

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 2. BINDS 1.—2. HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1947

Kampen om den danske Hær 1740—66

Af

JOHN DANSTRUP

Under A. G. Moltkes og den ældre Bernstorffs Styre naaede Kampen om den nationale Hær et Højdepunkt i Danmark. Den lange Strid, der delte Vandene i det politiske Liv, er blevet behandlet af baade militær og politisk Historieskrivning. I sin stort anlagte Oversigt over det 18. Aarh.s Danmarkshistorie giver Edvard Holm dog kun en kursorisk Skildring af de vigtigste Forordninger. Hovedindsatsen er blevet gjort af K. C. Rockstroh i hans Arbejde over den nationale Hærs Udvikling i Danmark, der ved sin Fremkomst betød en meget stor Landvinding for dansk militærhistorisk Forskning. Rockstroh havde bl. a. gennemlæst flere vigtige Indlæg forfattet af de militære Reformatorer, og gav paa Grundlag heraf en Skildring af Hærens Tilstand ved Aarhundredets Midte og af det følgende Reformarbejde under St. Germain. Rockstroh anerkendte vel i sin Fremstilling paa visse Punkter de opnaaede Forbedringer, men stemplede iøvrig St. Germain som en i Forhold til den danske Omvæltning amatørmæssig Reformist, en Bedømmelse, som kun i nogen Grad er mildnet i Biografien over St. Germain fra 1941¹. Hvad man savner i Rockstrohs Skildring, er et Forsøg paa at sætte de enkelte Reformforslag i Relation til hinanden, videre at bringe dem ind i den europæiske Sammenhæng, hvor

¹ Dansk biografisk Leksikon XX (1941), 493—98.

de hører hjemme, og endelig foruden fra den militærtekniske Side at bedømme dem ogsaa udfra den hjemlige politiske Situation. Til Diskussionen af disse tre Hovedproblemer søger denne Skitse at yde et Bidrag.

Sammenhængen mellem den danske og den europæiske Udvikling forekommer ved en nærmere Undersøgelse ganske klar; det var Kampen mellem det franske og det preussiske Militær-system, udkæmpet paa hjemlig Grund. Den indre Forbindelse mellem de enkelte Reformforslag, og deres videre Skæbne, fører endvidere ved en fornyet Gennemgang paa mange Punkter til en Omvurdering baade af Forslagenes relative Betydning og af den Rolle, de ledende Personer spillede under Reformerne; her først og fremmest til en Omvurdering af Forholdet mellem St. Germain og Elias Gähler. Og endelig var de militære Reformplaner intimt forbundet med den politiske Udvikling, der blev saa skæbnesvanger for den danske Regeringskreds efter Midten af Aarhundredet.

I en Del europæiske Stater var den gamle Enevælde i første Halvdel af Aarhundredet ved at vige for den »oplyste«, det vil blandt andet sige, at der skete et nyt Fremstød fra Kongemagten og Centralstyret mod den gamle Feudalisme. Man søgte at koncentrere Statsstyret yderligere bag Kongens Person¹. Borgerne begyndte samtidig at gøre sig stærkere hørt i det politiske Liv, og den tidligere Patriotisme begyndte saa smaat at glide over i en, ofte borgerlig, Nationalfølelse². Det centraliserende Styre naaede hurtigst frem i Preussen-Brandenburg. Frederik II

¹ Programmet fremtræder klarest i Alberonis Testament politique, (1754), 26 f, og Pombals Politisches Testament (1787), 15 passim.

² I Danmark er dette Skifte tydeligt mellem Tyge Rothe, Frederik Lütken og Sneedorff paa den ene Side og Nordmanden Eiler Hagerup paa den anden (Brev om Kærlighed til Fædrelandet 1767); jfr. Dorothea Biehl (Hist. Tidsskr. 5. R. III, 290), Andreas Schytte (Staternes indvortes Regiering 1773—76) og Indledningen til Indfødsretsloven ¹⁵/₁ 1776. Allerede hos Sneedorff kan man spore Vaklen, ligesom i Udlandet hos v. Justi, Lessing og Rousseau.

roste sig af, at Militæretaten var den førende Stand i hans Lande, hvor Adelen som Officerer tjente Kongen og Borgerne var hans Soldater¹.

Begivenhederne i de større tyske Stater, Preussen-Brandenburg, Bayern, Sachsen og Hessen, men ogsaa i Frankrig — allerede fra Louvois' Dage — og endog i Østrig-Ungarn, vidner om, hvor nært Hærenes Udvikling var forbundet med de politiske Forandringer, og hvorledes den militærtekniske og den politiske Udvikling gensidig inspirerede hinanden. Manglerne ved Datidens staaende hvervede Hær var aabenbare. Man havde i de fleste Stater maattet blive staaende ved den decentraliserede Hærorganisation, der var et Levn fra den Tid, Hærene bestod af private Styrker i en Fyrstes Sold. Kaptejnen var Kompagniets Principal, og Kompagniet var en økonomisk og juridisk næsten selvstyrende Enhed indenfor Hæren, la compagnie ferme. Rekrutteringen foregik dels i Hjemlandet dels, og især, i udenlandske Stater. Soldatermaterialet var naturligvis ikke altid det bedste; Deserteringen kunde ofte rejse vanskelige Problemer, baade af militær og økonomisk Art. Den kostbare Hvervning og endnu mere Opretholdelsen af Hæren i Fredstid nødvendiggjorde dertil en Udvidelse af det saakaldte Frifolkssystem, der oprindeligt havde betydet, at et ringe Antal Numre i Kompagniet stod tomme, saa at Kaptejnen af Solden til disse kunde afholde Udgifterne til Reparationer og lægge paa Hvervepengene i den haarde Konkurrence om Folk. Efterhaanden var man imidlertid nødsaget til at frigive en stadig større Del af Kompagniets Menige til civilt Arbejde for en vis Del af Aaret, og det medførte dels, at Disciplin og Uddannelse svækkedes for disse Folk, dels, at de tilbageblevne var utilfredse over den for deres Vedkommende nødvendige Udvidelse af Vagthold o. s. v.

Indenfor Hærene stod Striden om, hvordan disse Mangler kunde rettes, naar man stadig ønskede en stor staaende Hær ogsaa i Fredstid. Mod de Officerer, der mente, at Manglerne

¹ Les principes généraux de la guerre (Oeuvres de Frédéric le Grand (1856) XXVIII, 7); jfr. Observations sur la constitution militaire et politique des armées de S. M. Prussienne (1777), Indl.

kunde rettes indenfor det bestaaende Hvervesystem og den decentraliserede Administration, stod de, som hævdede, at man maatte ændre hele Systemet og gaa over fra en overvejende hvervet Hær med en mindre Kerne af hvervede eller udskrevne indfødte Soldater til en Hær sammensat for største Parten af indfødte, enten hvervede eller udskrevne. Man indvendte, at hvis den staaende Hær virkelig krævede Opretholdelsen af et Frifolks-system, var det dog naturligere at anvende det paa Folk fra den paagældende Stat, som man kunde udskrive uden større Bekostning og hvis Paalidelighed man regnede mere med. Det er karakteristisk, at en Senmerkantilist som v. Justi, der selv havde været i preussisk Krigstjeneste og var paa virket af den fremvoksende Fysiokratisme og de franske Encyclopædister, paa dette Punkt afveg fra den almindelige merkantilistiske Befolkningssteori, der havde støttet Indkaldelsen af fremmede Tropper.

I denne nye Hær skulde la compagnie ferme ophæves, og i Stedet oprettes en centraliseret Administration med Regimentschefen som Melleminstans mellem Ministerier, Overkommando og Menige. Louvois i Frankrig og Frederik Vilhelm I i Preussen havde forsøgt at naa dette Maal, men forgæves. En Nationalhær af hvervede og helst udskrevne indfødte Soldater krævedes saavel af Samfundsfilosoffer som Spinoza, Leibnitz og de franske Encyclopædister, som af Hærenes erfarne Ledere, Eugen af Savoien, der vilde almindelig Folkevæbning¹, og Moritz af Sachsen, der ønskede almindelig femaarig Værnepligt indført². Disse Krav kolliderede med det gamle Privilegiesystem og den Magtstilling, som Godsejerne mange Steder sad inde med. Deres Gennemførelse vilde betyde en Styrkelse af Centralmyndigheden.

De langvarige Krige under Ludvig XIV og Hvervningernes dermed stigende Kostbarhed blev imidlertid en Spore til at søge nye Udveje til sikrere og billigere Rekrutering. Det første Resultat blev Oprettelsen af Militsen eller militslignende Hjælpe-

¹ Se herom Max Jähns: *Geschichte der Kriegswissenschaften* (1889—91), 1537.

² *Mes rêveries* (1772) I, 9 f.

formationer, bestaaende af udskevne Bønderkarle, som ekserceredes i korte Perioder og under feltmæssige Samlinger i Fredstid, og under Krig først og fremmest skulde anvendes til Garnisonstjeneste i Hjemlandet. Dette var et betydeligt Indgreb i Godsejernes Rettigheder, og en lang Kamp fulgte med de militære Myndigheder om Raadigheden over Bønderkarlene. I Praksis blev baade den preussiske og den franske Militz et ganske midlertidigt Opbud af Bønder, en ny taille¹. Som selvstændig Hær kunde den ikke anvendes, men som Rekruteringsreservoir for Felthæren, ikke mindst naar Krigene slog store Huller i de regulære Kompagnier, kunde Militzen gøre god Fyldest. Baade i den spanske og den østrigske Arvefølgekrig anvendtes den som Suppleringsbasis for Felthærene, og Franskmændene gik tidlig videre og indlemmede hele Militzafdelinger som særlige Feltkompagnier; det var de bekendte grenadiers de France. Foruden mere eller mindre mislykkede Forsøg paa at beholde Soldaternes Sønner i Hæren og drive Klapjagt paa Vagabonder greb man endelig under Krig til periodiske Udskrivninger, der paalagdes de civile Myndigheder at udføre, som de bedst kunde. Men kun i Sverige, Rusland og Tyrkiet naaede man frem til fast Udskrivning til den nationale Hær.

Allerede før Syvaarskrigen begyndte Reformisternes Interesse imidlertid at samle sig om den Udvikling, der foregik i Preussen med Kantonordningen. Den er siden blevet opfattet som et moderne Værnepligtssystem, grundlagt ved Kantonreglementet af $\frac{1}{5}$ 1733². Det er for denne Undersøgelse vigtigt at fastslaa, at den senere Opfattelse er fejlagtig, og at man før den franske Revolution aldrig kom udover Militzsystemet. Frederik II ansaa selv Ordningen for en Episode i Hvervningens

¹ Jfr. den preussiske Regerings Betænkning, vedlagt Forordn. 1703, aftrykt i H. v. Gansauge: Das brandenburgisch-preussische Kriegswesen (1839), 207; videre v. d. Goltz: Rossbach und Jena (1883), 146 og Mémoire des intendants soumis aux inspecteurs-généraux d'infanterie 1774, aftrykt i Mention: Le comte de St. Germain et ses réformes (1884), 145; jfr. Mémoires de Mr. le comte de St. G. (1779), 247.

² Se f. Eks. Gansauge, 97 passim.

Historie¹, og et grundlæggende Kantonreglement har aabenbart aldrig eksisteret. Men vi kan følge Systemets interessante Udvikling, der var nært knyttet til den politiske Udvikling i Preussen. Frederik Vilhelm I bestemte 1713, at enhver, der udvandrede, skulde være at anse som Desertør fra Hæren², og 1714 søgte han i et Edikt af $\frac{9}{5}$ at fastslaa, at enhver ung Mand efter baade Naturens og de guddommelige Love var Kongen Tjeneste skyldig. I Ly af dette Program gennemførte Officererne da paa egen Haand Indrullering af Bønderkarlene i Tjenestelister for at faa Kompagnierne i Felthæren fyldt. Allerede i 1720'erne var det almindeligt, at Officerer af den indfødte Adel, presset af Mangelen paa Mandskab, indrullerede deres egne Bønder som Soldater, samtidig med at de gjorde dem til Frifolk i Størstedelen af Tjenestetiden for at beholde dem til Godsernes Drift. Snart udvidede de Systemet til Bønderne paa andre end deres egne Godser. Da hvert Regiment allerede fra Slutn. af 17. Aarh. havde haft sit særlige Hverveomraade omkring Standkvarteret, Kanton'en, fortsatte man Indrulleringen indenfor Kantonomraaderne, og disses Fordeling omordnedes ved Forordningen $\frac{1}{5}$ 1733, hvorved det eksisterende System ogsaa formelt godkendtes. Bønderdrene indrulleredes allerede i 10-Aars Alderen, fik en Dusk røde Fjer anbragt i Huen og maatte ved Konfirmationen aflægge Faneed. Indtil Syvaarskrigen talte hvert Infanterikompagni paa o. 136 Md. 60 udskrevne Kantonister, der var Frifolk de ti Maaneder af Aaret og efter Rekruttjenesten kun indkaldtes hvert andet Aar i Ovelsestiden³. Resultatet af denne Omlægning var en Hær paa 80.000 Md. i en Stat, der talte lidt over 2 Mill. Indbyggere. I Virkeligheden var det preussiske Kantonsystem en fastere Militsordning, en radikal Videreførelse af franske og sydtyske Forsøg paa at knytte Felthær og Milits sammen og nedbryde Skellet mellem dem.

¹ Oeuvres de Frédéric le Grand I, 193; jfr. Joh. Richter: Beiträge zur Finanz-Litteratur in den preussischen Staaten (1781) I, 220.

² Max Lehmann: Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung im Heere Friedrich Wilhelm's I (Hist. Zeitschr. LXVII, 266).

³ v. d. Goltz, 87 f.

Til en moderne udskrevet Felthær naaede man ikke. Behrenhorst hævdede siden, at den preussiske Hær svækkedes ved sin »attacherede Militi«¹; v. d. Goltz kalder Ordningen et »Landwehrsystem«, og de preussiske Militære fandt netop i Kantonsystemet en af Hovedaarsagerne til Sammenbruddet 1806.

Med Systemets Udvikling var fulgt en radikal Udvidelse af Frifolkssystemet. Den Kritik, som længe havde lydt mod Frifolksordningen, kunde Kantonhæren altsaa ikke imødekomme. Tværtimod, Kantonordningen maatte for de klartseende blandt Reformisterne afsløre, at Fejlen ved Frifolkssystemet, som det praktiseredes, mere laa i Forbindelsen mellem Frifolksordning og Kompagnioekonomi, og at de nødvendige Ændringer kun kunde foretages i den økonomiske Administration. Kantonordningen viste, at Frifolkssystemet i sig selv endda maatte udvides i samme Takt, som man gik over fra en lille udenlandsk hvervet Styrke af professionelle Krigere til en stadig større Hær sammensat af Indfødte, som man udskrev fra deres civile Arbejde. Den almindelige Værnepligt sidenhen gennemførte jo netop et almindeligt Frifolkssystem efter den første Uddannelsesperiode, og det engelske Militærsystem, der skulde gennemføres fra 1947, og som blev Følgen af Presset for almindelig Værnepligt under de vanskeligste økonomiske Kaar og under akut Mangel paa Arbejdskraft, vil føre denne Udvikling logisk videre ved i en fast Turnus i Fredstid at lade hele Regimenter afgaa som Frifolk og kun lade dem bestaa paa Papiret, mens f. Eks. Faner, Journaler og fast Regimentsudrustning oplagres.

Alligevel vakte den preussiske Kantonordning Opsigt i de øvrige tyske Stater og i Frankrig, da den udvikledes, og Kanton-systemet indgik som Led i enkelte tyske og franske Militæres Reformplaner. Det syntes nemlig baade sikrere og billigere, samtidig med, at Landbruget ikke blev affolket, saaledes som der havde været Fare for tidligere i Preussen under de hensynsløse Presninger til den hvervede Hær. Meningerne var dog naturligvis

¹ Betrachtungen über die Kriegskunst (1798) I, 124.

stærkt delte, og mange Godsejere beklagede sig over Militærets Indgreb. Ofte anvendtes Kantonordningen som Skræmmebillede for Godsejerne, der modarbejdede Militzen; som de pommerske Jorddrotter udtalte i en Petition 1722, da Systemet var i sin Vorden: »De stavnsbundne Bondesønner staar nu ikke mere under Godsmyndighederne, men under Udskrivningsautoriteterne; af dem, og ikke mere af Godsejeren, skal de have Tilladelse til at gifte sig. Bonden ser ikke længere i Hovarbejdet for Godsejeren sin eneste Pligt, sin eneste Forbindelse med Staten og de højere Klasser«¹.

I Danmark mærkedes i høj Grad de samme Vanskeligheder, som de udenlandske hvervede Hære sloges med. Den danske Felthær rekruteredes i Fredstid ved Hvervning, hovedsagelig i de tyske Stater. I 1720 var o. 73 % af Rytteriets Menige og Underofficerer Udlændinge og i Infanteriet o. 76 %; i 1726 var Antallet i Rytteriet o. 67 %, i Infanteriet o. 72 %. Denne Hærs Kostbarhed førte til, at Frifolkssystemet i Praksis blev meget stærkt udnyttet, og hertil kom, at Hæren efter 1730 blev negligeret af Regeringen. De menige blev stadig afgivet til civile Opgaver som kgl. Bygningsanlæg, Vejanlæg etc., og deres Kaar var daarlige. De store Subsidier, som udenlandske Magter betalte Danmark til at opretholde Hæren, anvendtes ofte til andre Formaal, især til Hofholdningen².

Efter at det første Sammenstød med Sverige 1700 havde afsløret, hvor saarbart Danmark var militært, havde Frederik IV oprettet en Militz, som blev kraftigt udnyttet i den store nordiske Krig, hvor man havde gode Erfaringer om Militssoldaternes Indsats. Allerede dengang indkom der flere Forslag til Krigskancelliet om at indføre et kontinuerligt Udskrivningssystem

¹ Cit. Schmoller: Umrise und Untersuchungen zur Verfassungs- u. Verwaltungsgesch. bes. des preussischen Staates im 17. u. 18. Jahrht. (1898), 278 ff.

² For forskellige Oplysninger om den danske Hærs Tilbagegang i Aarene 1730—40, for Vejledning og Korrektiver, især paa det militærtekniske Omraade, takker jeg ærbødigst Oberst Kyhl, som i mange Aar har arbejdet paa Rigsarkivet med den danske Hærs Historie.

for Felthæren¹, men Efterkrigstiden hindrede enhver større Ændring. Mens Hæren, uden Overgeneral i mange Aar, forfaldt i 1730'erne, og Militssystemet først og fremmest udnyttedes af Godsejerne, kom Dele af Felthæren i Aktion ved Rhinen 1734—36, og Overkommandoen høstede her nedslaaende Erfaringer om Deserteringen og Soldaternes Forhold². Fra Marts 1739 foreligger der i Krigskancelliet et paa sin Tid meget diskuteret Memorandum om den danske Hær, udarbejdet paa Grundlag af Erfaringerne 1734—36 og i Almindelighed tillagt General Amthor³. Han krævede, at hvert Feltregiment fast fik tildelt et Antal udskrevne Soldater.

April 1740 blev General Michael Numsen Overkrigssekretær efter at være designeret til Løvenørns Efterfølger Aaret i Forvejen. Dermed var Øjeblikket inde for den første maalbevidste Anstrengelse for at standse Nedgangen i Felthæren og reorganisere den efter moderne Mønster. Numsen havde været med paa de store Valpladser, havde mange Aars Tjeneste i danske Kavalleriregimenter bag sig, og ved sin Tiltræden sprang han forbi ti ældre Generaler. Næppe en Maaned efter hans Tiltræden indsendtes et nyt Reformforslag til Krigskancelliet. Det er bevaret anonymt, men maa hidrøre fra General Prætorius, der tidligere havde været Gesandt i Berlin og kendte det preussiske System særdeles godt⁴. Han foreslog som en første For-

¹ Se f. Eks. to anonyme udaterede Betænkninger fra den store nordiske Krig, videre det store anonyme Forslag ²⁸/₃ 1710, og Generalintendant H.C. Platens Alleruntertänigste Proposition ²⁶/₁₀ 1721 (jfr. RA. Krigskancelliet 1679—1763: Adsk. Projekter i Chr. V og Fred. IV's Tid); jfr. K. B. Ny kgl. Samling 779 4to.

² Se Generalerne Mörner, Amthor og v. Scholtens Indberetninger til Krigskancelliet 1734—36, især ¹⁸/₁₂ 1735, ¹⁴/₁, ¹/₃, ⁵/₄ 1736 (RA. Krigskanc.: Rel. f. Officerer i Udlandet); jfr. senere Andreas Hauchs Indberetning ¹/₂ Febr. 1742 fra Finland og Prins Frederik Georg af Beverns ²⁷/₃ 1746 fra Belgien.

³ Om hans Plan og dens videre Skæbne, se K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark (1926), III, 151 ff.

⁴ At Prætorius var Planens Forfatter, slutter jeg deraf, at Numsens Betænkning »over Gen. l. Prætorius' PM« er et direkte Svar paa det nævnte

holdsregel at ophjælpe Rekruteringen ved at indføre Soldaterbørnssystemet, som det var prøvet flere Steder i Tyskland, saa at Soldaternes Sønner skulde tilhøre Hæren, opdrages paa Statens Bekostning og siden indtræde som Soldater.

Det fremgaar af Numsens Svar, at Amthors og Prætorius' Forslag var ham en velkommen Anledning til at tage Initiativet til sin Reformvirksomhed. Felthæren var reduceret med 3500 Md. siden 1730. Nu foreslog han udvidet indenlandsk Hvervning, Udskrivning af Vagabonder, Indførelse af det foreslaaede Soldaterbørnssystem, Forbedringer af Kaserneforhold, forøget Hjælp til Soldaternes Familier, Oprettelse af Varmestuer for de Menige, og endvidere Indskrænkning af Frifolkssystemet for at lette de tjenstgørende Soldater for en Del af deres Garnisons-tjeneste og holde Frifolkene under længere Uddannelse. Samtidig foreslog han Nedsættelse af en Kommission til at undersøge hele dette Problem. Den skulde bestaa af Prætorius og Regimentscheferne, og han udvirkede til dette Formaal en kongelig Resolution paa Vallø ^{14/5}.

Numsen havde tydeligvis haft Fart paa med sit Forehavende. Allerede sidst i Juni fik han videre gennemført en Forøgelse af Hæren paa 1360 Md.¹ Forslaget om Nedsættelse af en Kommission, der kun omfattede Regimentscheferne og Prætorius, taget sammen med hans videre Fremgangsmaade, turde vise, hvad Numsen tilstræbte. Han vilde ophæve Frifolkssystemet helt og genskabe en permanent, slagkraftig Hær.

I Begyndelsen af Juli afgav en Deserteringskommission et Responsum, der angreb Frifolkssystemet som en væsentlig Aarsag til den udbredte Desertering fra Hæren². ^{23/7} udsendte Numsen da paa egen Haand en Rundskrivelse til samtlige

Forslag Punkt for Punkt. At det refererer sig til Maj 1740, ses af den kgl. Resolution, som afslutter Svaret.

¹ Se herom O. v. Munthe af Morgenstjerne: Feltmarskal Numsen og hans Tid (1938), 48.

² Se Numsens Allerunterlänigste Antwort auf untert. Relation von der Conference 1741 (RA. Krigskanc.: Div. Sag. II).

Regimentschefer, at Frifolkssystemet skulde afskaffes, og at de derfor skulde indgive Forslag om den praktiske Udførelse og den nødvendige Regulering af Officerernes Løn, saa at de fik Erstatning for Tabet af de Penge, de indvandt af de Meniges Sold, der som Frifolk var beskæftiget i Haandværk eller Landbrug¹. Men allerede $\frac{6}{8}$ udsendte han sin færdige Plan til Hærens Generaler, endnu førend Regimentschefernes Svar var begyndt at indløbe².

Saaledes havde Numsen aabenbart handlet ganske egenmægtigt. Ved Kommissionsforslaget i Maj og Cirkulæret i Juli var han omhyggelig gaaet udenom Hærens Generaler, undtagen Prætorius, som han jo fra Forslaget i Maj vidste var reformvenlig. Og ved sin Plan af $\frac{6}{8}$, som han sendte Generalerne, var han kommet Obersternes Svar i Forkøbet, som han naturligtvis kunde befrygte var negative.

Numsens Frygt viste sig at være vel begrundet. Allerede $\frac{9}{8}$ skrev Hærens Øverstkommanderende, Frederik Ernst af Brandenburg-Kulmbach til ham, og kritiserede baade Planen og hans Fremgangsmaade³, og paa et nyt Brev den følgende Dag maatte Numsen give en Undskyldning. Dertil begyndte nu Regimentschefernes Svar at indløbe. Langt de fleste forsvarede Frifolkssystemet, fordi det var Forudsætningen for, at Folk lod sig hverve, fordi det økonomisk muliggjorde, at Kompagnierne var fuldtallige ved Samling, og endelig, fordi Officererne kunde tjene en Ekstraintægt til deres beskedne Lønninger. De kunde henvise til, at Frifolkssystemet efter de hidtidige Erfaringer, ikke

¹ Overkrigssekretærens udfærdigede Haandbreve $\frac{23}{7}$ 1740; jfr. Numsens Redegørelse til Feltmarskal Frederik Ernst i Beg. af August og den senere til Kongen den følgende Vinter (RA.).

² Dette kan først være sket i Tiden mellem $\frac{5}{8}$ og $\frac{3}{9}$; det første Svar er dateret Kolding $\frac{3}{8}$, det sidste Kbh. $\frac{2}{9}$. Om Ordren se Overkrigssekretærens udfærdigede Haandbreve $\frac{6}{8}$ 1740.

³ Brevet er vedlagt Regimentschefernes Svar. Fr. Ernst bebrejder Numsen hans Hastværk, og at Generalerne intet fik at vide før tidligst $\frac{7}{8}$, endelig at Numsen $\frac{23}{7}$ havde omtalt Ophævelsen af Frifolkssystemet som givet; jfr. Brev $\frac{10}{8}$ og Numsens Svar sammesteds.

mindst fra Preussens nye Ordning, i sig selv syntes at være uudryddeligt¹.

Kun faa Chefer angreb Systemet² — de fleste af dem havde gjort Tjeneste i Udlandet — og kun to anbefalede dets Ophævelse³, mens elleve direkte modsatte sig Ophævelse eller Ændringer, dette til Trods for, at Rundbrevet havde meddelt dem, at Ophævelsen allerede var afgjort, og de kun skulde udtale sig om den tekniske Gennemførelse. Paa den anden Side angreb samtlige Chefer den udenlandske Hvervning, som nødvendiggjorde Frifolkssystemet i den herskende Form. Afgørende var det imidlertid, at kun enkelte kunde foreslaa andre Udveje. Nogle, deriblandt Major Konrad Ahlefeldt, foreslog blot forøget Hvervning i Indlandet. Men to af de i Udlandet uddannede, Amthor og Kaas, krævede Militsmandskab afgivet til Hæren, som det skete i Frankrig og Centraltyskland, og fire Oberster samlede sig i en fælles Betænkning om delvis Udskrivning til Komplettering⁴.

Længere naaede man ikke, men Diskussionen havde røbet, at Numsen ved at rejse Frifolksproblemet havde ramt, ikke dette, men Hærens centrale Problemer, Rekruteringen og Økonomien. Udviklingen i det følgende Aar gjorde det blot endnu tydeligere. Chefernes Svar havde ganske vist ikke rokket Numsen, men han forstod, at man i hvert Tilfælde først maatte ændre Rekruteringen. Derfor gentog han sidst i August sit Forslag om Udskrivning af Vagabonder, Indførelse af Sol-

¹ Af de mange omfattende Betænkninger, der i Detailler giver Chefernes Syn paa Forholdene i den danske Hær 1740 maa man især fremhæve dem fra Sponeck Kbh. ¹⁶/₈, v. Scholten Rendsburg ²²/₈, K. V. Ahlefeldt Kbh. Aug. og ¹⁷/₈, Amthor Altona ²/₈, Fölkersahm, Stürup, Vieregg og Paurenfeind Kbh. ⁶/₈, Dombroick Rendsburg ⁶/₈, Schaffalitzky de Muckadell Kolding ³/₈, Bjelke Kaas Boltinggaard ⁶/₈, Chr. August af Augustenborg ⁹/₈ og Ove Juul Ravnholt ¹⁹/₈ (RA. Div. Sag. II); se især Major Ahlefeldt ¹⁷/₈ om Systemets Betydning for Hærens Økonomi.

² Staffeldt ¹²/₈, Amthor ²/₈, Bjelke Kaas ⁶/₈, Ove Juul ¹⁹/₈ og Stevens Fredericia ⁵/₈.

³ Staffeldt ¹²/₈ og Stevens ⁵/₈ 1740.

⁴ Fölkersahm, Stürup, Vieregg og Paurenfeind ⁶/₈ 1740.

daterbørnssystemet og endelig fri Adgang til Hvervning af Bønder over 36 Aar, som havde tjent ud ved Militsen, endvidere af Haandværkssvende og Købstadborgere, som hidtil havde været undtaget¹.

Dermed var Numsen kommet i afgjort Modsætning til Godsejere og Magistrater²; de første kæmpede for fri Raadighed over Arbejdskraften, de sidste for deres Privilegier. Frederik Ernst krævede da, at hele Sagen skulde overlades til en Kommission med ham selv som Formand og nogle faa af Armeens Generaler³, dem, Numsen havde forbigaaet, som Medlemmer. Dermed skulde Sagen altsaa helt unddrages Numsen. Allerede i sit Brev til ham af $\frac{9}{8}$ havde Frederik Ernst tonet Flag; man skulde kun arbejde for at forbedre Officerernes økonomiske Kaar, altsaa i Praxis befæste det gamle System. Kommissoriet udstedtes $\frac{14}{11}$, og $\frac{8}{2}$ 1741 afgav Kommissionen sin Betænkning, der mundede ud i Kravet om et nyt Forplejningsreglement.

Saaledes havde Generalerne vendt Numsens Forslag til Kompagnichefernes Fordel uden iøvrig at ændre noget. Fri-folkssystemet bestod, i sin daværende Udstrækning og Form, i Kraft af, at Hæren maatte hverves dyrt i Udlandet, og at det var Kompagnicheferne, der skulde bestride Økonomien. At ophæve Systemet var umuligt. Hvad man kunde ændre, var Rekruteringsordningen og den økonomiske Administration. Det var det første Numsen efterhaanden havde forstaaet, og han havde derfor i sin sidste Plan fra August foreslaaet en begrænset Udskrivning og indenlandsk Hvervning. Kommissionen gik naturligvis ganske udenom dette Punkt. Den kendte Godsejerstyrets Magt, — Tilhængerne af Udskrivning var som nævnt i afgjort Mindretal — og Kommissionen besluttede at køre videre i det gamle Spor, men med forøget Fordel for Kompagnicheferne ved Lønforhøjelse. Kommissionens fromme Forhaab-

¹ Numsen til Frederik Ernst Aug. 1740 (RA).

² Se hans egen Bedømmelse i Planen til Fr. Ernst.

³ Fr. Ernst til Numsen uden Dato 1740, med det endelige Svar paa Numsens Augustplan, — og Numsens senere Omtale deraf i en udateret Betænkning 1741.

ning, at dette skulde hjælpe til at indskrænke Frifolkssystemet, fordi Kompagnicheferne derefter ikke behøvede at indtjene saa meget ad den Vej, turde jo dog ved nærmere Omtanke vise sig illusorisk¹.

Efter dette forstod Numsen, at hans Plan i første Omgang havde lidt Skibbrud². Det lykkedes ham ikke mere at faa taget Sagen op fra den Kant. Saa begyndte han atter ved selve Rekruteringen i Samarbejde med Kongen. Netop i disse Aar fik den kraftige Marineminister Frederik Danneskjold-Samsøe gennemført fast Udskrivning til Flaaden. Den østrigske Arvefølgekrig havde skabt en ny Faresituation fra December 1740. Dagen før Kommissionsbetænkningen af $\frac{8}{2}$ 1741 blev underskrevet, udsendte Numsen Ordre om, at Militsen skulde afgive Mandskab til Felthæren under Krig³. Faa Maaneder senere fik han Militsens Tjenestetid forlænget⁴, og Aaret efter udvirkede han Forordningen af $\frac{30}{3}$ 1742, der ved forøget Udskrivning skabte en Reserve for Militsen. Alt dette var det imidlertid kun lykkedes Numsen at gennemføre i Ly af Arvefølgekrigen og Christian VI's Planer mod Sverige⁵, og Konseillet gik kun med dertil som en foreløbig Foranstaltning, men Numsen lod sig ikke standse. Han fortolkede Reserveordningen som en konstant Fredsordning, og Militsforordningen af 1733 udnyttede han langt udover, hvad de civile Myndigheder, først og fremmest Godsejerne, kunde gaa med til⁶.

Da Frankrigs Krigserklæring 1743 lænkede Operationerne til Vesteuropa, og Christian VI's Planer mod Sverige samme Aar maatte opgives, skred Grundlaget ogsaa bort for Numsens Reformer. Det civile Konseil greb straks ind for at standse

¹ Jfr. Kommissionsbetænkningen $\frac{8}{2}$ 1741 (Div. Sag. II) og især de vedlagte Regnskaber og Budgetter for Kompagnicheferne, Bilag Litra A.

² Allerunt. Antwort auf hierinliegende Relation von der Conference, Februar 1741.

³ Overkrigssekretærens udfærdigede Haandbreve $\frac{7}{2}$ 1741.

⁴ Item $\frac{10}{6}$ og $\frac{15}{6}$ 1741; jfr. Rockstroh III 145 ff.

⁵ Christian VI's tilfredse Udtalelser herom minder helt om Frederik II's (Brev fra Maj 1742, cit. Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 II, 598).

⁶ Se herom Munthe af Morgenstjerne, 49 ff.

ham, beordrede Hærbudgettet nedsat og Styrken reduceret med op til 25 0/0. Numsen kunde vel ikke hindre dette, men han saboterede Gennemførelsen, saa at en effektiv Reduktion ikke lykkedes, mens han sad til 1746. At hans Fremfærd derved stod i stadig større Modstrid med Godsejerkonseillets Politik, er klart. Civile og militære Krav og Magtgrupper tørnede her sammen.

⁶/₈ 1746 døde Christian VI. Tre Dage senere afskedigedes Førstedeputeret i Rentekammeret, Vilhelm v. d. Osten, som erstattedes af en Godsejer, Otto Thott, og — Michael Numsen. Senere hen, ¹⁸/₁₁, faldt Danneskjold. Det var de eneste større Ændringer, Tronskiftet gav Anledning til. Med Frederik V havde Godsejerne faaet endnu større Magt, og en ny Politiker, der støttede deres Politik, A. G. Moltke, var kommet i første Række; selv de udenrigske Anliggender skulde passere hans Kontrol.

Det er interessant at se Moltkes Begrundelse for de to første Afskedigelser. Ifølge den skulde Osten være fældet for sit usædelige Levned og sin Mangel paa Dygtighed. Om Numsen bemærker han blot, at Afskedigelsen var nødvendig¹. Begivenhederne i 1740'erne viser os hvorfor. Det var i Virkeligheden en politisk Magtkamp, der her fik Udløsning, og Hæren var blevet et af de vigtigste Stridsemner. Før sin Tiltræden i April 1740 havde Numsen, der var den forstødte Enkedronning Anna Sofies Ven, forsikret Christian VI, at han vilde tjene ham alene og ikke noget som helst Parti²; under de daværende politiske Forhold kan det næppe have været en Høflighedsfrase, men en Understregning af Krigsministerens Vilje til Uafhængighed af Konseillet og til ene at følge Kongens Interesser. Midt under Striden 1740 havde Numsen søgt at standse Salget af Officers-charger, som ogsaa Louvois havde kæmpet imod for at skabe den centraliserede Hær i Frankrig³. Og da Kongen 1744 havde

¹ Anzeige der merkwürdigen Begebenheiten, welche sich während der Regierung des Königs Friderich des 5ten zugetragen (Hist. Tidsskr. 4 R. II, 144 f).

² Munthe af Morgenstjerne, 45.

³ Forordning ¹⁴/₁₁ 1740; gentaget ved Forordn. ¹⁷/₈ 1742, da Salget aldeles ikke lod sig standse fra Krigskancelliet.

lidt Nederlag i sin Politik, og Konseillet atter begyndte Offensiven mod Hærpolitiken, havde Numsen søgt at redde deres Værk i et stort Memorandum¹. Dets Hovedtanke var denne: »Enhver Monark bliver i disse Tider kun respekteret efter sin Hærs Tilstand«, og det angreb stærkt Konseillets Forsømmelser overfor Hæren siden 1720'erne.

Da Frederik V besteg Tronen, søgte Moltke og Konseillet straks at faa Magten over Kongens helt preussiske Militærglæde². 1745 havde Konseillet maattet nedsætte en Finanskommission til at overveje nødvendige Ændringer i Finanstyret, som havde ført til et støt voksende Underskud. I denne Kommission havde bl. a. Osten Sæde, og Resultatet blev et Forslag fra Osten, støttet af Numsen, om at foretage en væsentlig Indskrænkning i Hoffets Udgifter og forhindre Anvendelsen til andre Formaal af de Summer, der f. Eks. skulde staa til Raadighed for Hæren. Det var et direkte Angreb paa Hofholdningen, og Resultatet udeblev da heller ikke. Som allerede skildret blev baade Osten og Numsen ufortøvet afsat, efter at Frederik V havde besteg Tronen, og Moltke var kommet til Magten. Da Moltke siden trak Retningslinjerne for det fremtidige Styre op for den unge Konge, bekendte han sig til Godsejerstyrets Politik og advarede Frederik V mod Mænd, som — i Modsætning til Konseillet — bedømte Statens Sager udfra ensidige Synspunkter, og han henviste til et nærliggende Eksempel: »En Krigshelt eller Chef for Militæretaten . . . tænker oftest kun paa, hvordan han skal faa Hæren i Aktion og gjort den stor«³. Og siden fortsatte han: »En Fyrste er i mine Øjne hverken stor eller vis, hvis han kun omgaas med lutter krigeriske Tanker og kun stræber efter at gøre sit Navn berømt ved Blodsudgydelse

¹ Cit. Munthe af Morgenstjerne, 85 f; jfr. Overkrigssekretær Numsen om de militære Foranstaltninger 1740—46 (RA. Krigskanc.: Forslag og Betænkninger til Hærens Omdannelse I).

² Om Frederik V's Glæde ved Militæret og den preussiske Disciplin, se Reverdil: Struensee og det danske Hof (1916), 32 og Carl af Hessen: Mémoires de mon temps (1854), 4.

³ A.G.Moltkes Plan for Frederik V's Regering ²⁶/₁₀, 1746(?) (Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 49).

og ikke ved Godhed, Naade og utrættelig Omsorg for at gøre det Folk lykkeligt, som Gud har betroet ham¹. Med andre Ord, Konseillet og Moltke regerede nu sammen i Kraft af Kongens Svaghed, og de behøvede, som Reverdil senere skrev, ingen Hær². Den vilde være altfor farlig for dem. Ministrene vilde ikke give Militæraanden skadeligt Indpas, tilføjer han, og Prins Carl af Hessen, der selv var opdraget i tyske Hære og var Modstander af Konseillet, skrev, at Regeringen frygtede en militær Suveræn³. Da Bernstorff blev Medlem af Konseillet, støttedes yderligere den antimilitaristiske Fløj. Hans største Frygt gjaldt Frederik II, der vilde rejse »et helt igennem militært Monarki midt i Tyskland«⁴, og hans Betragtninger gjaldt aabenbart ikke alene det ydrepolitiske. Den nye centraliserede og militaristiske Enevælde brød det fine Spil, hvori Bernstorff og hans Kolleger var Mestre; den indførte en ny politisk Orden, som vilde betyde deres Undergang⁵.

Derfor styrtedes Numsen 1746. Han havde efterhaanden forstaaet, at Rekruteringen og Decentraliseringen var de to Hovedpunkter, hvor Ændringerne maatte sætte ind, og han var derved St. Germain's og Gählers Forløber i Arbejdet paa at genrejse Hæren og give den forøget Indflydelse. Dette Arbejde var foreløbig knust af de civile Magthavere.

I Aarene fra 1746 til Syvaarskrigen skete ingen Ændringer

¹ Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 56.

² Struensee og det danske Hof, 59.

³ Mémoires, 4.

⁴ J. H. E. B. til Choiseul ¹⁰/₄ 1759 (En Brevvexling mellem Grev J. H. E. B. og Hertugen af Choiseul 1758—66 (1871), 26); jfr. A. P. B. til sin Far A. G. B. ³/₁₀ 1761 og ¹²/₇ 1763, og J. H. E. B. til U. A. Holstein ²⁰/₁ 1770 (Bernstorffske Papirer, ed. Aage Friis, I, 254 og 283; II, 264); videre den svenske Ministers Indberetning 1760 (Danske Saml. VI, 28 f); Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II, 149).

⁵ »Le cas de la monarchie prussienne est tout nouveau et depuis que l'Europe est devenue un corps qui se connaît et dont tous les ministres tiennent l'un à l'autre, depuis que la politique est devenue une science en règles, il n'y en a point eu de pareil« (J. H. E. B. til Choiseul ¹⁰/₁₂ 1759, En Brevvexling, 115).

i Hærens Forhold, undtagen at Regeringen gradvis reducerede dens Styrke, og at Moltke gennemførte en kraftig Udvikling af Frifolkssystemet for at spare Penge ad den Vej. Overkrigssekretærerne var svage, først Christian Lerche, dernæst den 73-aarige v. Schulenburg og endelig fra 1755 Konrad Ahlefeldt, der vel indgav en lang Række moderate Forbedringsforslag paa Linje med sine konservative 1740-Planer, men intet kunde opnaa. Kun fra ganske faa Officerer mærkedes Opposition og Ændringskrav, inden den nye Storkrig brød ud¹.

Blandt dem var et Par dygtige Generaler, der under den østrigske Arvefølgekrig havde tjent i de fremmede Hære, Generalmajorerne Andreas Hauch, der havde tjent hos de kejserlige Tropper, og den yngre Peter Elias Gähler, der havde været Adjudant hos Prinsen af Conti. Ogsaa de havde faaet et stærkt Indtryk af de hvervede Hæres Mangler². Da Syvaarskrigen begyndte at udvikle sig, og de preussiske Hære havde vist sig de franske langt overlegne, indsendte Hauch Marts 1758 et Forslag om at videreføre Numsens Ordning med Tildeling af et ringe Antal Militfolk til Felthæren som konstant Foranstaltning³. Men han betonedede stærkt, at man maatte gaa forsigtigt frem i Samarbejde med Godsejerne. Det skulde være et nødvendigt Kompromis mellem Hærens og Godsejernes Interesser; Hauch var netop paa dette Tidspunkt selv blevet Storgodsejer. Og samme Aar indsendte han da en ny Betænkning, hvori han bad om, at Planen maatte blive overladt dem, der kendte Landets Forhold bedre end han selv⁴. Han var ikke den Mand, der kunde eller

¹ Situationen illustreres bedst af de Betænkninger om Kavalleriets Forhold og Rekrutering, som indsendtes til Krigskancelliet 1755 fra Ulr. Ahlefeldt ¹⁰/₇, Chr. Schenk v. Winterstedt ¹⁴/₉, Joh. Moltke ¹³/₉ og Fr. Ples-sen ⁵/₁₁ (RA. Miscellanea).

² Se Indberetningerne til Krigskancelliet fra Gähler ²¹/₆ 1746 og fra Andreas Hauch ²⁰/₆ 1746; jfr. RA. Prætorius' Indberetning ¹⁰/₅ 1746 og Oberst v. d. Ostens fra Böhmen fra samme Tid.

³ PM om Hærens Forstærkning ²⁰/₃ 1758 (RA. Krigskanc.: Forslag og Betænkninger til Hærens Omdannelse).

⁴ RA. PM om et Udkast af Gähler 1758.

vilde rejse Kampen mod Godsejerne og sprænge den gamle Hærforfatning i Strid med Konseillet¹.

Samme Aar afsluttede Danmark imidlertid en Forbundstraktat med Frankrig, der medførte en øjeblikkelig Koncentration af 24.000 Md. i Holstein. Det var Aaret efter Preussens store Sejr ved Rossbach. Det blodige Slag ved Kunersdorff det følgende Aar øgede Uroen ved de europæiske Hoffer, ogsaa hos Bernstorff. Russerfaren var igen over Vesteuropa og Hærens Problemer var dermed atter rykket frem i det politiske Livs første Række. Konseillet kunde ikke holde Budgettet nede, og Troppesamlingen i Holstein afslørede megen Slendrian fra Fredsaarene. Øverstkommanderende var Frederik Ernst; hans Generaladjutant var Gähler, der gjorde sit Arbejde saa godt, at han 1760 udnævntes til Generalkvartermester. I Januar havde han udformet sine Ændringsforslag for Hæren². Hans Ideal var en Feltstyrke, hvoraf $\frac{2}{3}$ var Indfødte³. Han vilde til dette Formaal anvende Militsafdelinger som samlede Kompagnier i Felthæren, ialt 2350 Md. Det var det franske Grenader-system, som Gähler maa have oplevet under sin Tjeneste i Arvefølgekrigen. Hans Plan viser, at han ikke som Hauch veg tilbage for at tage den Kamp, der naturligvis maatte følge en saadan Ændring.

Bag Gähler samlede sig efterhaanden en Række Officerer med den reformivrige Generalmajor Rantzau-Ascheberg i

¹ For Norge, hvor de moderne Udskrivningsprincipper kunde praktiseres, fordi alle Styrker der bestod af indfødte, og ingen Godsejerstand kunde hindre Udskrivning, foreslog Hauch uden Betænkning i sin anden Plan at knytte Milits og Felthær sammen, som Frankrig havde søgt det, ved i Krig at indsætte Militsbataljoner i Felthæren. Det viser bedst, at Hauch i Princippet ikke var nogen Modstander af det franske System, og vi ser af den norske Plan, hvor langt han kunde gaa, naar Forholdene tillod det. Det viser, at det var Godsejerstyret og Landbrugets Forhold i Danmark, Hauch bojede af for, naar han først begrænsede sin Plan for Danmark og derpaa selv lod den i Stikken.

² RA. PM $\frac{8}{1}$ 1760.

³ Jfr. en Række Strotanker (Pensées fugitives), som Gähler ved samme Tid har nedfældet paa Papiret, og som er vedlagt Betænkningen af Januar 1760.

Spidsen¹. De krævede alle Reformer i Hærens Rekrutering og indre Forhold, og de opponerede mod Konseillets almindelige Styre af Landet, efter Rantzaus Mening Civilisternes Paradis². Til dem sluttede sig civile Modstandere af Konseillet³. Denne forskelligartede Opposition fandt netop sammen i 1760'erne; den angreb Ministrenes Industri- og Landbrugspolitik, Korruptionen i Administrationen og Forhandlingerne med Rusland. Den krævede Konseillets Ophævelse, centraliseret Kabinetstyre, Undertrykkelse af Godsejernes Magt, Styrkelse af Hæren og Forenkling af Finansstyret, alt efter Mønster fra Frederik II's Preussen. De fleste blandt denne Opposition var borgerlige eller nyadlede, ligesom deres Fæller i andre europæiske Lande. Allerede 1762 førte Rantzau dens militære Hovedkraft, Gähler, sammen med sin Ven Struensee i Altona⁴.

Paa det militære Omraade fik Gähler og hans Kreds Støtte af en af Hærens dygtigste fremmede Officerer, Generalløjtnant Hermann Schmettow, den elegante Verdensmand, der havde tjent hos Moritz af Sachsen, og som stod paa en fortrolig Fod med baade Moltke og Bernstorff. Allerede 1752 havde han sendt dem en stor kritisk Betænkning om den svigtende Aand og

¹ Om denne Kreds' Virksomhed har Offentliggørelsen af Inkvisitions-kommissionens Papirer bragt nye Oplysninger; jfr. bl. a. Kommissionens Forestilling ³⁰/₈ 1772 (Inkv. komm. af 1772 I, 260 f). Blandt Gählers Officers-tilhængere i 1760'erne kan fremhæves Oberstløjtnant Frantz Ahrenstorff, Oberst J. F. Lehmann, A. G. Moltkes Son, Oberst Caspar Moltke, der var Medlem af Fr. Ernsts Stab, Kaptejn Otto Seneca Falckenskjold, Kongens Generaladjutant Magnus Firchs, der havde været i preussisk Tjeneste; jfr. Erik Arup: Rantzau-Ascheberg (Festskrift til Edv. Holm 1913, 3—19) og Johanne Skovgaard: Schack Carl Rantzau-Aschebergs Ungdom og første Manddom (Festskr. t. Kr. Erslev (1927), 449—67).

² Se hans Breve til Gähler ⁴/₇, ³⁰/₁₀ 1767, ¹⁷/₈ 1768 (Inkvisk. V, 9, 43, 110).

³ Jeg tænker her især paa Mænd som Gählers Broder Gesandten, paa de andre Gesandter v. Osten og v. d. Asseburg, den 1746 afsatte Danne-skjold-Samsøe og Bernstorffs uheldige Konkurrent R. F. v. Lynar; jfr. generelt L. Koch: Struensees Parti i Hist. Tidsskr. 6. R. V og C. A. Triers Skildring i U. A. Holstein (1916).

⁴ Oederiana (1792), 260.

Nedgangen i Hæren. I et Brev til Bernstorff søgte han samtidig at faa denne til at forstaa, hvor slette Forholdene var blevet¹. De eneste militære, han regnede med, var Gähler, Hauch, som han dog mente var for stærkt afhængig af Petitesseer, og Rantzau-Ascheberg, hvem Schmettow havde rost til Bernstorff saa tidligt som 1746², og som efter hans Mening havde baade Fantasi og Erfaring til at forstaa de store Linjer i Hærens Dispositioner. Udover disse tre forkastede Schmettow samtlige andre højere Officerer. Frederik Ernst ansaa han for en Nullitet og stod i et spændt Forhold til ham³. Da Syvaarskrigen var brudt ud, arbejdede han paa at faa kaldt erfarne Officerer til Danmark, og Bernstorff støttede ham efterhaanden deri. Siden Slaget ved Kunersdorff var han begyndt at frygte for russisk Fremtrængen langs Østersøkysten, og var blevet klar over, at den danske Hær trængte til krigsvante Ledere⁴. 1760 lykkedes det at indkalde Frederik Ernsts Svoger, Prins Karl Frederik af Brunsvig-Bevern, fra Tjeneste bl. a. i den preussiske Hær, og i den Anledning opfordrede Schmettow Bernstorff til en omfattende Udrensning af Officerskorpset, mens Tid var⁵.

Da havde han allerede Aaret før faaet Ministeren til at begynde Forhandlinger for at indkalde en endnu større militær Berømthed end Karl Frederik, en af den franske Hærs ledende Generaler, Schmettows Ven fra udenlandsk Krigstjeneste, Claude de Saint Germain, der var gift ind i Slægten v. d. Osten⁶.

¹ Slesvig 10/1 1752 (Bernst. Pap. II, 478 f.). Det er karakteristisk for Forholdet, at Schmettow bad Bernstorff om ikke at sende hans Betænkning til den, der burde have haft den, Overkrigssekretæren Chr. Lerche; han vilde sikkert ligesaa lidt læse den som de forrige, skriver Schmettow.

² H. V. Schmettow til J. H. E. B. 21/10 1746 (Bernst. Pap. II, 467).

³ St. Germain til Schmettow 7/8 1760, 28/2, 8/5, 27/8 1761 (Danske Mag. 6 R. IV, 16, 22, 27 f.).

⁴ J. H. E. B. til A. P. B. 9/8 1760 (Bernst. Pap. I, 408 f.).

⁵ H. V. Schmettow til J. H. E. B. 21/1 1760 (ibid. II, 489).

⁶ At Bernstorff nu var ivrig for at sikre Hæren en ny erfaren Leder, kan man se af hans Depeche til Gesandten i Paris 17/1 1761 (cit. Edv. Holm III, 294). Krigssituationen og St. Germain's militære Ry laa bag Beslut-

Her er ikke Stedet til at gennemgaa den lavadelige og oppositionelle Generals brogede Karriere, Jesuiterlærlingen, der blev Militsofficer og siden deltog i de europæiske Krige under Prins Eugen og Seckendorff, til han under Nederlaget ved Rossbach reddede Resterne af de franske Hære og siden geraadede i heftig Strid med de franske Marskaller og Pompadour. Hans Klager over den franske Felthær 1757¹ svarer ganske til Numsens over den danske 1740, Schmettows 1752 og Gählers 1760. Han kæmpede tidlig for en centraliseret Hærordning, mod Kompagniekonomien, Salget af Officerscharger og Opretholdelsen af overflødige Charger² og havde kun Spot tilovers for den gammeldags østrigske Hær, der i Organisation mindede om den danske³. Han ansaa Frifolkssystemet i sin daværende Form for ødelæggende og foragtede Militzen som Korps, men vilde anvende den til forsigtig Komplettering af Felthæren⁴, som man var vant til det i Frankrig. I politisk Henseende var han Monarkist⁵ og beundrede den oplyste Enevælde. I Preussen fandt han sin Idealstat, var i sin Frygt for Faren fra Øst stærkt antirussisk indstillet og angreb iøvrig de privilegerede Klasser og Godsejerstyrets Anarki i Vesteuropa⁶.

ningen, for Bernstorff var iøvrigt selv en haard Kritiker af det franske Hærsystem, se hans Indberetning til Konseillet $\frac{7}{8}$ 1750 (RA.). Om Forhandlingerne med St. Germain se Schmettow til J. H. E. B. $\frac{5}{2}$ 1760 og denne til Ditlev Reventlow $\frac{20}{8}$ (Bernst. Pap. II, 488 f; III, 11), videre St. G. til Schmettow $\frac{22}{5}$, $\frac{8}{6}$, $\frac{2}{11}$ 1759 og $\frac{6}{1}$, $\frac{8}{5}$ 1761 (Danske Mag. 6. R. IV, 7 f, 10 f, 20, 26).

¹ St. G. til Paris du Verney $\frac{11}{2}$ 1757 (cit. Mention, X).

² Se hans Betænkning $\frac{30}{9}$ 1749 (Mention, 104 f.), videre Jan. 1758 (aftrykt i Correspondance particulière du cte de St. G. avec M. Paris du Verney (1789) I, 197 ff); jfr. hans Mémoires, 90—95, 107, 135 f; A. P. B. til A. G. B. $\frac{12}{6}$ 1767 (Bernst. Pap. I, 371).

³ St. G. til Schmettow $\frac{20}{4}$ 1757 (Danske Mag. 6. R. IV, 4).

⁴ Mémoires 167 f; jfr. Mention, 152 f.

⁵ St. G. til Schmettow $\frac{6}{1}$ og $\frac{28}{2}$ 1761, $\frac{26}{11}$ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 20 ff; Mémoires, 137; Maurepas til Greve Praslin $\frac{28}{10}$ 1775 (cit. Mention, 4).

⁶ St. G. til Schmettow $\frac{15}{3}$ 1757, $\frac{8}{9}$, $\frac{26}{11}$ 1759, $\frac{29}{7}$ 1762 (Danske Mag. 6. R. IV, 4, 10, 12), til Gähler $\frac{20}{4}$, $\frac{31}{8}$, $\frac{1}{10}$ 1770 (Inkvisk. IV, 678,

1761 naaede Bernstorff endelig til en Overenskomst med ham. Han rejste nordpaa fra Nederlandene til den Stat, hvis forsigtige Neutralitetspolitik og svage Militærssystem han kort forinden havde haanet som nedværdigende i sine Breve til Schmettow, og hvis Befolkning han ansaa for slap og blødagtig¹. Han vidste allerede fra sin Kollega, at baade de ældre og yngre Militære for ikke at tale om de civile Kollegier ventede ham med Mistænksomhed og Uro². Ved sin Ankomst om Sommeren udnævntes han til Feltmarskal under Frederik Ernst og skulde indtil videre inspicere Hæren ved Sommersamlingen og afgive sin Bedømmelse til Moltke og Bernstorff. Han var altsaa foreløbig deres Agent i Hæren bag om den militære Administration, der efter Datidens Forvaltningsskik havde direkte Forbindelse til Kongen udenom Konseillet.

I sin Betænkning sidst i September 1761³ rejste St. Germain den samme Kritik, som han tidligere havde ytret overfor de udenlandske Hære, og som Gähler og Schmettow allerede havde rejst i Danmark. Officerskorpset var udueligt, de hvervede Soldater slette og deres Stilling i Samfundet elendig, Militsen solid, men uden Øvelse; Hæren manglede Anseelse i Danmark. St. Germain foreslog, at Soldaterne skulde støttes af Staten, naar de efter endt Tjeneste vilde overgaa i borgerlige Erhverv, og han ønskede i al Almindelighed, at man vilde arbejde paa at hæve Militærets Anseelse. Endelig foreslog han, at man sikrede sig en Grundstamme af hvervede indfødte.

Det er uden videre klart, at St. Germain ikke havde faaet videre Kendskab til den danske Hærs Forhold inden 28/9. Hans Betænkning rummer adskillige fejlagtige Antagelser. Men fra Schmettow havde han længe været informeret om Oppositionens Kritik, og den gentog han i sin Betænkning, tilsat

693, 703 f); Wasserschlebes Papirer (K. B. Ny kgl. Samling 715 c fol.); Mention, 278.

¹ St. G. til Schmettow 8/6 og 8/9 1759 (Danske Mag. 6. R. IV, 8, 10).

² St. G. til Schmettow 22/5 1761 (ibid., 27).

³ PM 28/9 1761 (RA. Krigskanc.: Forslag og Betænkninger til Hærens Omdannelse II 1761—63).

sine mange udenlandske Erfaringer. Han var paa dette Tidspunkt Ministrenes Agent og den mest erfarne Militær i Landet; derved fik hans Betænkning Vægt.

Det er imidlertid at vende Forholdet paa Hovedet som hidtil at antage, at St. Germain's Virksomhed fra Begyndelsen hæmmedes af den øverstkommanderende, Frederik Ernsts, Uvilje mod radikale Reformere. Det ser man bedst af dennes Betænkning, som indløb samtidig med St. Germain's¹. Heri krævede han nemlig udskrevet Mandskab til Felthæren, hvad Regeringen paa det bestemteste afslog², saalænge Situationen ikke ændredes, — d. v. s. saalænge Krigstruslen endnu ikke syntes overhængende. Baade Moltke og Bernstorff holdt sig til St. Germain's meget konservative Forslag, der kun talte om hvervet, ikke udskrevet, Mandskab. De maa allerede da have besluttet selv at lade de nødvendige Ændringer foretage med St. Germain og Schmettow som militære Raadgivere. De drøftede nemlig St. Germain's Betænkning med Kongen, mens Overkrigssekretæren Ahlefeldt kun fik den til Laans i faa Dage, og alle andre militære Ledere holdtes udenfor³, ogsaa Gähler, der jo tilhørte den indre Opposition, og som tillige i denne første Tid var jaloux paa den nye Feltmarskal⁴.

St. Germain spiste i Efteraaret 1761 ofte til Middag hos Bernstorff og imponerede alle i Selskabet ved sin Konversation og sine militære Reformideer, beretter Andreas Peter til sin Far⁵. Han maa efterhaanden have overbevist denne Regeringskreds om, at Ændringer var nødvendige, hvis han skulde kunne forsvare Landet, og at de ældre Førere ikke kunde anvendes

¹ Om Fr. Ernsts Betænkning se Rockstroh III, 199.

² Ibid.

³ Ibid., 198.

⁴ Trier har i sin Disputats (50) forkastet U. A. Holsteins Vidnedbyrd, at G. og St. G. i Begyndelsen ikke kunde med hinanden, men modbevises bl. a. ved et Brev, som St. G. ²²/₈ 1761 skrev til Schmettow fra Hamburg, og hvori det hedder: »Je vois que Gähler est le plus envenimé et le plus dangereux de tous, silence également sur son compte« (Danske Mag. 6. R. IV, 27).

⁵ A. P. B. til A. G. B. ³/₁₁ 1761 (Bernst. Pap. I, 239).

til at gennemføre dem — Paastande, som Bernstorff jo havde hørt af Schmettow i mange Aar før Krigen. Allerede først i November kaldtes da Moltkes to Sønner til København og ansattes i Overkommandoen, og efter dem Generalkvartermesteren, Gähler, den, der hidtil kraftigst havde krævet Reform¹.

Derpaa begyndte det første Reformarbejde. Det gjaldt om at underminere den gamle Hærs Ledere og opbygge et nyt Hærsystem. I et Glimt oplyses denne Situation for os gennem et langt Brev, som Ahlefeldt ^{15/11} sendte Bernstorff sammen med en Række moderate Ændringsforslag. Det var et bittert Forsvarsskrift fra den Mand, der havde Ansvaret for Hærens Tilstand ved Sommersamlingen, og hvis moderate Reformforslag i mange Aar var blevet holdt nede af Konseillet og Moltke. Han mærkede nu, hvordan hans Position rokkedes Uge for Uge ved den Reformvirksomhed, som han vidste var i Gang, og som vilde rejse en forbitret Modstand fra Kancellier og Rentekammer². Men Begivenhederne gik ham imod.

Om Vinteren skærpedes den udenrigspolitiske Krise. De antidanske Kredse ved det russiske Hof var styrket efter Preussens Sejr. ^{5/1} 1762 døde Kejserinde Elisabeth, og Gottorperen Peter III besteg Tronen, Frederik II's Beundrer og Danmarks Hovedfjende. Den franske Udenrigsminister lod straks Bernstorff vide, at han i paakommende Tilfælde ikke maatte regne med det udmattede Frankrigs Hjælp.

Netop da havde St. Germain givet Moltke og Bernstorff sit første større Udkast, efter den detaillerede Kritik i Efteraaret et løseligt Forslag for Helstatens Hær, saadan som Feltmarskallen kunde ønske den, hvis han havde frie Hænder til at formere en europæisk uddannet Armé, der med Held kunde forsvare Landet mod et russisk eller kombineret russisk-preussisk Angreb³. Dette idealiserede Forslag kender vi i Hoved-

¹ Se Rockstroh III, 199.

² K. V. Ahlefeldt til J. H. E. B. ^{15/11} 1761 (Bernst. Pap. II, 2 f).

³ Rockstroh synes allerede paa dette Punkt at gribe galt i Bedømmelsen af St. Germain's Virksomhed. Han tager nemlig Planen som det første alvorlige Forslag til en praktisk Omdannelse af Hæren og har jo derved let ved at

punkter fra Gählers detaillerede Svar i Marts¹. St. Germain mente, at en Hær paa o. 108.000 Md. var nødvendig, altsaa det dobbelte af den tidligere Krigsstyrke! En Del af denne Hær skulde rekruteret ved fortsat Indkaldelse til Militseren, som under Krig indlemmedes i Felthæren. Forslagets Oprindelse var tydelig; den laa i Frankrig.

Gähler, der var Frederik Ernsts Sekretær, tog skarpt Afstand fra Planen, fordi Landbruget og Statens Økonomi vilde blive knust. Men man bør lægge Mærke til, at det overvejende var Formatet, der naturligt vakte Gählers Kritik. Princippet kunde han ikke have noget imod efter de Forslag, han selv tidligere havde stillet. Og allerede Maanedene efter styrkedes St. Germain's Stilling yderligere, da den anden nyindkaldte General, Karl af Bevern, indgav et Forslag, der, hvad Rekrutering angik, laa paa Linje med hans². Den udenrigspolitiske Udvikling gjorde Resten.

Paa dette Tidspunkt havde Zar Peter allerede sluttet Vaabenstilstand med Preussen, og Danmark truedes af en Katastrophe. I København maatte Hæren nu blive den vigtigste Faktor; sammen med Ministrene arbejdede baade Gähler og St. Germain paa Forsvarsforanstaltninger og fik indkaldt endnu flere udenlandske Militære, bl. a. Oberst Karl Görtz, en Ven af Prins Karl af Hessen, ligesom man haabede at faa Artillerieeksperten v. Huth, Prinsens Lærer, til Landet³. Under Rust-

sable den ned (III, 200 og Dansk biogr. Leks. XX, 495). Netop den Titel, St. G. gav Forslaget, »Ideelle Drommerier«, turde vise Meningen med det. Det er Svaret paa Regeringens Spørgsmaal om, hvad han med sin Erfaring om Styrkeforholdene ude i Europa maatte anse for den ideelle Hær til virksomt at kunne holde Helstaten mod et truende Storangreb.

¹ RA. PM. 6/3 1762.

² Se herom Rockstroh III, 200. Ogsaa her synes Bedømmelsen uretfærdig: »Smitten med at lave Hærplaner var nu kommen i Luften, den angreb strax en anden af Hærens høje Generaler.« Det maa vel staa klart, at ogsaa Prins Karls Plan var Resultatet af de alvorlige Droftelser, den udenrigspolitiske Katastrofesituation gav Anledning til, mellem Konseillet og de nyindkaldte Militærautoriteter. Ministrene har naturligvis ønsket at høre deres Mening om, hvordan Situationen militært kunde klares. Det var jo dog derfor, de var indkaldt for dyre Penge.

³ A. P. B. til A. G. B. 24/4 1762 (Bernst. Pap. I, 264).

ningskapløbet var det ikke Tiden til at hverve Soldater i Tyskland. Endnu i Marts fyldte man Hullerne i Felthæren med store Afdelinger af Militsen, ialt 13.000 Md.¹. Krigstruslen havde dermed paa en Maaned praktiseret hvad Oppositionen i mange Aar ikke havde kunnet bringe til Overvejelse. I Regeringskredsene skubbede St. Germain, Gähler og Schmettow til den hældende Vogn. Ahlefeldt blev sat helt til Side, Overgeneralen Frederik Ernst, som af Oppositionen efterhaanden mere maatte anses som en personlig Konkurrent, men som til alt Held for dem var plaget af Sygdom, blev afskediget. St. Germain udnævntes af sine Beskyttere, Moltke og Bernstorff, — og Frederik V, som var begejstret for Planen om de 108.000 Md. — til Hærens Overgeneral, og han fik dem til at genindsætte Schmettow som Generalløjtnant. Sidst i Juni skrev Ditlev Reventlow til Bernstorff, at han af et Brev fra Moltke havde forstaaet, at man nu endelig var blevet enig med St. Germain og havde knust det Parti, der havde dannet sig for at gøre ham umulig hos alle de Styrende (les gens en place); det var en stor Beroligelse og han bad til Himlen, at det patriotiske Maal, som først og fremmest Bernstorff arbejdede for, maatte blive naaet². Juni 1762 var St. Germain og den militære Opposition rykket frem paa første Plads. Den var blevet den sidste Mulighed for Redning, hvortil Bernstorff kunde vende sig.

Kort efter marcherede Hæren under St. Germain, med Gähler som Generalstabschef, Schmettow som Leder paa højre Fløj og Hauch som Generaladjutant, ind i Mecklenburg for at tage det første Stød fra de fremrykkende russiske Tropper.

Mordet paa Zaren i Juli afgjorde Striden uden Kamp, men for dansk Udenrigspolitik og for Arbejdet paa Hærens Omdannelse fik Mobiliseringen den største Betydning. Endnu stærkere end Samlingen 1761 afslørede den Hærens Svaghed³. Bernstorff

¹ Rockstroh III, 191.

² D. R. til J. H. E. B. ²²/₆ 1762 (Bernst. Pap. III, 14).

³ Rockstroh forkaster baade St. Germain's, Gählers og Schmettows alarmerende Indberetninger om Deserteringerne (III, 193 og Dansk biogr. Leks. XX, 495), — og indrømmer samtidig, at adskillige Kompagnier paa

og Moltke blev bombarderet med Breve og Indberetninger fra St. Germain, Gähler og Schmettow, der vedligeholdte sin private Forbindelse med Bernstorff udenom Ahlefeldt¹, mens Kløften mellem denne og Oppositionen uddybedes². Officers- og Soldatermaterialets ringe Kvalitet og Generalkommissariatets og Rentekammerets Mangel paa Erfaring og Forsømmelighed overfor de militære Krav var Hovedanklagerne.

Erfaringerne fra Syvaarskrigen havde vendt op og ned paa mange grundfæstede militære Anskuelse. Udenfor Preussen, der havde forbavset alle ved sine militære Præstationer, begyndte Reformarbejdet for Alvor. Om Sommeren 1762, da man begyndte at kunne se Enden paa Krigen begyndte den franske Krigsminister Choiseul paa Planerne for en fuldstændig Omordning af den franske Hær, »for at give den en ensartet Form, mere militær i alle Retninger, og mere solid«, som han skriver³. Rekrutteringen skulde hovedsagelig lægges i Indlandet med faste Rekruteringsreservoirer, samme Reglement indføres indenfor henholdsvis Infanteri og Kavalleri, overflødige eller udelige Officerer afskediges, Forfremmelse skulde fremtidig kun ske efter Dygtighed, Obersterne skulde for Fremtiden til Stadighed opholde sig ved deres Regimenter og udøve deres Myndighed som Regeringens Embedsmænd, og de mange Muligheder for at tjene paa Hæren skulde standses⁴. Vi genkender hele dette

en enkelt Dag mistede omtrent $\frac{1}{6}$ af deres Styrke. Erfaringerne fra Udlandet bekræfter kun Oppositionens Bedømmelse 1762. Iøvrig var Bernstorfferne ikke særlig paavirket af Deserteringen i Juli (se bl. a. Dementiet fra A. P. B. til A. G. B. $\frac{18}{7}$ 1762 (Bernst. Pap. I, 265)).

¹ Jfr. Schmettow til J. H. E. B. $\frac{21}{7}$ 1762 (ibid. II, 489 ff); St. G. til Schmettow $\frac{14}{7}$, $\frac{24}{7}$ 1762 (Danske Mag. 6. R. IV, 32—35); se ogsaa hans Indberetning til Krigskancelliet $\frac{9}{4}$ 1762 (RA.).

² St. G. til Schmettow $\frac{20}{7}$ 1762 (Danske Mag. 6. R. IV, 36); Trier, 52. Allerede i Maj havde Moltke maattet beordre Ahlefeldt til at opføre sig imodekommende overfor St. G. (A. G. M. til J. H. E. B. $\frac{12}{8}$ 1762 (Bernst. Pap. II, 352)).

³ Mémoires du Duc de Choiseul 1719—85 (1904), 236 ff, 252.

⁴ Memorandum til Ludvig XV $\frac{16}{3}$ 1770 om Administrationen af den franske Hær under Choiseul (Mémoires, 253—55).

Program fra tidligere Tid. Louvois havde forsøgt at gennemføre de fleste af dets Punkter. Det var siden taget op af Oppositionen indenfor mange Staters Officerskorps, i Frankrig, i Tyskland og ogsaa i Danmark. Nu lykkedes det endelig Choiseul at gennemtrumfe disse Reforme overfor sine Kolleger med Forordningen af $1/2$ 1763, der oprettede den tidligere preussiske Hvervekantonordning i Frankrig, med 31 faste Rekrutregimenter i ligesaa mange Provinser. De franske Nederlag overfor de preussiske Hære var Choiseuls kraftigste og afgørende Argument overfor Ministrene fra de civile Etater og overfor de ældre franske Officerer, som f. Eks. Fyrsten af Condé, der var Choiseuls Modstandere, ligesom de havde været St. Germain's.

Frankrig forblev ikke den eneste Stat, hvem Syvaarskrigen paatvang omfattende Hærreformer. I Danmark blev 1762-Mobiliseringen den Bølge, der bar St. Germain og den danske Militæropposition frem. Bernstorff havde faaet et alvorligt Chok i sit udenrigspolitiske Arbejde; hele hans System, endog hans egen Stilling, havde vaklet under Russerkrigen; Moltke havde grebet ind og bagom ham søgt at optage Forhandlinger i St. Petersburg¹. Hans gammeldags franske Alliance havde ført Helstaten til Randen af en Katastrofe, og det var ikke hans Skyld, at Landet undgik den, men Officersklikens i St. Petersburg, der myrdede Zar Peter. Til dette føjede sig Bestyrtelsen over Afsløringerne fra Hæren, hvadenten han før 1762 har været i god Tro eller ej. Selv hævdede han i sit Forsvar 1766, da hans Modstandere med Christian VII bag sig rejste haarde Anklager mod hans Embedstid, at han indtil 1762 havde anset Hæren for nogenlunde effektiv. Mobiliseringen havde imidlertid givet ham en saadan Skræk i Livet, at den lige siden havde paa-virket hans Stilling til Hærreformerne, og derved kostet ham mange Venner²; med andre Ord, han var fra Juli 1762, da alt

¹ Om dette henviser jeg generelt til Erik Arup: Kritiske Studier i nyere dansk Historie (Hist. Tidsskr., 9. R. II, 78—125).

² «La 5me faute que l'on m'attribue est d'avoir, dit-on, laissé dépérir l'armée sans en faire des représentations. Jusques en 1762 je croyois l'état de l'armée bon, et je devois le croire tel, n'ayant ni occasion ni droit d'en

syntes ude for Landet, svinget helt over til Reformpartiet, og havde medvirket til at dette besatte de ledende Pladser i Hæren. Bernstorffs Sekretær, Wasserschlebes, Optegnelser bestyrker denne Opfattelse¹, ligeledes Schack-Rathlous Udtalelser², og de følgende Begivenheder turde være en Bekræftelse herpaa. Bernstorffs nære fortrolige, Schmettow, havde atter i Slutningen af Juli indskærpet ham, at St. Germain absolut maatte have frie Hænder, hvis et godt Resultat skulde naas³; nu saa Bernstorff, hvordan hans nære Ven i Frankrig gik i Spidsen med Reformerne. Bernstorff og Moltke maatte da bøje sig for Begivenhedernes Pres. Fra Krisen 1762 begyndte saaledes Oppositionens Indsivning i Administrationen, som til sidst førte til Struensees Magtperiode. Ikke mindst Offentliggørelsen af Inkvisitionskommissionens Papirer har vist, hvor

douter. Depuis cette époque jusques à l'avènement de Votre Majesté (Chr. VII) au trône, je n'ay que trop parlé des inquiétudes que son dépérissement me causoit, et les représentations que ma fidélité m'arraché sur le sujet, m'ont coûté des amis que j'estime et que je regrette. Le fait est trop notoire pour pouvoir etre démenti. (Til Chr. VII ^{22/8} 1766, Bernst. Pap. II, 593). Det kan vanskelig afgøres, om Bernstorff virkelig var i god Tro for 1762 eller ogsaa han med Vilje lod Hæren forfalde af politiske Grunde. Det afgørende for os i denne Sammenhæng er, at ogsaa han selv lagde Vendepunktet til 1762.

¹ »L'armée manquoit de tout. Elle était mal composée, mal exercée, mal commandée; et tant qu'elle étoit en campagne, il n'étoit pas question d'y remédier« (K. B. Ny kgl. Samling 715 c fol.).

² Sch.-R. til J. H. E. B. ^{15/11} 1763 (Bernst. Pap. II, 451). Hele denne Omvæltning, som naturligvis hos Moltke og Bernstorff maa have været foranlediget af de alvorligste Overvejelser, bl. a. fordi den gav Oppositionen saa stor Magt, forklares af Rockstroh nærmest som et ulykkeligt Tilfælde (Dansk biogr. Leks. XX, 495): »Hvad skulde man nu give Generalissimus at bestille til Gengæld for den høje Gage? Stillingen som Generalfeltmarskal forudsatte egentlig en Hær paa Feltfod (hvad havde man da givet Fr. Ernst at bestille i de mange Aar inden 1762?). Men Kongen havde fundet Behag i de umulige »Drommerier«, og den følgende Vinter beordredes da S.-G. til sammen med Bernstorff og Moltke at skitsere en Hærplan, samtidig med at Overkrigssekretæren, Gähler og Hauch udarbejdede en Plan efter et af Kongen udkastet Projekt.« Man kunde spørge, om den ogsaa skyldtes St. G.s høje Gage. Kommentarer turde vel her være overflødige.

³ Schmettow til J. H. E. B. ^{21/7} 1762 (Bernst. Pap. II, 494); jfr. ^{5/2} 1760 (ibid., 488 f).

stærk Indflydelse den fik allerede i 1760'erne. Paa det militære Omraade sejrede den allerede 1763 over Konseillets traditionelle Politik paa Grund af Begivenhederne Aaret i Forvejen. Specialundersøgelser paa andre Omraader vil formodentlig vise, hvor mange af de Struenseeske Reformplaner der allerede laa klar fra de sidste Aar af det gamle Styre.

St. Germain havde nu Moltkes og Bernstorffs fulde Støtte til at fortsætte Reformarbejdet ogsaa i det store. Han og Gähler havde fundet hinanden under Feltoget, — eller rettere, Gähler havde med sin Sans for Magtforskydninger fundet ham. Det er tydeligt, at St. Germain da begyndte at knyttes nærmere til Gählers Kreds. De havde mange Synspunkter fælles, og Gähler har forstaaet, at han i St. Germain havde fundet en Mand, der kunde føre hans Planer igennem. St. Germain mødte Rantzau-Ascheberg i Altona¹, hvor denne præsenterede Gähler for Struensee². Samtidig var der allerede aabent Brud mellem St. Germain og Generalkommissariatets Medlemmer, der forsvarede Godsejernes Interesser³.

Da Faren var drevet over, lod man Ahlefeldt udarbejde Forslag til Nedskaering af Hærbudgettet. Det blev blot aldrig taget op til Drøftelse, til Trods for at Statens Økonomi var yderligere rystet ved Troppesamlingerne 1758—62, og upopulære Ekstraskatter var nødvendige. Samtidig steg Modstanden fra Kommissariatets stærke Mænd, Gotthard Braem og Konrad Vodroff⁴, og Bernstorff maa have anet den politiske

¹ Jfr. Brev fra St. G. til Schmettow ¹¹/₁₁ 1762 (Danske Mag. 6. R. IV, 39).

² Jfr. Holsteins Udtalelse, at St. G. kom stedse mere under Gählers Herredømme, en Opfattelse, som andre i Samtiden delte (Trier, 50).

³ Det drejede sig netop om Benyttelsen af Militssoldater i Felthæren (se Rockstroh III, 200).

⁴ St. G. refererer selv Angrebene til Schmettow saaledes: Han havde ruineret Staten, burde have ventet, at Zaren vilde blive kvalt, havde ødelagt Hæren ved for hurtige Operationer, foragtet Nationen og de danske Generaler og kun anvendt fremmede (St. G. til Schmettow ⁸/₁₁ 1762, Danske Mag. 6. R. IV, 38). Det vil altsaa sige, at han nu var i aaben Modsætning til den gamle Officersstab.

Fåre ved de militære Reformisters Arbejde¹. Men foreløbig indgav St. Germain og Gähler efter højere Ordre om Efteraaret den ene store Betænkning efter den anden. Med Gählers store Detailkundskab styrede de forsigtigt frem mod Maalet. Deres Planer i Efteraaret viser ingen hovedkulds Reformeren, men en klog Taktik overfor baade Konseil, Kancellier og Modstandere i Hæren².

I en første stor Betænkning³ foreslog St. Germain, at Militsten skulde have forøget Eksercits med længere Samlingstider, og at hvert Kompagni i Felthæren skulde rumme et Antal indfødte, — men han udtalte sig hverken om Antallets Størrelse eller om Rekruteringsmaaden. Dertil krævede han Kompagniøkonomien ophævet og afløst af en Regimentsøkonomi, der helt var undergivet Staten, ligesom Autoritetsprincippet strengt skulde gennemføres. Det var det samme Forslag som det fra Nytaar, men uden de uhyre Tal, uden Omtale af det ømfindtlige

¹ Jfr. Fortsættelsen af St. G.s Brev til Schmettow ⁸/₁₁: Send blot B. Deres militære Forslag, han er en udmærket Mand og vil kun bifalde Deres Reformplaner, »men jeg raader Dem til ikke at berøre politiske Spørgsmaal i de Breve, De skriver til Mr. de Bernstorff«. St. G. var aabenbart kommet galt af Sted med sine politiske Reformideer.

² Rockstroh gaar ikke nærmere ind paa denne Tids Planer og kan heller ikke bringe Rede i dem (III, 419); det er sikkert den vigtigste Aarsag til hans Fejlbedømmelser. Det maa billigvis indrommes, at Vanskeligheden ved at overskue og bedømme Materialet, er stor, for Planer og Bilag og Ud-kast henligger i en vis Forvirring i Pakkerne i Rigsarkivet, fordi Militærarkivet endnu mangler en detailleret Ordning. Men Rockstroh, som er den sidste, der har anvendt dem for mig, synes yderligere at have omlagt dem efter eget Tykke. En noget klarere Ordning kan kun frembringes, naar man Punkt for Punkt sammenligner Svar og Hentydninger til Forslagene og den Situation, disse selv tager Sigte paa. Paa den Maade er det første Grundlag skabt for denne Afhandling, og først derefter har Linjerne kunnet trækkes op.

³ St. G.: 1. PM (1762), Kopi. RA. Kopien er underskrevet af St. Germain. Planen kan henføres til Efteraaret 1762, da den omtaler sig selv som de Overvejelser, den nys overstaaende Mobilisering maatte give Anledning til, og senere Betænkninger refererer til den som den første efter Mobiliseringen, ligesom den kan følges i St. Germain's Brevveksling med Schmettow.

Rekruteringspørgsmaal og uden Forslag om den politisk ligesaa farlige Sammenføjning af Milits og Felthær.

Gähler kommenterede dernæst denne Plan, og denne Kommentar er endnu mere interessant end St. Germain's Plan. Gähler præciserede selv dristigt Antallet af indfødte til 40 %, men stadig kun fremskaffet ved Hvervning saavidt dette lod sig gøre, og med fast Standkvarter og Hverveomraade for hvert Feltregiment¹. Det synes mig ganske klart, hvad han havde i Sigte. Han vilde sætte den preussiske Udvikling i Gang i Danmark. Hans Forslag var intet andet end en Kodificering af den preussiske Hærs Udvikling i 1720'erne, da Feltregimenterne endnu kun havde reguleret Kantonordningen til fast Hvervning, men var i Færd med at omforme den til halvofficiel Udskrivning.

Denne Plan supplerede St. Germain med et foreløbigt Forslag om kun 25 % national Stamme, fremskaffet udelukkende ved Hvervning². Saa forsigtigt manøvrerede Reformisterne, — St. Germain langt mere konservativ i sin franske Militæruddannelse end den initiativrige Gähler — alt imens en forbitret personlig Kamp rasede i Kontorerne og mellem Departementerne.

Derved vandt de ogsaa forøget Terræn. Omkring Nytaar stod St. Germain saa stærkt som nogensinde. Han skred til Hjemsendelse af de udskrevne i Hæren og gav den videste Adgang til Frifolks Orlov³, saa at Kompagnichefer og Regimenter kunde faa rettet deres Økonomi op efter den foregaaende Sommers Begivenheder, og inden Reformerne tog Fart. Samtidig foreslog han Oprettelse af to udskrevne Dragonregimenter, maatte ganske vist give tabt overfor Kancellernes Saboterer af Planen, men kan kun have følt sig styrket ved

¹ RA. Nebenstunden eines dänischen Officiers 1762. Den indeholder en direkte Gennemgang af St. Germain's ovennævnte første PM. fra Efteraaret 1762.

² RA. St. G.: 2. PM (1762). Flere Steder henvises til Forslag, som findes i den første Betænkning og enkelte Punkter anføres som Kommentar til Gählers Nebenstunden.

³ Se herom Rockstroh III, 201 f.

nogle indkomne Betænkninger fra enkelte Godsejere¹, som under Krigstruslen ønskede stærkere Værn udadtil. Frankrig var saa svag en Allieret som nogensinde, selv i Færd med at lægge sit Hærsystem om.

Baade St. Germain, Ahlefeldt, Gähler og Hauch arbejdede da i Januar og Februar efter Regeringens Ordre paa Reformforslag², de første om en Ordning af Regimenternes Inddeling og andre administrative Ændringer, den sidste om hele Hærsystemets Forandring³. Hvor vidt Udviklingen var naaet, kan man se deraf, at nu ogsaa de øvrige kolliderede med Braem og Vodroff⁴. Og sidst i Februar 1763 meddelte St. Germain Schmettow, at han netop havde afsluttet den store Plan, som Kongen havde krævet, og som han var meget stolt af; han skulde samme Dag gennemgaa den for Moltke og Bernstorff, hvorpaa Kongen atter skulde have den for at diskutere den med disse to⁵.

Efter forskellige Omarbejdelser fremlagde St. Germain i Begyndelsen af Marts den omtalte Plan, den videst gaaende, han havde udarbejdet siden Sommeren 1762⁶. Den var delt i to Dele, en om de økonomiske Forhold og en om Rekrutering og Personelforhold. Efter en kort Overgangsperiode skulde fuld Regimentsøkonomi indføres, d. v. s. at den økonomiske Administration skulde samles hos Regimentet direkte under Oberstens Ledelse, og la compagnie ferme brydes op. De mange Dusører og Sportler, som Kaptejner og Ritmestre nød godt af, skulde

¹ Rockstroh, 203 f.

² Ibid., 204. Hele denne Skildring 1762—63 savner ganske politisk Baggrund.

³ Rockstroh (204—05) antager, at alle fire havde samme Opgave. I Virkeligheden fremgaa det klart, at administrative Reformen indenfor den givne Ramme naturligt overlodes til Administrationens Folk, mens den indkaldte Ekspert skulde foreslaa den principielle Omlægning af Hærsystemet.

⁴ Rockstroh III, 204.

⁵ St. G. til Schmettow ²⁶/₂ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 40).

⁶ „... cet ouvrage... a été fait à différentes reprises et presque morceaux par morceaux selon les questions que l'on me faisoit par escrit.“ (St. G. til Schmettow ⁸/₃ 1763, *ibid.*, 41). Se iøvrigt PM Marts 1763. RA.

forbydes. En gennemgribende Udrensning skulde foretages i Officerskorpset, overflødige og uduelige Officerer afskediges, og al Myndighed indenfor Regimentet centraliseres hos Obersten som Statens Repræsentant, der indgav sine faste Indberetninger om Officererne gennem Konduitelisterne, saa at Forfremmelserne kunde ske efter Dygtighed. Paa denne Basis skulde saa Hæren omorganiseres med en Fredsstyrke paa 23.000 Md., 40.000 i Krigstilfælde. Hvad Rekruteringen angik, skulde man i særlig Grad lægge Vægt paa Fremskaffelse af nationalt Mandskab; mindst 25 % af Kompagnierne skulde være indfødte, og dertil oprettedes endvidere 16—17.000 Md. Militis, der skulde tildeles hvert Feltregiment som en 3. Bataillon, men i Fredstid øves for sig selv og i Krig blot anvendes til gradvis Supplering af Feltkompagnierne¹.

Hvad Rekrutering angaar, var St. Germain nu endelig gaaet videre end det tidligere franske System, som han kendte fra Aarene før og de første Aar under Syvaarskrigen, og han nærmede sig Choiseuls Reform. Men længere gik han heller ikke. Gählers Forslag om Hvervekantoner som de tidligere preussiske havde han helt undgaaet, og ligeledes Sammenknytningen af Militis og Felthær i Fredstid, som den praktiseredes under den nyere preussiske Udskrivningsordning, det moderne Kanton-system. I Forslaget om Reduktion af Officerskorpset, Gennemførelse af Regimentsøkonomien og af Oberstens centrale Stilling var han derimod fuldt moderne. Syvaarskrigen havde blot altfor tydeligt afsløret Kompagniøkonomiens Farer; kort før havde Choiseul som nævnt ophævet Systemet i Frankrig²; faa Maaneder senere skred Frederik II efter Hubertusburgfreden

¹ »Diese National Bataillons würden dieser neuen Einrichtung ungeachtet vor wie nach im Lande liegen bleiben: allein! im Fall das ohnvermutet Krieg entstehen solte, könnte jedes geworbenes Regiment aus dem National Bataillon so ihm angehängt wäre, diejenigen Manschaften heraus ziehen, deren es benöthiget wäre, und also die Compagnien so hoch in der Anzahl bringen, als der König solches befehlen würde.«

² Forordninger 10/12 og 21/12 1762; se herom R. de Sars: Le recrutement de l'armée permanente sous l'Ancien Régime (1920), 148; Edgar Boutaric: Institutions militaires de la France (1863), 436.

til det samme. Saa mange var imidlertid interesserede i Kompagnioekonomien og en Hindring af Militsens Anvendelse, at haard Strid kunde ventes, saaledes som det ogsaa skete baade i Frankrig og Preussen.

Gählers Kritik af Planen var yderst lemfældig; han havde som vi skal se, et langt mere radikalt Forslag parat. Hauch angreb naturligt nok først og fremmest Forslaget om Militsen fra et Godsejersynspunkt; han kendte Landbrugets Vilkaar bedre end sine Kolleger¹. Den haardeste Modstand kom fra Ahlefeldt, der havde Braem og Vodroff bag sig. Kravet om Officersudrensning sluttede han sig til, men rigtignok for at ville afskedige alle udenlandske Officerer, der ikke kendte Landets Sprog og Forhold, til Fordel for de ældre danske Officerer, som St. Germain netop vilde have bort². Det var et direkte Angreb paa baade St. Germain og Ministrenes Indkaldelser af Udlændinge. Ahlefeldt paastod, at den hvervede Soldat i hans Tid havde faaet en god Behandling. Hvad national Rekrutering angik, vilde han ikke strække sig videre end til Soldaterbørns-systemet! Han hævdede, at Hæren ellers vilde udpine Landbruget, der manglede Arbejdskraft, og Forslaget om Militsen forkastede han i sin Helhed, idet han krævede en Drøftelse af hele Planen med Braem, Vodroff og Kancellierne. Ahlefeldt havde saaledes ikke ændret Standpunkt siden 1740 — dette efter to Storkrige. Og dermed havde han vel i Virkeligheden styrket Reformatorerne, thi naar Ministrene tydeligvis havde bestemt sig for Reform af Hæren, og Ahlefeldt ikke kunde forelægge videregaaende positive Forslag, havde Ministrene heller ikke noget Valg.

Sidst i Marts faldt den kongelige Resolution; St. Germain's Plan var i Princippet godkendt. Den skulde nu udarbejdes af en Kommission, bestaaende af ham selv, Gähler, Hauch og Ahlefeldt. ³¹/₃ fik St. Germain Elefantordenen og Schmettow Dannebrogordenen; Reformpolitikken havde saaledes stadig højeste

¹ St. G. til Schmettow ⁸/₃ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 41); jfr. Rockstroh III, 206.

² RA. K. V. Ahlefeldt: PM ²⁹/₃ 1763.

Støtte, og St. Germain havde vundet endnu en Sejr. Men der havde allerede været for megen Modstand for hans vanskelige Temperament¹, og han var ganske klar over, hvordan Kommissionen kunde virke paa hans Plan.

I den kom han nemlig mellem dobbelt Ild. Reformpolitikken havde Vind i Sejlene, og Gähler havde oplevet, hvordan Preussen reddede sig ud af Syvaarskrigen med et radikaliseret Hær-system, som var det almindelige Diskussionsemne rundt om i Europa. Allerede i Efteraaret 1762 havde han foreslaaet det gamle preussiske Hvervekantonsystem indført, og han havde ikke i det nye Aar glemt sine »Nebenstunden«². I Kravet om Hærens Nationalisering havde han stedse været mere moderne end St. Germain og var privat gaaet helt op til 66 0/0, i sine officielle Planer til 40 0/0. 1740—42 skulde de preussiske Hære efter Frederik II's Instruktioner rumme 33 0/0 indfødte; men Syvaarskrigen havde bragt denne Andel op til 64 0/0³. I Kommissionen stillede Gähler sig da langt yderligere end St. Germain. Denne forsvarede sin fransk inspirerede Plan, Gähler derimod gik nu helt ind for den moderne preussiske Ordning. St. Germain meddelte privat Schmettow, at Gähler vilde til Berlin for at

¹ St. G. til Schmettow April 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 43); jfr. ²⁰/₄ (ibid., 44).

² St. G. til Schmettow ²⁰/₂ 1763: »le fameux Neben Stunden paroit estre oublié du publique, mais il ne l'est pas de son auteur« (ibid., 40 f). Udgiveren har i Noten (6) gjort sig store Anstrengelser for i europæisk Litteratur at identificere de omtalte Nebenstunden. Han mener, det er »Helmstädtische Nebenstunden«, som udkom 1735—36 (!) og som havde politisk ræsonnerende Indhold. Det er af den hele Sammenhæng klart (»Il y a at déjà en cet hyver dix projets militaires faits et renversés . . .«), at det er Gählers Nebenstunden, der omtales.

³ Reglement für die Cavallerie ¹⁷/₆ 1742, item for Infanteriet (Oeuvres XXX, 109 f); Instruction für die Commandeurs der Cavallerie-Regimenter ¹¹/₆ 1763, item for Infanteriet (ibid., 284 og 297). I Tysklands egentlige Nationalhær, den sachsiske, var Udlændingenes Antal allerede 1730 nede paa 15,7 og 10,9 0/0, i 1769 paa 17,7 og 11,4 0/0 (se Johs. Hoffmann: Die kursächsische Armee 1769 bis zum Beginn des Bayrischen Erbfolgekrieges (1914), 83 og Mandskabstabellerne).

sætte sig nøjere ind i Forholdene, og ved hans Hjemkomst vilde man være helt fortabt¹.

Gähler kom imidlertid ikke af Sted. Han blev og besejrede Marskallen i Stedet. Sammen med St. Germain udarbejdede han en Fællesbetænkning, hvortil vi har Konceptet, skrevet af Gählers tyske Sekretær, med Gählers tyske Rettelser og St. Germain's franske². En Sammenligning med St. Germain's Martsplan viser klart, hvad der var sket: Fællesbetænkningen er helt anderledes radikal, direkte kopieret over det moderne preussiske System. Gählers Indflydelse er umiskendelig; St. Germain's gammeldags franske Forslag er erstattet af en moderne preussisk Kantonplan: Alt Mandskab paa Landet skulde indrulleres fra 4. til 40. Aar, men saaledes at Godsejerne kunde bytte Folk efter Onske. En Militz paa 11.000 Md. skulde have 12 Aars Tjenestetid med Adgang for Soldaten til at faa Gaard efter 3 Aars Tjeneste. Allerede i Fredstid skulde den fordeles til Felt-hæren, saa at hvert Kompagni talte 58 hvervede og 49 nationale, og Militzsoldaten skulde hvert Aar i 1½ Maaned deltage i sit Feltkompagnis Øvelser, den øvrige Tid anses som Frimand³. Hvert Feltregiment skulde have sine udskrevne Folk fra et bestemt Distrikt, grupperet om Standkvarteret. I Kompagnierne skulde Folkene samles i Kameradschaften ligesom i den

¹ »V. E. scait que le roy de Prusse a tourné la tête à une infinité de gens qui veulent l'imiter; ils ne scavent pas qu'il faut avoir àpeuprès le même esprit pour bien copier« (St. G. til Schmettow ²⁶/₄ 1763, Danske Mag. 6. R. IV, 44). Rockstrohs Teori (III, 208), at Gähler i Kommissionen vel havde søgt at strække sig vidt overfor St. G.'s Planer om en national Styrke i Hæren, falder overfor den Betragtning, at det jo netop var Gähler, som allerede tidligere havde overbudt St. G. i Retning af Nationalisering helt op til 66 % af Hæren.

² RA. PM. April 1763.

³ »Die Zeiten haben sich geändert, und die Kriege werden itzt mit solchem Vigueur geführt, dass es sich mehrentheils in den zwey ersten Feldzüge entscheiden muss, wer Gesetze geben oder annehmen soll, und zu diesem Endzwecke wurden die damahligen National Regimenter gewis nicht hinlänglich seyn: nicht zu gedenken, dass eine Veränderung möglich ist, die dem Landmann weit nützlicher und vortheilhafter als jene seyn würde, wie aus der Folge dieses Vorschlags zur Genüge erhellen wird.«

preussiske Hær¹. Man lokkede for Godsejerne med, at Planen vilde faa Godspriserne til at stige².

Denne preussisk inspirerede Kantonplan havde ingen Ud-sigt til at naa Realiteternes Verden, hvadenten Gähler i det gunstige Øjeblik har troet paa Muligheden af et djærvt Kup eller det skyldtes almindelig Kommissionstaktik for dog at presse Modparten længere frem. I hvert Fald samlede de fire Kommissionsmedlemmer sig i Maj om et foreløbigt Fællesforslag, der var en stærkt reduceret Udgave af St. Germain's Martsplan og præget af Hauch og Ahlefeldt. Felthæren skulde hentes fra Udlandet, men et lille Antal Militssoldater skulde hvert Aar anbringes som Stamme i Regimenterne, ialt kun 800 Md. aarligt³. Saa vidt havde Gählers radikale Planer skubbet Kommissionens konservative Medlemmer. Det var Kompromis til alle Sider, og ingen var tilfreds med Planen⁴.

Det var imidlertid ligesaa tydeligt, at Gähler med sine preussiske Forslag en Tid havde vundet Kongens Interesse, og St. Germain havde han fra nu af bundet til sine Udskrivningsplaner⁵. I Juni fik han og St. Germain kongelig Tilslutning til et Forslag om at afskedige tretten Generaler⁶, og i Juli godkendte en kongelig Resolution et nyt Forslag fra St. Germain, der

¹ Til dette ægte preussiske Forslag tilføjer St. Germain forsigtigt: »Je crois qu'il prouviendroit mieux de les mettre avec les étrangers pour leur faire prendre un esprit militaire, mais pour estre . . . seroit-il mieux de ne pas faire mention de cet article.«

² »Durch die Proposition, die junge Mannschafft von 4 bis 40 Jahren in Eclassirungs Listen zu bringen, intendiret er die Verhöhung des Preises der Land Güter.« Bagved Forslaget maa man sikkert sætte Deputeret i Feltkommissariatet, Justitsraad Peter Bruun; jfr. iøvrig Rockstroh III, 223.

³ Se Rockstroh III, 209.

⁴ Jfr. bl. a. St. G.s Skildring til Schmettow ¹⁰/₅ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 44).

⁵ Kongen udbad sig en ny Plan af Gähler og vilde ikke diskutere Militæret med St. G., men holdt sig til andre (St. G. til Schmettow ²¹/₅ 1763; *ibid.*, 45 f). Det kan ikke være noget tilfældigt Sammentræf, at G. fik St. G. med paa den rent preussiske Fællesbetænkning paa samme Tid, som han aabenbart stod stærkest hos Kongen i Kraft af sine preussiske Planer.

⁶ Item ²/₆ (*ibid.*, 46).

satte Infanteriet op paa 19.000 Md. hvervede med 5000 udskevne + Reserver i Læggene¹! Det var en kraftig Udvidelse af hans tidligere Forslag, inspireret af Gählers og hans Fællesplan, en fuldstændig Sprængning af det begrænsede Kommissionsforslag. Nederlaget i Kommissionen var hævnnet. Ahlefeldt og Hauch var tvunget til at underskrive det nye Forslag, Gähler uden Tvivl med mindre Betænkelighed². Efter langvarig Kamp med faa væsentlige Ændringer i Planen fik de tre Generaler en halv Time til at gennemse den igen og paany underskrive den.

Den kgl. Resolution kom imidlertid ikke til at betyde, at man endelig kunde standse ved den godkendte Plan og søge at føre den ud i Livet. Fra begge Sider fortsattes Kampen. Sidst i Juli enedes St. Germain og Gähler da om et nyt Fællesforslag³, og dermed sejrede de helt hos Konge og Ministre. Det blev til den store Forordning, der underskrevs $\frac{3}{8}$. St. Germain var vel utilfreds over de mange Ændringer i denne nye Harlekin, som han kaldte den⁴. I Virkeligheden betød den en afgørende Sejr for ham og Gähler efter et Aars Kampe. Den viser, hvor langt Moltke og Bernstorff har støttet dem, for med de raadende Forhold var den naturligvis ikke kommet igennem uden deres Vilje.

Efter Forordningen og Cirkulærerne til Regimentscheferne skulde Hæren tælle 28.000 Md., hvoraf knap 19.000 Md. Infanteri, saaledes som St. Germain havde foreslaaet. Militserne skulde ophæves, og i Stedet skulde oprettes de foreslaaede udskevne Nationalbatailloner til Felthæren. Naturalydelse, der havde dækket Halvdelen af Hærens Udbetalinger til Mandskabet, skulde bortfalde, og al Sold og Lønning udbetales i Penge af Staten. Denne skulde kontrollere Økonomien gennem Regimentscheferne, idet Kompagniøkonomien skulde ophæves, et andet af Oppositionens vigtigste Krav. Obersten blev nu Regimentets Centralmyndighed, ogsaa i disciplinær Henseende.

¹ Se herom Rockstroh III, 210.

² Ibid.

³ St. G. til Schmettow ³⁰/₇, 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 48).

⁴ Item ¹⁶/₈ 1763 (ibid., 50).

Forordningen, der var et Program, var vel en Sejr for St. Germain¹, men først og fremmest for Gähler. Han kritiserede ganske naturligt alvorlige Fejl i Overgangsbestemmelserne, som bl. a. skyldtes St. Germain's Hastværk, og dér især den bratte økonomiske Overgang, der let vilde kunne vælte hele den nye Ordning, men han havde dog gennem Forordningen ³/₈ faaet anerkendt sine vigtigste Planer.

Fra mange andre Hold rejstes imidlertid en forbitret Kamp, og den afgørende politiske Spaltning blottedes nu hurtigt. Ikke fjorten Dage senere mente St. Germain, at Forordningen aldrig vilde blive gennemført². Den ændredes ogsaa i Slutningen af Maa-neden paa en Del Punkter, mens St. Germain selv holdtes udenfor³, og baade Ahlefeldt, Kancellier og Rentekammer mod-

¹ Rockstroh har desværre intet Forsøg gjort paa at fore Linjerne op fra Planerne 1762—Juli 1763 til Forordningen af ³/₈, der jo dog bygger paa dette omfattende og opslidende Forarbejde. Planernes indbyrdes Forbindelse har han aabent opgivet at finde (III, 209), og har til Forklaring af den afgørende August-Forordning skudt en Ekurs om St. Germain's Tillægsudkast fra Marts 1765 frem til 1763. Derved har han ikke alene anført St. G.s Standpunkt fra to Aar senere som Forklaring paa Forordningen, — og det vedrører endda ikke dennes vigtigste Forhold — men har tillige kappet Forbindelsen mellem Forordningen og Drøftelserne forud. Jeg finder her en vigtig Aarsag til den skæve Vurdering af St. G.s Arbejde i Danmark, men dertil synes ogsaa at have medvirket en personlig Animositet, der ikke alene røber sig ved den stadige Fremhævelse af St. G.s ubestridelig vanskelige Karakter, men ogsaa har bidraget til at forme Bedømmelsen af Schmettows Kritik af Officererne (III, 217; jfr. at Rockstrohs Kilder til Bedømmelsen af St. G.s Optræden udelukkende er Ahlefeldts Breve, Noten til III, 217), en Kritik, som Rockstroh ikke desto mindre selv stiltiende billiger ved at godkende Gählers samstemmende Udtalelser (218); men han, Ahlefeldt og Hauch var jo ogsaa efter Forfatterens Mening »alle ærlige Mænd« (204) i Modsætning til Ud-lændingene St. Germain og Schmettow. Ligesaa uheldigt er det, at Rockstroh meget vel kender til den vigtige Brevveksling mellem St. G. og Schmettow, som befinder sig i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem, og hvoraf Trier udgav det vigtigste i Danske Mag. 6. R. IV, (III, 420), men udtrykkelig har undladt at benytte den, dette til Trods for, at den er af afgørende Betydning for Bedømmelsen af St. Germain's Ophold i Danmark.

² St. G. til Schmettow ¹⁶/₈ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 50).

³ Item ²⁷/₈ 1763 (ibid., 51 f).

arbejdede aabenlyst den økonomiske Reform, hvis Krav om den dobbelte Udbetaling fra Statskassen naturligvis ikke straks kunde opfyldes¹, en Vanskelighed som hverken St. Germain eller Regeringen havde taget Hensyn til. Braem og Vodroff var af taktiske Grunde blevet holdt helt udenfor Forhandlingerne². Nu begyndte de ogsaa paa dette kritiske Tidspunkt at sabotere Ændringerne, ikke mindst efter at et Reglement af ²¹/₉ havde fastlagt den nye Ordning med Regimentskasserne, og Regeringen samtidig maatte skride til at sælge ud af Krongodset for at imødekomme Rentekammerets Krav.

Det blev da netop mod Bestemmelserne om Hærens indre Økonomi og mod de uundgaaelige personelle Ændringer, Reformerne gav Anledning til, at de mest forbitrede Angreb rejstes. Ophævelsen af Kompagniokonomien slog Grunden bort under Kaptejnernes Bifortjenester, og selv om man vilde hæve Lønnen, kunde den ikke dække Tabet. Dorothea Biehl har refereret Stemningen i Hovedstaden i de Dage: Alt skulde være efter kongelig Regning; med den gamle Ordning kunde det offentlige Regnskab let ordnes af faa Embedsmænd, men nu blev det en Vidtløftighed med Bagateller; Egennyttens Baand var bristet mellem Kaptejn og Menig, og Kaptejnen vilde ikke mere tage sig af Mandskabet³.

Det var netop Sagen; Kompagnicheferne var ramt paa deres Pengepung, og deres Autoritet stærkt formindsket. Caspar Moltke, Overhofmarskallens Søn, der selv var Oberst og medvirkede ved Ændringen, fandt da ogsaa i disse Forhold det centrale i hele Striden; den gamle Privatfortjeneste paa Hæren var forbi, Hærens Styre var for Alvor lagt ind under Centralregeringen⁴. To politiske Grupper tørnede her sammen.

¹ ²⁷/₈ og ³⁰/₈ 1763 (ibid., 51 f); videre Ahlefeldt til J. H. E. B. ²⁵/₉ (Bernst. Pap. II, 6); endelig Rockstroh III, 216.

² Ibid.

³ Cit. Hist. Tidsskr. 3. R. IV, 316 ff.

⁴ »I en saadan Krigshær kunde en Reformator aldrig være velkommen. Men han var dog fornoden . . . Egennytte, Magelighed og Ulydighed blev angreben« (Caspar Moltke: Breve indeholdende Anmærkninger ved det

De personelle Ændringer gjorde ikke Striden mindre; ti Generaler maatte afgive deres Regimenter, mange Officerer forflyttedes og en Del afskedigedes, samtidig med at alle nu kom ind under Konduitelisternes Kontrol. Og den, som foretog disse Personændringer, var ikke den før og siden saa haardt lastede St. Germain, men — Gähler¹.

Bag deres Reformer stod stadig Moltke og Bernstorff. Til Trods for de store Krongodssalg, som skyldtes den bratte Overgang i det økonomiske System, kunde A. P. Bernstorff, som kendte baade Onklens og Moltkes Indstilling, alligevel sidst i September skrive til sin Far, at Forflyttelserne havde glædet nogle og ærgret andre; Obersterne skulde nu føre Konduitelister, saa jo slettere Emnerne var, desto mindre Mulighed havde de for at avancere, »saa de vil skriige kraftig op«², — og tre Uger senere mente han, at Retfærdighedens Krav strengt var fulgt³; ganske vist indrømmede han, at Statskassen i nogen Tid vilde blive bebyrdet, men det vilde snart rette sig, »det er umuligt

forrige og nuværende Krigssystems Sammensætning, (1771). 10 f; jfr. 18 ff, 24 ff).

¹ Det fremgaar tydeligt af Ahlefeldts Beretning til Bernstorff om sin Droftelse med Moltke sidst i September (2¹/₉, Bernst. Pap. II, 3 f). Ahlefeldt, der maatte vide, at ogsaa Bernstorff kendte hele Sagen, skriver, at det undrede ham, at Moltke under ingen Omstændigheder vilde se Gähler som Militærets Leder, naar man jo netop havde støttet sig til ham angaaende de mange Forflyttelser og holdt St. G. udenfor. Dette forringer jo i nogen Grad Værdien af Gählers Begejstring over Forflyttelserne, som Rockstroh støtter sig paa for at vise Fordelagtigheden ved dem (III, 218). Men Rockstroh er paa intel Tidspunkt klar over Gählers fremtrædende Rolle i disse Aar, hvor han i Ly af St. Germain gennemførte sit Militærprogram, ej heller har han undersøgt, fra hvem de enkelte Reformplaner hidrorte.

² A. P. B. til A. G. B. 2⁷/₉ 1763 (Bernst. Pap. I, 302).

³ Tendensen i Forflyttelserne var ogsaa tydelig nok: Bernstorffs Svoger havde faaet Regiment, Schmettow særlig Gage og Grev Görtz, Karl af Hessens Ven, med hvem St. G. allerede under Felttoget 1762 var bragt i Forbindelse (se A. P. B. til A. G. B. 2²/₇ 1762, *ibid.* I, 265) og en af de hessiske Prinser havde ligeledes faaet et Regiment (A. P. B. til A. G. B. 2⁷/₉ 1763, Bernst. Pap., I, 302).

helt at forene den politiske Økonomi med den finansielle¹. Selv skrev Bernstorff sidenhen, at det var de mange, der fandt deres Regning ved Uorden, Dovenskab og slette Grundsætninger i Militærstyret, der skreg op². Moltkes Indstilling viste sig kort efter.

Den, hvis Autoritet havde lidt mest ved St. Germain's og Gählers Reformer, var deres Foresatte, Ahlefeldt. Han var Krigsminister, allieret med den gamle Hær og dens Mænd, og de havde oplevet Nederlaget. Hvor svagt Ahlefeldt nu stod, viste Begivenhederne i de følgende Maaneder efter Augustforordningen. ²⁵/₉ sendte han Bernstorff og Reventlow en Betænkning, hvori han gjorde op med Oppositionen, som han anklagede for at have bragt Hærvæsenet i Kaos og for at sønderbryde Forbindelsen mellem den civile og den militære Administration. Han var paa Randen af sjæleligt Sammenbrud og ventede at blive afsat³.

En Maaned senere skrev St. Germain til Schmettow, at Ahlefeldt skulde gaa af, at Krigskancelli og Generalkommisariat skulde ophæves, en centraliseret Militærstyrelse, et Generalkrigsdirektorium, oprettes og han selv være dets Chef; mere vidste han ikke derom⁴. Dette betød en radikal Omvæltning i Militærets Styre, og at St. Germain's og Gählers Kamp for en centraliseret Hærledelse var Forudsætningen derfor, turde være klart. Den nye Institution vilde blive en Kopi af de centraliserede preussiske Direktoratier, og den var saaledes det tydeligste Udtryk for de militære Reformisters politiske Sejr. Dermed havde de ikke alene Ledelsen af Hærens Styrker, men ogsaa af et nyt Krigsministerium, hvor det tidligere uafhængige

¹ A. P. B. til A. G. B. ¹⁸/₁₀ 1763 (Bernst. Pap. I, 303).

² J. H. E. B. til F. L. Dehn Februar 1764 (cit. Edvard Holm III, 2, 390).

³ K. V. Ahlefeldt til J. H. E. B. ²⁵/₉ 1763 (Bernst. Pap. II, 5 f).

⁴ St. G. til Schmettow ²⁵/₁₀ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 54); det er karakteristisk for den spændte Situation i Ministerierne og ved Hoffet, at St. G. endnu ⁸/₁₀ omvendt ventede, at hele hans Arbejde skulde ligge knust og han selv blive fjernet (ibid., 54).

Generalkrigskommissariat, — deres faste Modstander — var indordnet som Departement under den militære Præsident.

Alligevel er det aabenbart, at St. Germain havde Ret i, at han, dengang han skrev sit Brev til Schmettow, ikke vidste meget mere om den Institution, han skulde lede. Han opholdt sig oftest i Søllerød og kom kun til Byen hver 14. Dag. Det var, saa vidt vi kan se, paa denne Tid Gähler, som ordnede deres Forretninger, ligesom det var ham, der havde ordnet Forflyttelserne i Hæren. Omstændighederne ved Direktoriets Oprettelse viser os temmelig klart, hvordan Forholdet mellem Ministrene og de militære Reformatorer havde udviklet sig.

Maaneden før Direktoriets Oprettelse havde Ahlefeldt sendt Bernstorff et i denne Sammenhæng højst oplysende Brev, hvori han meddelte, at han var blevet kaldt til Moltke i Anledning af, at han havde faaet et Brev fra sin Svoger, Overjægermester Gram, — Bernstorffs nære Ven — om sin Afsked; han havde betroet Moltke sin Bestyrtelse over, at der ikke var sørget for nogen Retrætepost til ham. Bernstorff skulde tidligere have raadet ham til at forhale Sagen, mens han raadførte sig med Moltke og fandt en Efterfølger; men efter hvad han skriver, vilde Moltke under ingen Omstændigheder have Gähler¹. Bernstorff bad saa atter Ahlefeldt om at blive en Tid², men da denne havde sikret sig Guvernørposten i København, var Sagen klar. ²⁶/₁₀ fik han sin Afsked som Overkrigssekretær³.

To Dage efter oprettedes Generalkrigsdirektoriet; kun saalænge Arbejdet paa dets Oprettelse var i Gang, havde Moltke og Bernstorff holdt Ahlefeldt hen. St. Germain blev Præsident, Hauch blev Krigsdepartementets, altsaa den centrale Administrations, Leder som Overkrigssekretær og Referent til Kongen. Under dem stod Gähler, Caspar Moltke, Justitsraad Ludvig Munk og Generalkrigskommissærerne H. Schultz og Vodroff.

At St. Germain og Gähler havde haft direkte Indflydelse

¹ K. V. Ahlefeldt til J. H. E. B. ²¹/₉ 1763 (Bernst. Pap. II, 3 f).

² Item ²⁷/₉ 1763 (ibid. II, 8).

³ „ . . sa tête et son caractère ne sont pas pliants“, skrev St. G. til Schmettow ²⁵/₁₀ (Danske Mag. 6. R. IV, 55).

paa denne Ordning, er evident. Gähler omtaler sidenhen i et Brev til St. Germain, at denne allerede forinden havde indgivet en forudgaaende Indstilling om Oprettelse af Direktoratet¹, og i sine Memoirer har St. Germain skitseret en lignende Institution som ønskværdig for det franske Militær². Karl af Hessen, som skrev sine Erindringer paa et Tidspunkt, hvor det var opportunt at være imod St. Germain, lægger hele Ansvarret paa ham; Ministrene havde sagt til ham: Gør, hvad De finder bedst, — hvorefter man paa hans Forslag oprettede Direktoratet og gav ham de Medarbejdere, han valgte³. Men i det nævnte Brev til St. Germain, der var skrevet efter dennes Fald 1766, hævder Gähler, at Direktoratet ikke var blevet en Fiasko, hvis man blot havde indrettet det helt efter St. Germain's Indstilling 1763, med en Præsident, to militære Departementschefer og to civile Kommissærer.

Andre skulde altsaa have grebet ind i Udformningen og Oprettelsen af Embederne. At Braem maatte glide ud sammen med Ahlefeldt, var klart. Han var Reformisternes stærkeste Modstander; med ham afskedigedes ogsaa General v. Hobe, Chefen for Feltkommissariatet, med hvem St. Germain allerede kolliderede 1762. Caspar Moltke var en stærk Tilhænger af de militære Reformere, kom ikke til at betyde noget for Direktoratets Fiasko og blev atter taget med af St. Germain, da denne i 1767 genvandt sin Magt for en kort Tid. Det kan da næppe være ham, Gähler hentyder til i sit Brev. Med ham og Gähler har vi aabenbart de to militære, som St. Germain skulde have foreslaaet. Men der kom en til med; nemlig Gählers Kollega og Konkurrent, Hauch, og han blev endda Overkrigssekretær og Chef for Infanteriets og det almindelige Hærdepartement, altsaa Indehaver af Nøgleposten i det nye Direktoratium. Nu havde Godsejeren Hauch, som vi har set, altid været Modstander af St. Germain's og Gählers vidtgaende Forslag. Og siden kom de ogsaa til at ligge i fortsat Strid, indtil Hauch 1765 i

¹ G. til St. G. 27/8 1766 (Inkvisk. IV, 598).

² Mémoires, 60 ff.

³ Mémoires de mon temps, 15.

Protest tog sin Afsked eller simpelthen blev trængt ud af sine Kolleger. Ikke destomindre finder vi ham her i Oktober 1763 som Administrationens Leder, over Gähler, og som Militærets Referent direkte til Kongen, den stærke Stilling, som Overkrigssekretærene havde, fordi de derved forelagde alle Militærets Sager udenom Konseillet.

Andre maa have grebet ind, og alle Spor peger mod Ministrene. Moltke havde allerede vist Ahlefeldt, at han under ingen Omstændigheder vilde have Gähler som Overkrigssekretær. Han var jo den stærkeste Personlighed indenfor Oppositionen, og megen Magt havde han allerede opnaaet ved Siden af Ministrene. Yderligere Oplysninger giver et Brev, som A. P. Bernstorff Dagen efter Direktoriets Oprettelse skrev til sin Far: »Vi har faaet et nyt Krigsraad med Mr. de St. Germain som Præsæs. Under ham staar Mr. Hauch, en usædvanlig dygtig Mand, der er blevet Statssekretær i Krigsdepartementet, og — rent ud sagt — nu er Sagerne sat paa en saadan Fod, at det maa være tilfredsstillende for enhver god Militær og enhver god Patriot. Jeg tror at kunne sige, at det er min Onkel, som har foretaget Arrangementet, der kan faa en ganske særlig Betydning for Landet«¹.

Sætter vi dette Brev i Forbindelse med, hvad der er udviklet ovenfor, finder vi sikkert Forklaringen paa, hvad der foregik ved Direktoriets Oprettelse. St. Germain og Gähler ønskede den fulde Magt over Hæren, saa at de kunde faa gennemført de Reforme, som de havde faaet vedtaget. De krævede et Generaldirektorium, hvor de selv skulde være Ledere, og samtidig Fjernelsen af deres haardeste Modstandere. Moltke og Bernstorff havde støttet dem ved Omformningen af Hæren og Udrensningen blandt Officererne. De havde set, at hele Reformarbejdet var ved at ende i Kaos og den moderniserede Hærordning ved at falde sammen under Modstanden, der rejstes baade i Krigskancelli og Generalkommissariat. Skulde de Reforme gennemføres, som de var gaaet ind for, maatte den øverste Administra-

¹ A. P. B. til A. G. B. 29/10 1763 (Bernst. Pap. I, 305 f).

tion, som skulde udføre dem, ogsaa ændres. De havde da intet andet Valg end at give efter for Kravet om Direktoriet og om Ahlefeldts, Braems og Hobes Afgang. De gjorde St. Germain til Præsæs; heller ikke her var der noget Valg. Han kom dog aldrig for Alvor ind i den daglige Administration, og han kunde ikke forstaa Kongens Tysk. En anden praktisk Leder maatte saa indsættes. Men Gähler, som var den farligste og St. Germain's nære Medarbejder, fik ikke Nøgleposten som Overkrigssekretær. Den gav Ministrene Hauch, saa at han fik den direkte Adgang til Kongen. Dermed mente de vel at have sikret Direktoriets Stabilitet og neutraliseret Gähler. A. P. Bernstorff's Omtale af Hauch turde vise, hvem Ministrene stode paa, og at det var dem, der satte ham ind. Schack-Rathlou kunde lykønskende skrive til Bernstorff, at Nedgangen i Militæret nu var forbi og alt samlet i een Mands Haand¹.

Der var imidlertid andre, der klarere saa, hvad Direktoriets Oprettelse kunde føre med sig, selv om Hauch var blevet Overkrigssekretær. Hauch vilde ikke i Længden kunne holde Gähler nede, isoleret som han var i Direktoriet, og Faren var saaledes blot blevet endnu større for Ministeriet. Klevenfeldt skrev, at de militære nu vilde styre de civile og »tage Fortrin for det ganske Geheime-Conseil«², og U. A. Holstein, der sympatiserede med Altonakredsen, men endnu søgte at støtte sig til Konseillet, skrev om St. Germain: »I Tillid til sin Dygtighed og sikre Position intrigerede han for fuld Kraft og fik de andre med dertil, i Haab om at Militæret kunde vinde den afgørende Magt over Civiladministrationen . . . ; saaledes gaar vi den direkte Vej til at skifte Styre og gøre det militært«³.

I den første Tid maatte Ministrene imidlertid mene, at de havde løst Problemet om Reformernes Gennemførelse samtidig med, at en moderat Ledelse af Administrationen var sikret gennem Hauch. En Reform, der holdt sig indenfor Hærens egne Rammer og ikke berørte Konseillets Stilling, forekom endnu mulig.

¹ Sch.-R. til J. H. E. B. 15/11 1763 (Bernst. Pap. II, 451 f).

² Cit. Trier, 54.

³ Cit. *ibid.*, 186.

Vintermaanederne 1763—64 syntes da ogsaa gunstigere for St. Germain og Gähler. De raadførte sig med Schmettow, Rantzau-Ascheberg, der var genindtraadt i Hæren som Generalmajor, og Oberstløjtnant Lehmann om deres Planer¹. Schmettow kom i November til København med Bernstorffs ivrige Støtte² og blev i Januar 1764 General til Hest. Gähler blev i Marts Generalløjtnant. Endnu i December 1763 skrev A. P. Bernstorff til sin Far, at det nye Direktoratium gjorde store Omvæltninger, som vel ikke alle vilde være tilfreds med, men man mente at gøre det rigtige, og han havde al mulig Aarsag til at haabe, at Direktoriets Foranstaltninger var gode³.

Alligevel afslørede denne Vinter, at den formodede Løsning af Striden 1763 ved Oprettelsen af Direktoratet blot havde bragt det hele Problem i Haardknude. Forordningen af $\frac{3}{8}$ 1763 skulde jo gennemføres, og her var langt igen. Saaledes manglede det vigtigste, og farligste, Militzens Omdannelse, og atter saboterede Civilstyret konsekvent Arbejdet. Blev Militærets Kræfter tilsyneladende koncentreret med Konseillets Støtte, saa stivnede til Gengæld ogsaa Modstanden fra Kancellernes Embedsmænd og fra Rentekammeret. Resultatet blev, at Reformarbejdet atter truede med at gaa i Staa⁴, og nu virkede Tiden direkte mod Reformisterne.

Syvaarskrigens sidste Stridigheder var blevet afviklet. I Slutningen af 1763 var Katharina begyndt at svinge over til en forsonligere Politik mod Danmark i det holsteinske Spørgsmaal, og den forhandlingsvenlige holsteinske Politiker, Saldern, vandt frem i Petersburg. Udsigterne lysnede for Bernstorff til at faa sin Mageskiftetraktat bragt i Stand. Derved styrkedes hans Position atter, og samtidig maatte han nu se med Uro paa, at de ledende Miiitære i Danmark var Folk, som

¹ Se bl. a. St. G. til Schmettow $\frac{25}{10}$ 1763 (Danske Mag. 6. R. IV, 54). Ogsaa fra om Sommeren har vi Vidnesbyrd om Schmettows, Rantzaus og St. G.s nære Forbindelse (St. G. til Schmettow $\frac{2}{8}$ 1763, *ibid.*, 46).

² St. G. til Schmettow $\frac{26}{11}$ 1763 (*ibid.*, 56); A. G. Moltke til J. H. E. B. $\frac{29}{11}$ 1763 (Bernst. Pap. II, 353).

³ A. P. B. til A. G. B. $\frac{13}{12}$ 1763 (*ibid.* I, 284).

⁴ Se bl. a. Rockstroh III, 221.

var antirussiske og søgte Tilknytning til Preussen. Den haardnakkede Strid mellem Direktoratium og Civiladministration om eventuelle nye Fremstød for at faa 1763-Planerne helt udført kunde ikke stemme ham roligere, og St. Germain's Kritik af det danske Styre kunde ej heller være ham ubekendt¹. Da Gähler aabenbart alligevel sammen med St. Germain syntes at beherske Direktoratet og holde Hauch nede, besluttede han at sætte en Spion derind for at kontrollere, hvad man egentlig foretog sig, og han valgte forsigtigt. Han valgte nemlig den tidligere Officer, Grev Ulrik Adolf Holstein, som havde udført visse diplomatiske Opgaver for ham under 1762-Krisen, men for sin Egenmægtighed og Kritik var blevet holdt ude fra videre Tjeneste². Holstein havde lige siden søgt at komme ind igen hos Ministeren, og Bernstorff besluttede nu at bruge ham.

Ved sin Ansættelse i Direktoratet sendte Holstein Bernstorff et Brev, der klart nok siger, hvor Bernstorff nu stod. Det bekræfter, at det var ham, der fik Holstein anbragt i Direktoratet, og at det var som hans Agent mod St. Germain og Gähler, Holstein indtog sin Plads². Efter en kraftig Hengivenheds-erklæring til Ministeren udtalte Holstein sin Glæde over, at han ikke skulde have en militær Grad, da han mente, at den civile Stand var den vigtigste i Staten, den hvortil han med Ministerens Tilladelse havde viet sig(!), og hvorom alle hans politiske

¹ Sidst i Juli 1763 havde han til Schmettow rettet et stærkt Angreb paa Kancellernes Administration, Anarkiet og Korruptionen i Adelsstyret og Ministrenes Blindhed for Fejlene: »Le luxe at sa source, je crois, dans la multiciplité des titres que l'on donne, on tire tout le monde de la charrue, des boutiques et de la livrée pour en faire des seigneurs en titres; ils veulent dabort l'estre en magnificence etc., mais comment déraciner cet abus destructif, puisqu'il engraisse les chancelleries; on ne veut pas comprendre que cet abus et les sportel retombent toujours après une certaine circulation à la charge du roy et amènent la destruction de l'estat; les gens les plus sensés n'ont pas des idées justes d'un bon gouvernement et je vois que rien n'arrive plus lentement et plus difficilement que le bien« (o. 20/7 1763, Danske Mag. 6. R. IV, 47).

² Her henviser jeg generelt til Erik Arup: Kritiske Studier i nyere dansk Historie (Hist. Tidsskr. 9. R. I, 129—213).

³ U. A. Holstein til J. H. E. B. 8/12 1763 (Bernst. Pap. II, 241—42).

Spekulationer drejede sig; han vilde Resten af sit Liv forblive Civilist¹. Med andre Ord: Jeg skal følge Deres Plan med mig; jeg mener, som De, at de civile maa have Magten i dette Land, og som Civilist er jeg Deres Mand. Holstein var efter Fiaskoen med Hauch Bernstorffs og Moltkes civile Reserve mod St. Germain og Gähler. Kort efter var Bernstorff da ogsaa i Gang med Forhandlinger om Anbringelsen af en yderligere Modvægt, og denne gang en militær Kapacitet, der ikke kunde overvældes af Reformatorerne militære Sagskundskab, og som kunde sikre en forsvarlig Udførelse af den økonomiske Reform. Det var den preussiske Generalintendant Ernst Arnstedt.

Naturligvis kom det under disse Forhold hurtigt til Strid, og nu udtrykte ogsaa Moltke sin Uro over Forholdene i Direktoratet. Arnstedts Ansættelse modarbejdedes af Direktoratet, som ikke ønskede flere af Ministrenes Kandidater imellem sig. Moltke beklagede overfor Bernstorff de nye Vanskeligheder, og ogsaa han saa nu klart, hvilken Fare, der truede fra Direktoratet. Han indrømmede selv, at han nærede stærk Uvilje mod Direktoratet for dets Administration; Situationen var værre, end han netop da kunde røbe; »det er nødvendigt nu, tror jeg, at sætte Bom for en saa voldsom (dur) Fremgangsmaade, som man hører om hver Dag«².

Denne Strid gjaldt ikke alene Arnstedts Ansættelse, som lykkedes sidst i Marts, og den daglige Forretningsgang. Baggrunden var Arbejderne paa en ny Forordning, som skulde sikre Militens Nyordning efter 1763-Retningslinierne.

Dermed var Direktoratet atter i Farezonen. Kancellierne tog den gamle Kamp op og krævede Ulemperne for Godsejerne ved den gamle Milit forebygget først. ¹³/₄ 1764 blev den dødfødte Forordning underskrevet. Den bestemte, at der skulde udskrives 1 Md. pr. 32 Td. HK med Stavnsbaand fra 4. til 40. Aar for alle Bønderkarle. Tjenestetiden var 12 Aar og fra 1768 skulde Karle med tre Aars Tjeneste kunne fæste Gaard. Militen skulde ikke

¹ U. A. Holstein til J. H. E. B. ⁹/₁₂ 1763 (Bernst. Pap. II, 241—42).

² A. G. M. til J. H. E. B. ²⁵/₃ 1764 (Bernst. Pap. II, 354).

længere være et sluttet Korps, men et bestemt Antal udskrevne Karle i hvert Feltregiments Distrikt skulde tilhøre Regimentet, og hvert Kompagni skulde rumme 58 hvervede og 49 udskrevne, med aarlig Felteksercits for 20 udskrevne pr. Kompagni i $1\frac{1}{2}$ Maaned.

Dette skulde i Princippet betyde Indførelsen af det preussiske Kantonsystem i Danmark; som Rockstroh, der blot holder sig til de militære Bestemmelser, udtrykker det: Skellet slettedes mellem Militis og Felthær¹. Det vilde være Gennemførelsen af Gählers store Planer. Men det var samtidig, som Hans Jensen har set det, »et bevidst og gennemtænkt Kompromis mellem Stats- og Godsejerinteresser«², og Forordningen var endda meget uklart formuleret. Dertil kom saa siden, at Kancelliet i Praksis standsede Udførelsen. Det udsendte aldrig Ordre om Lægdernes Indretning, og de øvrige Bestemmelser blev ikke fulgt, undtagen to, Udvidelsen af Stavnsbaandet og Opløsningen af den gamle Militis³, altsaa netop de to Fordele, som Godsejerne kunde drage af Forordningen. Dens militære Bestemmelser blev aldrig udført.

Direktoriet's Nederlag var eklatant. Modsætningen til Ministrene blev kun uddybet, og ny Strid opstod om Holsteins Arbejde i Direktoratet⁴. Han havde trolig sendt Moltke og Bernstorff Beretninger om, hvad der foregik⁵, og disse hans Arbejdsgivere søgte at skaffe ham forøget Fodfæste mod St. Germain og Gählers Modstand⁶. I første Omgang lykkedes det, og om Sommeren synes der at have været nogenlunde Ro, men da Ar-

¹ Rockstroh, III 225 f.

² Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919 I (1936), 44.

³ Se Rockstroh III, 223, 225 f.

⁴ J. H. E. B. til A. P. B. $21\frac{1}{4}$ 1764 (Bernst. Pap. I, 464).

⁵ »... je n'effectuais rien par mes mémoires que je remettois aux comtes de Moltke et de Bernstorff ...« (cit .Arup i Hist. Tidsskr. 9. R. I, 157, Note 2).

⁶ J. H. E. B. til A. P. B. $28\frac{1}{4}$ 1764 (Bernst. Pap. I, 464); A. G. M. til J. H. E. B. formodentlig $23\frac{1}{4}$ 1764 (ibid. II, 354); J. H. E. B. til A. P. B. $1\frac{1}{5}$ 1764 (ibid. I, 465).

bejdet genoptoges om Efteraaret, blev det hurtig galt igen. Den fornyede Strid endte først med St. Germain's Fald 1766.

I Begyndelsen af Oktober 1764 modtog Holstein paa een Gang Breve fra St. Germain og Gähler. Den første bad ham kort og godt om at holde sig til sine egne Anliggender og ikke blande sig i de øvrige Deputeredes¹. Gähler, der kendte Holstein og hans Sympatier, skrev venligere, men Meningens var den samme: Holstein havde ikke forstaaet Disciplinens Betydning og hvor han havde sine sande Venner². Det var en Invitation, og et Krav om klar Stillingtagen. Paa den anden Side pressedes Holstein ogsaa af Bernstorfferne, der følte sig sikre i Regeringen, men ikke længere stolede paa Holstein³.

Fra da af gik Moltke og Bernstorff stadig stærkere mod Direktoriets Kurs, hvor de kunde komme til at gribe ind. Da Cheferne til de nyformede Feltregimenter skulde udnævnes, gennemførte Konseillet Udnævnelserne mod Direktoriets Ønsker. Moltke satte samtidig St. Germain Stolen for Døren i et meget bestemt Brev⁴. Sidst i Oktober slog Marskallen og Gähler igen. De saa, at alt deres Arbejde undermineredes indefra af de Direktoriemedlemmer, som Ministrene havde sat derind. Nu krævede de, at Hauch, Holstein og Vodroff skulde forlade Direktoriets. Moltke satte sig straks i Forbindelse med Bernstorff og aftalte, at de skulde gøre St. Germain klart, at en saadan Optræden maatte høre op⁵. Det gjaldt jo intet mindre end Ministrenes Hold paa Militærstyret, for hvis de tre blev afskediget, vilde St. Germain og Gähler være eneraadende i nær Kontakt med Kongen udenom Konseillet.

Det var for sent. St. Germain og Gähler sad endnu saa stærkt i deres Departement, at de kunde gennemtrumfe deres Krav. Vodroff fik sin Afsked ⁵/₁₂, og Rockstroh formoder, sikkert

¹ Cit. Hist. Tidsskr. 9. R. I, 161, Note 1.

² Cit. *ibid.*; Note 2.

³ A. P. B. til A. G. B. ²⁰/₁₁, ²⁷/₁₁ 1764 (Bernst. Pap. I, 311, 318); A. P. B. til U. A. H. ⁹/₁₀ 1764 (cit. Hist. Tidsskr. 9. R. I, 162, Note 3).

⁴ A. G. M. til J. H. E. B. (Efteraar 1764, Bernst. Pap. II, 355).

⁵ A. G. M. til J. H. E. B. ¹⁹/₁₀ 1764 (*ibid.*).

med Rette, at St. Germain ved at forflytte ham som Vice-Generalkrigskommissær til Hertugdømmerne i sin Hævn har villet ramme ham haardt økonomisk¹. 12/1 1765 tog Hauch sin Afsked og rejste til Kronborg som Kommandant. Saa forlod ogsaa Moltkes Søn Direktoratet².

Dermed var Broerne brudt af for et fredeligt Samarbejde. Konseillet maatte have Indseende med de militære Sager ad anden Vej: Fra Januar gennemgik Bernstorff personlig Direktoratets Anliggender med Gähler³. I Marts lykkedes det ham at faa undertegnet den dansk-russiske Forsvarstraktat i St. Petersburg og dermed udslette Modsætningsforholdet fra 1762. Forhandlingerne begyndte om Mageskiftet. 6/4 fik Bernstorff ansat General Arnstedt som 3. Deputeret i Direktoratet sammen med en anden tysk General, og Nevøens Glæde var stor over denne Terrænvinding⁴. Der var oprettet en ny Modvægt mod St. Germain og Gähler.

Samtidig svækkedes St. Germain føleligt ved, at Schmettow brød med ham. Han havde i Februar 1764 faaet den mægtige Stilling som kommanderende General i Norge. Det var Meningen, at ogsaa den norske Hærs Forhold skulde bringes endelig i Orden. Langt den største Del af den norske Hær var udskrevet, og Schmettow foreslog da i Efteraaret 1764 at kombinere Udskrivningen med det svenske Inddelingsystem, saa at Soldater og Officerer fik Jord og Hus, og deres Indkaldelsesperioder forkortedes⁵. Der skete nu intet mindre, end at St. Germain, der allerede laa i Strid med det konkurrerende norske Generalitet om Hærbevillingerne, foreslog en Omdannelse af den norske Hær, der vilde give 60 % hvervet Mandskab⁶, et radikalt Brud med hele den norske Tradition og Befolkningens

¹ Se Rockstroh, III 227: han har blot forskudt Vodroffs Afskedigelse et helt Aar.

² Ibid., III 228.

³ J. H. E. B. til G. 12/1, 13/1 1765 (Inkvisk. III, 96).

⁴ A. P. B. til A. G. B. 9/4 1765 (Bernst. Pap. I, 319).

⁵ Rockstroh III, 230.

⁶ RA. PM Marts 1765.

Forhold. Der kan kun have foresvævet St. Germain en Tanke om at sætte det norske Hærsystem paa samme Basis som det danske. Forskellen i Landenes Forhold var ham formodentlig ubekendt, og han havde forset sig paa Betegnelsen Nationalhær. Han ansaa den udskrevne Hær for en Militz af samme Art som den tidligere danske¹.

Schmettow var tydelig nok rystet over denne Optræden². Han mente, at St. Germain helt havde skiftet Princip³ — havde altsaa ikke forstaaet, at St. Germain troede, at den norske Hær var en svag Militz med to hvervede Regimenter. St. Germain vilde ikke give sig, og Schmettow sendte ham atter i April en skarp Redegørelse⁴. I sit første Svar havde han angrebet St. Germain, fordi han lod sig lede af Gähler, der altid gik Bagveje; han truede med at bryde med St. Germain, hvis han ikke løsrev sig fra Gähler⁵. St. Germain svarede vel, at han havde Ansvaret for Planen, men indrømmede, at Gähler havde givet ham Detaillerne; han stod fast og vilde ikke svigte Gähler, som han skrev⁶. Saa klagede Schmettow i meget bitre Vendinger til

¹ RA. PM Maris 1765. Dette er aabenbart undgaaet Opmærksomheden, saa man i Martsbetænkningen har læst en radikal Ændring af St. G.s Anskuelser. Selv skrev han til Schmettow, at Kongen var bedre tjent af en regulær Hær end af en, »qu'on appelle ici une armée nationale; je ne regarderai jamais comme une armée un amas de paysans enregistrés dans des livres et un nombre d'officiers ou soit disant tels pour la plupart dispersés dans un pays immense, vivans et se conduisans à leur fantaisie, et qui peuvent à peine se connoître ni les paysans qui doivent former leur troupe« (St. G. til Schmettow ³⁰/₃ 1765, Danske Mag. 6. R. IV, 70). Det andet Brev om den norske Plan har Trier fejlagtig anbragt under Februar 1764 (ibid., 59).

² »Si ce plan tout plein d'erreurs de calculs est de Mr. le maréchal, il faut dire qu'il est un grand homme à mener à l'ennemi des régiments tous formés, mais qu'il ne s'entend du tout pas au détail pour les former« (Randbemærkning tilføjet i St. G.s Brev ³⁰/₃ 1765 (ibid., 70).

³ Schmettow til St. G. ⁹/₃ 1765 (ibid., 63).

⁴ Item ¹²/₄ 1765 (ibid., 71).

⁵ ⁹/₃ 1765: »daignez aussi vous mettre à ma place, et jugez à quel point je dois être étonné avec tout le public que V. E. accorde toute sa confiance et abandonne tous les détails à Mr. de Gähler . . .«. Det var gennem hans Hænder alt passerode, og han som ordnede Direktoriets Sager (ibid.).

⁶ St. G. til Schmettow; han tilføjede: »Quand j'ai cru avoir à me plaindre

Bernstorff over St. Germain og hans Administration, en alvorlig Sag for Marskallen, da det jo var Schmettow, der havde skaffet ham til Danmark¹.

¹⁰/₄ henvistes Sagen til en Kommission af Arnstedt og hans tyske Kollega Finck, Gähler og tre Deputerede fra Schmettows norske Generalitet. Kommissionen vendte sig enstemmig mod St. Germain's Plan og tilføjede ham dermed et afgørende Nederlag. Gähler var med til uden Diskussion at forkaste St. Germain's Plan og indgav en lang Betænkning, som nedsablede Marskallens Forslag, som han selv havde givet St. Germain alt Materiale til! I Samtiden mente man almindelig, at det var Gähler, der i Direktoriets dirigerede St. Germain, og ikke omvendt. Schmettows direkte Anklage, og endelig den her givne Skildring af Militærplanerne 1763—64 turde have bekræftet denne Opfattelse. Gähler var hurtigt blevet den ledende i Reformarbejdet og det var ham, der havde rensset ud i Officerskorpset. St. Germain's Paastand, at det var Gähler, der havde givet ham alle Detailler til den norske Plan, og saaledes let kunde have vist ham det umulige i den, er saa meget sandsynligere, som St. Germain intet anede om Norge, — det fremgaar klart nok af hans Breve til Schmettow — og kun havde Gähler i Direktoriets til at retlede sig paa det Tidspunkt. Det var ogsaa Gähler, der nu refererede Militærets Sager og forelagde dem for Bernstorff og Moltke. Han har klart nok vidst, hvorhen Vinden var drejet. St. Germain stod isoleret i Danmark og kunde ikke længere gennemføre Gählers Planer. Under disse Forhold turde Gählers Optræden overfor den norske Plan være gemen². Og den bestak ikke Ministrene.

de M. le général de Gähler, je l'ai fait librement et à luy même; mais je n'en ai pas moins rendu justice à ses talens (Schmettow: cela plaît à dire à Mr. le Maal) je lui dois encore celle de déclarer que depuis que le directoire est érigé, l'on ne peut pas assez louer son zèle, son activité infatigable et son intelligence dans le travail; je dirai même plus, je suis persuadé que si le roy le perdoit, il lui seroit très difficile de le remplacer . . . (Danske Mag. 6. R. IV, 69).

¹ Schmettow til J. H. E. B. ⁶/₄ 1765 (Bernst. Pap. II, 495 f).

² Jfr. Schmettows Udtalelser til St. G. fra samme Tid: »Quand bien

Til sit norske Forslag havde St. Germain vedlagt et Bilag, der bad om Udskrivning aarlig af 10 Md. af de 49, hvert dansk Feltkompagni efter Forordningen 1764 skulde have haft. Det var et forsigtigt Forsøg paa at faa Kancellierne med til den endelige Udførelse af Forordningen. Selv dette mislykkedes, især da Arnstedt gik ind for, at Militsfolkene ikke skulde øves sammen med Feltregimenterne¹. Godsejerstyret havde fremtvunget Tilbageetoget fra den St. Germainiske, eller rettere, Gählerske, Ordning.

Sidst i Juli 1765 skrev Moltke til Bernstorff: »Jeg føler hele det Ubehag, som Deres Excellence maa have næret ved den Samtale, De har haft med St. Germain, hvis De har kunnet tale klart og lige ud om mange Sager, som han maaske ikke ved saa meget om som vi. Han maa forstaa, hvad Følgerne bliver, og hvad han vil gøre. Det er umuligt, at Sagerne kan fortsætte, som de nu ligger, og det er absolut nødvendigt at bøde paa det hele saa hurtigt som muligt«².

Endnu i November bad St. Germain blot om 5 udskrevne pr. Kompagni, ialt 1100 Md. Ogsaa det bremsede Kancellierne³. Handelen med Officerschager, som han ligesom Numsen havde søgt at standse, skød atter frem og legaliseredes endog ved kgl. Resolution af 4/9, 1765. Med Rentekammer og Generaltoldkammer laa Direktoret i voldsom Strid⁴. I Oktober sendte Marskallen Gähler en Billet, som siden fandtes blandt hans Papirer, da de blev beslaglagt af Inkvisitionskommissionen ved Struensees Fald. Her havde St. Germain hastigt nedkradset Retningslinjerne for deres sidste Offensiv med Ordre om at gøre Modstand ogsaa mod de kongelige Resolutioner, hvis de skulde træde i Vejen. Der skulde sættes al Kraft paa Gennemførelsen

même je le (Gähler) soupçonne un peu de ne pas rendre un compte exacte à V. E. des affaires, des mémoires, des détails et des représentations dont il devoit lui faire rapport* (9/3, 1765, Danske Mag. 6. R. IV, 66).

¹ Rockstroh III, 238.

² A. G. M. til J. H. E. B. 21/7, 1765 (Bernst. Pap. II, 359).

³ Rockstroh III, 239.

⁴ Trier, 54 ff.

af Regimentsøkonomien, de norske Hærforslag, Artilleriets Omordning og Foranstaltningerne angaaende de udskrevne Soldater¹.

Det var en fortvivlet Kamp, der berøvede Marskallen enhver Støtte, mens Holstein svingede frem og tilbage mellem de stridende Parter. Mere og mere forbitredes han paa det gamle System; han raadførte sig med Gähler og vilde som denne tidligere rejse til Berlin². Han indrømmede siden, at Bernstorff havde udnyttet ham mod dem, han i Virkeligheden sympatiserede med³. Paa Gähler kunde St. Germain ikke stole. Selv den forkuede og svækkede Frederik V slog Haanden af Marskallen⁴. Januar 1766 døde denne sidste Støtte, Marskallen vel havde haft.

Den nye Konge, en intelligent, men degenereret Dreng, domineredes i de første Maaneder helt af Reventlow, Moltke og Bernstorff. St. Germain's Time var slaaet. Reverdil beretter, at Konseillet straks i de første Møder krævede St. Germain's Afsættelse. Reverdil prøvede paa at faa Kongen til at forhale Sagen, men den var ført til Protokols som afgjort, og i det følgende Møde fik Christian VII Ordren til Underskrift. Ved Audiensen om Aftenen sagde han til Reverdil: »Han har gjort Springet.«⁵

²⁰/₁ fik baade St. Germain og Gähler deres Afsked fra Generalkrigsdirektoriet. Holstein skrev fra Berlin, at det var indbyrdes Uenighed, der havde fældet dem, for ellers kunde ethvert Departement bestaa evigt i Danmark⁶. Om Sommeren skrev Gähler fra sin Forvisning som Vicekommandant i Glückstadt til St. Germain, at Publikums Vrede havde samlet sig om ham

¹ St. G. til G. ³/₁₀ 1765 (Inkvisk. IV, 595).

² Se Brevene til Bernstorff og Moltke med Bilag ²⁷/₈ 1765 (Bernst. Pap. II, 245 ff); U. A. H. til G. ⁹/₁₀ og ²⁹/₁₀ (Inkvisk. IV, 5 ff); Bernstorff var ganske klar over, hvad Meningen var, se hans Breve til Holstein ¹⁵/₁₀ og ²⁶/₁₁ 1765 (Bernst. Pap. II, 250 f), og Holsteins Brev ⁴/₁₀ 1765 (ibid., 249).

³ U. A. H. til G. ²⁹/₁₁ 1766 (Inkvisk. II, 55).

⁴ Se bl. a. Karl af Hessens Mémoires, 18.

⁵ Reverdil, 17.

⁶ U. A. H. til G. ⁸/₂ og ¹¹/₂ 1766 (Inkvisk. IV, 29, 31).

selv, fordi Ekstraskat og Inflation krævede et Offer for den offentlige Harme¹.

Publikums Instinkt turde have været korrekt, hvad Personen angaar; det var Gähler, som havde ført an i Reformerne og faaet den fransk uddannede St. Germain meget længere frem, end han havde tænkt sig. Sidst i 1759, da Schmettow forhandlede med ham om Ansættelsen i Danmark, havde han svaret Schmettow, at ingen kunde være mere begejstret for den preussiske Militærordning end han selv, men den duede kun der, hvor Fyrsten regerede som Preusserkongen, og det vilde være forbryderisk at indføre den i en Stat, hvis Regering var slap og Indbyggere dovne og blødgigtige; man vilde kun faa en lappet Harlekin ud af det, og alle Partier vilde slutte sig sammen og støtte hinanden og til sidst anvende Vold; Fuldkommenhed burde man vel altid stræbe efter, men Fremgangsmaaden maatte variere efter det enkelte Lands Forhold². I Virkeligheden havde St. Germain fulgt denne moderate Kurs lige til Gähler i Foraaet 1763 fik ham med til sine preussiske Planer uden Reservation. Fra da af var det Gähler, som ledede Reformerne, og St. Germain paa Magtens Tinde var ikke den, der bøjede sig for civil Modstand. Sikkert har han heller ikke forstaaet, hvorledes Gähler brugte ham. For Næsen af Ministrene styrede Gähler Militærvæsenet bag St. Germain's Ryg. Nederlaget var uundgaeligt for dem begge³.

Deres Fald efter Frederik V's Død svarede, paa et tidligere Stadium af Udviklingen, til Numsens efter Christian VI's Bortgang. Deres Reformplaner maatte naturligvis paa mange Punkter adskille sig fra hinanden i det tekniske, men i militær-

¹ G. til St. G. ²³/₈ 1766 (Inkvisk. IV, 596 f).

² St. G. til Schmettow ²⁹/₁₁ 1759 (Danske Mag. 6. R. IV, 12).

³ Som Suhm udtrykte det i sine hemmelige Efterretninger: ». . . men som han ei kiendte til Landet og ei engang kunde dets Sprog, saa maatte han betroe sig til andre, og havde da det Uheld at falde i slette Hænder. Hvad de sagde, troede han, og forsvarte siden de Meninger med Haardnakkethed, holdende sig det for en Skam at vige fra, hvad han engang havde antaget« (Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souveraineteten (1918), 23).

politisk og politisk Henseende er Forbindelsen tydelig nok. 1746 havde Godsejerstyret bremset Numsen og ladet Hæren forfalde. 1766, ved det nye Kongeskifte, havde Godsejerstyret tilsyneladende atter sejret efter Krisen 1762. Men mellem de de to Perioder laa en Storkrig, der ændrede Europas Magt-balance og bragte ny social og politisk Gæring i det gamle Samfund. Konseillet havde ikke hørt det sidste Ord fra Gähler og St. Germain. Da de 1767 genvandt deres Magt, oplevede dansk Politik en ny og endnu voldsommere Krise paa den direkte Vej frem til Struensees Regime¹.

¹ Jeg haaber senere at kunne fremlægge en Undersøgelse af St. Germain's og Gählers anden Magtperiode og Begivenhederne 1766—67.

Smaastykker.

1.

Østgermaniens Slavisering.

Af

Gudmund Schütte.

En av de vældigste etniske Omvæltninger i Europa skete under den store Folkevandring, idet Slaverne indtog hele Østgermanien fra Weichselen til Ejderen og til hinsides Mellemelben.

Uheldigvis lå dette Område i den dekadente romerske og græske Historieskrivnings yderste Yderzone, så den omtalte etniske Rodvæltning er såre slet historisk oplyst, når undtages dens allersidste Tidsrum. Vi er i høj Grad henviste til episke Overleveringer.

Det havde nu ligget nær for tysk Historieskrivning at underkaste dette Stof en nøje Sigtelse. For, hvor vage og upålidelige de episke Frasagn end er, så er det dog Kildestof, og i Mangel av bedres Havelse må det spørges til Råds. Denne Opgave har tysk Forskning imidlertid ikke løst. Med al Respekt for tysk Historieforsknings Grundighed, så har den lidt av visse iøjnefaldende nationale Brist¹. Og vedrørende Spørgsmålet om Slavernes Fremtrængen synes man ikke at have tålt at se Sandheden lige i Øjnene. Man er mest gået ud fra, at de politisk

¹ Det er en kendt Sag, at tyske historiske Atlanter som Spruner-Menckes og etnografiske som Berghaus' præges av en gennemført Usandfærdighed m. H. t. Sønderjylland, som påvist av mig i »Altyskerne og Danmark«, 2. Udg., 59 ff.

hojt overlegne Germaner av een eller anden mærkelig Grund frivillig rømmede deres Hjemstavn og således prisgav den til de mindreværdige Slavere. Den Tanke, at Slaverne med Magt skulde have uddrevet de højerestående Germaner, har tysk Nationalstolthed ej ret kunnet finde sig i. Således f. Ex. Wietersheim og Dahn, »Geschichte der Völkerwanderung«, I, 148, der imødegår Čecheren Šafarik's Mening, »Slavische Alterthümer«, I, 18, S. 413, og II, 43, S. 507, at Goternes Udvandring var fremkaldt ved Slavernes Pres.

Mod denne tyske Opfattelse har jeg forlængst nedlagt Indsigelse, nemlig i Artiklen »Zur Urgeschichte der Slaven in Böhmen und Deutschland«, »Čechische Revue« (1904), S. 415 ff. Jeg har også strejft Spørgsmålet i »Vor Folkegruppe Gottjød« (1926), S. 85 ff. og i »Our Forefathers«, I (1929), S. 84. Men nogen Virkning har det ikke haft på Forskningen.

Et Folkeproblem indenfor et stort Stykke av det til os grænsende Mellemeuropa i Tiden fra 5te Årh. e. Kr. til 11te Årh. kan ikke siges at være Forskningen uvedkommende. Når Mellem-Vest- og Sydeuropas Historie i det samme Tidsrum er vel oplyst, er der noget abnormt i at lade Østgermanien ligge som et Ginnuggab. Så lidt end den historiske Kildekritik lader sig anvende på de levnedes Oldsagn om Østgermanien, så må vi dog smøge Ærmerne op og tage fat. Er historisk Kildekritik uanvendelig, må der søges opstillet andre Former for Kildekritik.

I »Gotthiod und Utgard« har jeg metodisk inddelt de stedlige Synskrese i Inder-, Mid- og Yderzone, hvad der leder til en forskellig Schattering og Værdsættelse av Stoffet i de forskellige Zoner. Jeg har lejlighedsvis fremhævet det Kriterium, som ligger i Folkevandringstidens Mode at gennemføre Stavrim i Fyrsteætternes Navne; Iagttagelsen er første Gang gjort av Axel Olrik i »Danmarks Heltedigtning«, I, 22. Exempelvis har vi hos Merovingerne 4 Slægtled: 1. Chlodjo, 2. Childerik, 3. Chlodevig, 4. Chlodemer, Childebert, Chlothachar; en fjerde Chlodevigson Theoderik er udenfor Stavrim, men det gør ikke Stavrim-reglen ugyldig: han er nemlig Frillesøn og dærfor udenfor Ætte-

stavrim. Iagttagelsen av Ættestavrim kan give kritiske Vink; den viser os f. Ex., at en Hugleik i Snorres Ynglingkongerække er en Snyltegæst, da Ættestavrimet kræver Vokal. — En meget yndet episk Manér er den stedmærkende Opnævner; f. Ex. siges i en bajersk Kejserkronike, at Slaverne indvandrede i Böhmen under Ledelse av Høvdingen Bohem, og i »Quedlinburg Årbøgerne« hører vi, at Anglerne drager til England under Ledelse av Kong Angling. I disse Tilfælde er den eponyme Navnedannelses Indebyrd indlysende. I andre Tilfælde er den fordunklet, men vi tør altid regne med, at der på det pågældende Sted er skeet en mindeværdig Tildragelse. Når f. Ex. i »Helgekvadet« en Kong Høðbroddr fælder en Ægir, vil det sige så meget som, at Hadubarderne har tiltvunget sig Overgangen over Ægidora, Ejderen. — En særlig tysk Skik, som jeg har påvist i »Oldsagn om Godtjod« S. 122, Note, er, at ikke-gottonske Personer kendemærkes — eller, om man vil, brøndemærkes — ved Fremmedsuffixer *-in* eller *-iān*. Hunnerfyrsten Bleda bliver til Blædelin; Wilzernes Konge bliver til Vilcīnus, hans Søn hedder Nordiān, etc. Dette er altså Exempler på Kriterier, som Heltesagnforskningen kan tage i Brug.

Jeg skal nu prøve at give en samlet Oversigt over Folkekampen i Østgermanien efter Vidnesbyrdenes kronologiske Rækkefølge. Der kan skelnes mellem en hunnisk-avarisk Indledning og en slavisk Fortsættelse.

I. DET HUNNISK-AVARISKE TIDSRUM

1. »Widsith« 1.117 ff. Listen over Goterkongen Ermanriks såkaldte Hirdmænd.

Eadwine søgte jeg og Elsa, Ægelmund og Hungar
og Wip-Myrgingernes vakre Skare.

Wulfhere søgte jeg og Wyrnhere. Ofte Våbendyst ej lagde sig,
dengang Hræders Hær med hårde Sværds slag
ved Wistla-wudu væрге skulde
den ældgamle Odelstol mod Ætlas Folk.

Dette episke Frasagn er ældgammelt, i sit Ophav vel omtrent jævngammelt med Tildragelsen; det kan sættes lig med et historisk Vidnesbyrd.

Eadwine og Ægelmund = Auduin og Agilmund er kendte Langbarderkonger, hørende til deres Folks Ophold ved Mellem-donau. Hungar turde være Attilas Hirdman Onégesios, kendt fra Priskos. Disse tre Navne antyder altså et Milieu ved Sydøstgrænsen av Germanien.

Wip-Myrginger opfatter jeg som hørende til det østgermanske Sydgrænsbjerg Myrk-vid, hos Thietmar Miriq-uidui, se »Mon. Germ. Scr.« V, 807, dvs. Erzgebirge. Det spiller en vigtig Rolle i »Angantyrkvadets« Skildring av Kampen mellem Hreidgoter og Hunner.

Wistla-wudu er Weichselskoven.

Hræder er = Hreidgoter, dvs. Indbyggerne i det gotiske Hjemland.

Ætlas Folk, dvs. Attilas Folk, er Hunnerne eller deres Lydfolk.

Wulphere er kendt fra tyske Heltesagn som Goterkongen Theodoriks tro Mand, Wolfhart.

Wyrmhære er kendt fra »Angantyrkvadet« og »Hervararsaga« som Hreidgoternes Landeværnsmand Ormarr, se næste Nummer.

2. »Angantyrkvadet«, et Oldkvad av lignende Urpræg som Kampskildringen i »Widsith«. Hær lider Ormarr Nederlag mod Hunnerne og melder til Hreidgoterkongen Angantyr:

Søndenfra kommer jeg for at sige Budskab.

Sveden er den mægtige Myrkvid-Skov.

Nu svømmer alt Gottjod i Sårflod av Mænd.

Av andre Stedfæstelser kan mærkes Dunheiði, dvs. Området for den klassiske Stamme *Λοῦγοι οἱ Ἰδωνοι* (Ptol. Hs. X), med Byen Lugi-Dunon. Endvidere nævnes hos Hreidgoterne Helten Gizurr Grýtingaliði, dvs. en Høvding for Greutunger = Østgoter.

Den øvrige Stedskildring skal jeg ikke opholde mig ved, da

jeg udførlig har drøftet den i Artiklen »Angantyr-Kvadets Geografi«, »Ark. f. nord. filologi« 1904, 30 ff. Stedfæstelserne Myrkvid og Dunheidi stemmer ypperlig til »Widsith«s Wip-Myrginger og Wistlawudu. Det er tragisk Genlyd fra vidtskilte Egne av Gottjod, fra England og Højnorden, — Genlyd av en stor national Tragedie, Gottjods Dødskamp ved Myrkvid og Weichselskoven. Også i Tyskland har den efterladt Spor; dærom vidner Goteren Wolfharts Heltery, selvom han i »Nibelungenlied« er kommen på den gale Side, som Hunnerkongen Attilas Forbundsfølge mod Gottjod.

3. »Hervararsaga« omtaler i en gammel Versestump en Hreidgoterkonge Heiðrekr, der av ikkegotiske Trælle dræbes under Harvadafjældene. Det er et andet Minde om Folkekampene i de samme Egne. Stednavnet peger tydelig på Karpaterne. Den dræbte Konge turde være Gepidekongen Ardaricus, der ifølge Jordanes L, 260, spillede en ledende Rolle ved Gottjods Oprør mod Attilasonnerne og efter deres Nederlag blev Herre i Karpaterlandet, År 453. Læseren vil sagtens finde den lydlige Ligning svag; men det kommer av, at han ikke er tilstrækkelig fortrolig med Jordanes' Skrivevaner. Jordanes udelader meget hyppig, næsten regelmæssig, gotisk forlydende *h* foran *a*. og gotisk *hardu-* blev i den yngre Sprogform regelmæssig til *harda-*; således bliver Navnet Friþureiks i den gotiske Kalender skrevet Friþareik-, og Navnet Sunjafriþus staves i Neapel-Dokumentet Sunjaifriþas. På Oldengelsk skulde Hardureiks lyde »Heard(o)ric, men istedenfor finder vi i »Widsith« 1. 116 den uregelrette Form Heaþoric, og dette er så på Oldnordisk blevet videre forvrænget til Heiðrekr. Da Navnet hører til den fjerne Yderzone fra engelsk og nordisk Synspunkt, kan vilkårlig Radbrækning ikke undre. — Det ældgamle Vers om Heiðreks Død turde da vise, at Gepiderne i Karpaterlandet i 5te Århundrede har lidt et svært Nederlag mod Hunner eller andre ikkegotttonske Folk.

4. Prokop, »Goterkrigen« II, 45, fortæller, at en Skare Donaueruler efter Folkets Nederlag mod Langbarderne omkring År 509 drog til Skandinavien; først passerede de Sklavenernes

Folk, dærnæst vidtstrakte Ødemarker, dærnæst Varnerne og endelig Danernes Stammer, for tilsidst at havne hos Gauterne. Hvad det i denne Sammenhæng kommer os an på, er Ødemarkerne mellem Slavernes og Varnernes Egne. Det turde være Strækninger, der er gjort mennesketomme ved Hunnernes eller Avarernes Hærgninger, — dem, »Angantyrkvadet« taler om, når det siger, at »Gottjod svømmer i Mænds Blod«.

5. Paul Warnefrids »Langbarderhistorie«, 1, 16, omtaler et skæbnesvangert Nederlag, hvori Langbardernes Konge Agilmund mistede Livet i Kamp mod Bulgarene. Stedet angives ikke nøjere, men det må have været i en ret østlig Egn. Som omtalt optræder Agilmund blandt Goterkongen Ermanriks Helte i »Widsith«.

6. Gregor av Tours, IV, S. 23 ff. Efter 561 bryder »Hunnerne«, dvs. Avarerne, ind i Austrasierkongen Sigebergs Rige og tager ham til Fange. Han får dog sluttet Fred på tålelige Vilkår, men efter hans Død 575 går de atter på Krigstien, og 595 må hans Enke Brunehild købe dem bort fra Thyringen.

7. »Bajersk Kejserkronike«, »Mon. Germ. Scr.« XXIV, 221. »Germaniens Sletter blev, da Germanerne var blevne dræbte og forjagne av Hunnerne, fundne mennesketomme indtil Saale fra Weichselfloden. Bohemus indvandrede i en Dal i Germanien, der var hærjet på Hunnernes Mordtog«. Hær får vi, ligesom i »Angantyrkvadet« og hos Prokop, skildret Virkningerne av Hunnernes og Avarernes ødelæggende Indfald.

II. DET SLAVISKE LANDNAM

Vi må opfatte den hunnisk-avariske Folkestorm som en direkte Murbrækker for det slaviske Landnam. Fredegar skriver, »Mon. Germ. Scr. Merov.« II, S.141: »Winidi (Slaverne) var befulci for Hunnerne (Hjælpetropper for Avarerne) allerede fra gammel Tid. Når Hunnerne angreb et eller andet Folk, så stod Hunnerne foran Lejren for deres forenede Hær, men Winidi kæmpede; hvis det lykkedes dem at sejre, rykkede Hunnerne efter for at tage Bytte, men hvis Winidi overvandt,

fik de nye Kræfter ved Hunnernes Hjælp.« Den slaviske Fremrykning i Hunnernes og Avarernes Fodspor har vi allerede skimtet ovenfor i Prokops Vidnesbyrd, at de fra Donau nordpå vandrende Eruler År 509 støder på Slavere i Egne, hvor der aldrig før har været Tale om dem. Vi kommer nu til et vigtigt samlet Vidnesbyrd om den slaviske Fremrykning. Det er sildigt, stammer først fra 14de Årh., men har alligevel fastholdt Fremrykningens Faser i troværdigt Overskue.

1. »Bajersk Kejserkronike«, »Mon. Germ. Scr.« XXIV, 223. »Under disse Konger (Romerkejserne) vandrede Chams Sønner (Slaverne) ind og tilrev sig i Europa alt Område fra en Flod, der kaldes Neper (Dnjepr) og den vandalske Flod (dvs. vendiske Grænseflod), som flyder forbi Kywe (Kijev), indtil Donau og Wizla (Weichsel). Japhets Sønner (= Got-tjod), som boede hinsides Kywe, hvor det nu hedder øvre Ruzia (Rusland), vilde ikke tåle Chamsønnernes Tyranni og drog i Skibe til Vestens nedre Øer og tilegnede sig dem, nemlig Irland, Britannien, Island, Frisland og Sverige. Andre blev indtagne av Japhets Sønner, idet de gjorde Plads for Slaverne fra Ruzia og til Rhinen. — Dærpå drog Justinian mod Slaverne og tilintetgjorde mange av dem. Da flyede de for hans Åsyn, og nogle av dem kom til Germaniens Sletter, som de, da Germanerne var bleven dræbt og forjagne av Hunnerne, fandt mennesketomme indtil Saale fra Weichselen, der som Landegrænse blev kaldt den vandalske (vendiske) Flod. Og de tilegnede sig dem og kaldte sig i deres Sprog dærefter Poloni, dvs. »Fladlandsfolk«, efter Sletterne. På den Tid flygtede også en Slaver, Bohemus, ligesom Polonerne med hele sin Æt fra Ungarn og indvandrede i en Dal i Germanien, der var hærjet på Hunnernes Mordtog, tilegnede sig den og lod sit Navn tilbage hos Efterkommerne og Dalen. Men Japhets Sønner kom atter til Kræfter, tilegnede sig det lille og større Skythien (Scythia magna, vistnok = Store Svitjod, Garderige), og siden holder de ikke op med at udvide deres Grænser til det gamle Omfang og at underkue Slaverne«.

Det er et højst mærkeligt Frasagn, og som samlet Overskue

har det intet Sidestykke hos nogen Historiker. Visse Angivelser er nok tydelig overdrevne og vrang; således den Påstand, at Bosættelsen i Sverige, Island, Frisland og Vikingernes Erobringer i Irland skyldes Stodet fra den slaviske Invasion, og at denne nåede frem lige til Rhinen. Men meget i Fremstillingen turde være rigtigt. Først er der Understregningen av Hunnernes Rolle som første Årsag til Ostgermaniens Undergang. Dærnæst Iagttagelsen av, at Slaverne ikke bare forefandt et mennesketomt Land, som de mageligt og uden Modstand kunde tilegne sig, men at de også vandt det ved Kamp, — ved det »Tyranni«, som Germanerne måtte vige for. Vi finder iagttaget to Faser i Folkeskiftet. Den første er markeret ved Dnjepr som »vendisk Grænselod«; i den anden er Grænsen skudt frem til Weichselen, og dærefter følger endnu en Fremskydning indtil Saalefloden. Sikkert rigtig er den Tanke, at Kejser Justinians Grænsepolitik har spillet en Rolle for Slaverne. På hans Tid gik deres Fremstød væsentlig mod Syd ad Balkanhalvøen til. Jordanes klager over Slavernes gruelige Huseren ved Nedredonau, og hos Prokop forekommer allerede på det nuværende Bulgariens Grund tydelig slaviske Stednavne som Zdebrën og Milla-reka (»Møllebæk«). Hær greb nu Justinian ind ved at spække Donaugrænsen med talrige Fæstninger, der opregnes av Prokop i Skriftet »Om Justinians Bygningsværker«. En Følge dærav var, at Slaverstrømmen fra Nedredonau vendte sig mod Nordvest, og således forklares det, at Bohemus, som vor Kilde siger, drog fra Ungarn til Böhmen, Polonerne til Polen. Når det videre hedder, at Germaniens Indbyggere joges mod nordiske Egne, kan det passe f. Ex. på de nordtyske Hadubarders Kampe med Danerne, der omtales i »Widsith« og »Beowulf«. Hærtil hører bl. a. Kong Ingelds Angreb mod Skjoldungborgen Heorot, »Widsith« 1. 44. Til samme Følge av Slavernes Fremstød regner jeg Myrgingers og Svabers Angreb, der avværges av Anglerkongen Offa, »Widsith« 1. 38 ff. Endelig hidregner jeg det mytiske Sagn om Helge Hundingsbane hos Saxe og i »Eddaen«. I dette har vi et typisk Exempel på den episke Manér, jeg omtalte i Indledningen, nemlig at de stedlige Tildragelser mytiseres

gennem Opnævnere. Ifølge Saxe, S. 80 P. E. M., har Saxerkongen Sirics Søn Hunding, Opnævner for Hundingerne, gjort sig til Herre i Jylland, men Helge fælder ham ved Stade i Hannover, driver Saxerne ud og indsætter i Jylland Jarlerne Eyr, Ler og Hesca. Eyr er den danske Lydform for oldn. Ægir, hær opfattet som Opnævner for Ægidora, Ejderen. Ler er oldn. Hlér på Hlésey, Læso; han er den mytiske Person, der ellers optræder som Ægirs Alter-ego. Hesca tyder jeg som Æsc, i engelske Stamtavler Opnævner for de kentiske Jyders Kongeæt Æscungerne, altså en Repræsentant for Jyderne. — Ifølge »Helgakv. Hu.« Strofe 59 F. J. har Høðbroddr fældet Ægir, dvs. Hadubarderne har tiltvunget sig Overgangen over Ejderen. Han har tillige fældet Ísungr, Strofe 21 F. J., hvem vi kender fra »Thidreks-saga« II, 109, som Overvinder av Kong Artus i Bertangaland, dvs. som Anglernes Landnamsmand i Britannien. Hadubardernes Angreb har altså rettet sig mod det engelske Område.

2. Prokops Efterretning i »Goterkrigen« II, 45, som ovenfor er omtalt, viser os, at Slaverne ved År 509 er i Fremtrængen i Egnene nord for Donau. Se ovenfor S. 65.

3. »Der Riuzen sturm«, dvs. »Russerstormen«, og

4. »War komen sī der Wilzen diet«, dvs. »Hvor Wilzernes Folk er kommet hen«, er ifølge Digteren Marner tyske Heltekvad, der handler om Kampen mod de fremtrængende Slavere, se W. Grimm, »Heldensage« Nr. 60. Desværre kender vi kun Titlerne.

5. »Thidreks-saga«, en fra Nedertysk oversat Sagnsamling om den samlede Folkevandringstid, har reddet os en Del af det ellers tabte Stof, og dens hyppig brugte Titel »Vilkinasaga« viser, at Overleveringen om Wilzernes Fremtrængen dæri spiller en Hovedrolle. Som Landeværnsmænd i Østgermanien optræder hær Brødrene Hertnið og Hirder, I, 45. De har hjemme i Pulærnaland dvs. Polen (samt ved sekundær Forskydning også i Ruzia, Rusland), og svarer til de fra Tacitus, »Germ.« c. 43, kendte Dioskurer hos den vandalske Stamme Naharvarlerne alias Hazdingerne, tysk die Hartunge, oldn. tveir Hadingjar. Deres Rige angribes og erobres av Vilcinalands

mægtige Konge Vilcīnus, som har Sønnen Nordiān. Vilcīnus er Opnævner for Wilzerne; Endelserne *-īn* og *-iān* understreger den ikkegottonske Nationalitet. Vi har altså hær tydelig et østgermansk Undergangssagn, selvom den nationale Indebyrd i Overleveringen netop kun skimtes ved de tilføjede Fremmedsuffixer.

6. Fredegar c. 15. Frankerkongen Childebert knuser År 595 Varnerne, en gottonsk Stamme ved Mellemelben, Anglernes gamle Grander og Frænder. Det ledigblevne Område tilfalder Slaverne, der således trænger frem til Floden Saale.

7. Paul Warnefrid, IV, c. 39. Bajrerhøvdingen Garibald bliver kort efter 600 overvunden av Slaverne ved Aguntum, det nuværende Innichen i Tyrol. Dærmed erobrer de Floden Draus Dal lige til dens Udspring.

8. Fredegar c. 48 ff. Den frankiske Købmand Samo bliver Konge hos de østslaviske Slaver og overvinder Frankerkongen Dagobert i et stort Slag ved Wogastisburg. Dette turde være Modellen til Oprindelsen i »Nibelungenlied«, Aventure XXXII, hvor Nibelunghelten Dancwart lider et Nederlag mod Hunnerne og mister 1000 Mand.

9. »Metz-Årbøgerne«, »Mon. Germ. Scr.«, I, S. 390. Frankernes Major domus Pipin overvinder År 745 Nordsvaberne ved Hjælp av »Slavernes vilde Folk«. Hær bliver atter et av de gottonske Grænsfolk knust og prislivet til Slavisering.

10. Einhards »Årbøger« ad annum 804. Frankerkejseren Karl den Store lader År 804 10.000 Saxer fordrive fra Holsten og Nordhannover og giver Østholsten til den vendiske Stamme Abodriterne, der forud har overvundet Saxerne i et blodigt Slag ved Floden Sventine. Atter et gottonsk Grænseland, der prislives til Slavisering.

11. Adam av Bremen og Snorres »Heimskringla« (»Magnus den Godes Saga«, c. 27 ff.). Disse to Hjemmelmænd skildrer, hvordan de holstenske Vender År 1043 gør Indfald i Sønderjylland, trænger frem til Ribe-Eggen og Skodborg Å, men overvindes av Magnus den Gode på Lyrskov Hede.

12. Helmold, »Slavekrønike« 1, c. 26. Efter År 1071 foregår

en stor Venderrejsning i Østholsten. »Krutos Magt voxede . . , og han opnåede at tilegne sig hele Slaverlandet, medens Saxernes Stridskræfter blev oprevne, og de selv, det vil sige hele Nordalbingernes Land, der tilhører Holtsaternes, Sturmarnernes og Ditmarskernes tre Folkefærd, måtte svare Skat til Kruto. Alle disse måtte finde sig i at trælle under Åget i al den Tid, han levede; og Landet blev fuldt av Stimænd, som slog Guds Folk og gjorde det til Bytte og »fortærede« Saxernes Stammer »med fuld Mund«; men på samme Tid stod over sex hundrede Familier av Holtsaternes Folk op, satte over Floden og drog så langt bort som muligt for at finde passende Bopæle og unddrage sig den grumme Forfølgelse; og de nåede til Harzbjergene, hvor de selv og deres Sønner og Sønnesønner er forblevne indtil denne Dag«.

13. »Vølvens Spådom« Strofe 25 F. J., og Snorres »Edda«, »Gylfaginning« c. 12. Midgård, dvs. Menneskeverdenen, grænser ved Skoven Jarnviðr, der indehaves av Troldkoner ved Navn Jarnvidjer, til de østpå boende Jætter i Ulveskikkelse; een av dem vil sluge Sol og Måne. Med Jarnviðr menes den sønderjyske Grænseskov Jærnved. Jætterne i Ulveham er et mytisk Udtryk for de vilde Vender, der har opslugt Nordboernes Folkefrænder fra Weichselen til Ejderen. Myten er det digteriske Udtryk for den Rædsel, der stod av de vilde Østlændinge.

Med Helmolds Skildring av Tildragelserne efter 1070 er vi nået frem til det Vendepunkt, som den bajerske Kejserkronike påpeger, — det Øjeblik, da »Japhets Sønner« atter kommer til Kræfter og tager fat på at tilbageerobre det tabte Område mod Øst; fra dansk Synspunkt er det Erobringen av Rygen 1169. Det hele Perspektiv, som Krøniken opruller, er nøjagtig det samme som med Romerne overfor Gallerne: 390 før Kristus indtager Gallerne Rom, 278 f. Kr. går de over til Lilleasien og stifter Riget Galatien, men dærefter vender Strømmen sig; Rom erobrer Norditalien, Gallien og Størstedelen av Storbritannien. Der tør siges hæri at ligge noget av en historisk

Naturlov. Et stadig tilbagevendende Motiv er Gottonernes selvmorderiske Politik: Langbarden Albuin bruger Avarerne til at knuse de gepidiske Stammefrænder; Frankeren Pipin bruger Venderne til at knuse Nordsvaberne; Frankeren Karl den Store bruger Venderne til at knuse Saxerne; Frankeren Samo samvirker med Čecherne mod Frankeren Dagobert.

Det vil skønnes, at Sagnvidnesbyrdene på bedste Måde stemmer med de historiske Kilder.

De østlandske Vildfolks Odelæggelse av østgermansk Område fremgår av en Række Hjemmelsmænds Meddelelser: Prokop om Odemarkerne i Østgermanien; Paul Warnefrid om Bulgarernes Sejr over Langbarden og om Avarernes Tilintetgørelse av Gepidefolket; »Angantyrkvadet« om Hunnernes Rasen i Gottjod; »Bajersk Kejserkronike« om Hunnernes Mordtogter og om de mennesketomme Egne i Böhmen.

Sagn som »Widsith«, »Hervararsaga«, »Angantyrkvadet«, »Vilkinasaga« udfylder de historiske Efterretninger om Kampe på Østfronten. »Vølvens Spådom« viser os Venderne østenfor den sønderjyske Grænseskov Jærnved mytiserede til menneskeædende Ulve. »Bajersk Kejserkronike« giver et samlet Overblik over Slavernes Fremstød: først til Dnjepr, »vendisk Grænseflod Nr. 1«; dernæst til Weichselen, »vendisk Grænseflod Nr. 2«; og endelig videre til Grænsefloden Saale. I det av Hunnerne ryddede Böhmen indvandrer Opnævneren Bohemus. Germanernes Flugt skildres, hvordan de kaster sig over nordiske og vesteuropæiske Egne.

Det er et helt andet Billede end Wietersheim-Dahns Idé, at Østgermanerne frivillig udvandrede, og Slaverne dærefter uden Kamp tilegnede sig de prisgivne Egne. Det virkelige Billede svarer nøjagtig til det britiske Sagn om Kong Artus' Kamp mod de sejrige fremtrængende Angler og Saxer. Det var den Slags Stof, der omhandlede i Kvad som »Russerstormen« og »Hvor Wilzernes Folk kom hen« og i Sagnsamlingen »Vilkinasaga«.

Med denne Påvisning mener jeg at have ydet et højst tiltrængt Korrektiv til tysk historisk Opfattelse.

2.

Joachim Rønnows Dødsaar.

Af

Henning Heilesen.

Blandt Danmarks sidste katolske Biskopper indtager Joachim Rønnow en Særstilling, idet han i Modsætning til sine Kolleger sad i Fængsel lige til sin Død. Om Aarsagerne hertil er der i Tidens Løb fremsat forskellige Teorier. Disse Teorier er afhængige af Tidspunktet for Joachim Rønnows Død. Medens Dødsdagen overalt angives ens, angives Dødsaaaret forskelligt, saaledes som det fremgaar af de Kildesteder, som vil blive citeret i det følgende. Siden Huitfeldts Tid har det dog været den almindelige Antagelse, at Joachim Rønnow døde 1544. En kritisk Undersøgelse af Kilderne viser imidlertid, at denne Antagelse ikke kan opretholdes. Da Spørgsmaalet er af Betydning for Bedømmelsen af den danske Regerings Politik over for det katolske Parti i Tiden efter 1540, vil en saadan Undersøgelse blive foretaget i det følgende. I Forbindelse dermed vil det Spørgsmaal blive behandlet, hvorfor Joachim Rønnow aldrig opnaaede at genvinde sin Frihed.

Et Brev fra Joachim Rønnow til Mogens Gyldenstjerne dateret 7. Oktober 1541¹ er det seneste dokumentariske Vidnesbyrd om Rønnows sidste Levetid. I øvrigt bygger vor Viden paa Meddelelser i forskellige historiske Fremstillinger fra 16. Aarh. Ifølge disses samstemmende Vidnesbyrd er han efter denne Dato blevet ført fra Visborg, hvor han paa det Tidspunkt sad fangen, tilbage til København og er død der. Den ældste Fremstilling, der beretter om Joachim Rønnows Død, er Peder Olsens Roskildeaarbog, som er forfattet 1549². Der staar her følgende under Aaret 1542³:

¹ Trykt i Breve fra og til Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre udg. v. E. Marquard I (1929), 71 f.

² Dette fremgaar af Udtrykket »thenne tiid 1549« under Aaret 1495 (Monumenta Historiæ Danicæ 1. R. I, 322).

³ Monumenta 1. R. I, 378.

»Ffor^{ne} aar sanctorum Philippi et Jacobi apostolorum dag døde Joachimus Rønnou, wduold biscop tiill Roskiilde domkircke, paa Kiøbmenhaffns slott i fængsell.«

I samme Forfatters »Danorum gesta«, som gaar til 1559, staar følgende¹:

»Hoc etiam anno die Philippi et Jacobi mortuus est Joachimus quondam electus Roschildensis Hafniæ carceri mancipatus, postquam reductus est de Visby Gotlandiæ ad eandem Hafniam.«

Henrik Smith skriver i sin danske Aarvog, der ender 1561, under Aaret 1544²:

»Den første dag wdi Maymaanit døde Jacob Rønnou, wdualt til Roskilde domkircke, paa Kiøbenhaffns slott y fængsell. Hand var ført tiill atskillige steder og satt y fængsell, som var y Kiøbenhaffn, Krogen, Dragsholm och Visby paa Gulland.«³

Mogens Madsen skriver i »Regum Daniæ Series« under Aaret 1544⁴:

»Eodem anno Maij die I moritur Hafniæ Joachimus Rønnow, qvondam Episcopus Roschildensis, in æde Divi Spiritus apud Hafnienses sepultus.«

I Roskildepræsten Morten Pedersens Kalendarium, som er sammenstillet i 1570'erne⁵, findes følgende Notits under Maj⁶:

¹ Citeret efter Haandskriftet Gl. kgl. Saml. 2461, 4°.

² Monumenta I R. I, 640.

³ Peder Olsen skriver i Roskildeaarbogen under Omtalen af Biskoppernes Fængsling 1536 (Monumenta I. R. I, 376): »Men Joachimus Rønnou, wduolt tiill Roskiilde stigt, bleff ført tiill atskillige stæder oc satt j fængsell, som war j Kiøbmenhaffn, Krogen, Dragsholm og Viisby paa Gotland, siden kom hand tiill Kiøbmenhaffn igien, hvor hand bleff dødt nogen tiid ther efter.«

⁴ Monumenta 2. R. II, 231 f.

⁵ Den Notits, som fører længst ned i Tiden, er fra 1576 (Kalendariet findes trykt i Uddrag i Ny kirkehist. Saml. III, 488—505).

⁶ Ibidem, 493.

»1 1542. D. Jacobus Rønnou electus Episcopus Roschildensis, qvi bis Episcopatum magno pretio assequutus est, et diu in carcere detentus, mox postquam¹ a captiuitate liberatus, obiit.«

I Claus Billes Kalendarium hedder det under 1. Maj efter en Optegnelse fra 1581²:

»Anno 1542 obiit episcopus electus Roschyldensis Joachimus Rønnou Hafniæ, ibidem in templo divi Spiritus defunctus³.

Den himmerlandske Præst Christiern Nielsen Juel skriver følgende i sin Aarbog, som gaar til 1581⁴, under Aaret 1542⁵:

»Samme Aar S. Walburg dag døde Joachim Rønnou, wduald Biscop till Roskild domkircke, paa Kiøbnehaffns slott y fengtzell.«

Huitfeldt skriver under Aaret 1544⁶:

»Samme Aar døde Bisp Jacob Rønnow udi Fengsel paa Kiøbenhaffns Slot, oc vaar hent fra Gulland, fordi hand nu vaar betenckt at reversere sig som de andre Bisper. Hans Venner hafde oc giort Bøn for hannem, at hand icke skulde være saa vjt borte udi den Elendighed paa Gulland, men nærmere ved Haanden, at hans Venner kunde see hannem til gode.«

Krag bringer ligeledes Meddelelsen under Aaret 1544⁷:

»Ronnovius interea, antistes qvondam Roskildensis, ex Gothlandia captivus jam Hafniam adductus, incertum an accedente ad morbum ægritudine animi, qvòd pontificiis colloqvium istud infeliciter cesserat, in regia Hafniensi detentus moritur«.

¹ Utvivlsomt Fejlskrift for »antequam«. Rørdam har herudfra uden Hensyn til andre Angivelser sluttet, at Joachim Rønnow blev løsladt kort for sin Død (Kirkehist. Saml. 5. R. VI, 153).

² Danske Saml. 2. R. V, 60.

³ Utvivlsomt Fejlskrift for »sepultus«.

⁴ Aarbogen, som findes i Ny. kgl. Saml., 637, 8°, er trykt i Uddrag i Ny kirkehist. Saml., V, 342—377.

⁵ Ibidem 344.

⁶ Kong Christian den Tredies Historie, Qq iijj (Folioudg., 1535).

⁷ Annales (ed. Gram), 272.

Hamsfort skriver følgende om Joachim Rønnows Fangenskab og Død i sin Fortegnelse over Biskopper i Roskilde¹:

»Ad extremum jussu Christiani III regis captus. Anno MDXXXVI varias tulit custodias & vincula. Hafniæ, Croholmii, Dracholmii, Visbii Gotiæ insulæ et iterum Hafniæ, tandem anno Christi MDXLII obiit diem.«

Af de ovenfor citerede Kilder fremgaar, som allerede nævnt, at Joachim Rønnows Dødsdag overalt angives ens, nemlig som 1. Maj, undtagen hos Krag, der ikke nævner nogen Dato. Derimod sættes Dødsaaret nogle Steder til 1542, andre Steder til 1544. Førstnævnte Aar findes angivet som Joachim Rønnows Dødsaar i Roskildeaarbogen, Morten Pedersens og Claus Billes Kalendarier samt i Christiern Nielsen Juels Aarbog og hos Hamsfort, medens Henrik Smith, Mogens Madsen, Huitfeldt og Krag anbringer Joachim Rønnows Død under sidstnævnte Aar. Verbaloverensstemmelse viser, at Christiern Nielsen Juels Meddelelse gaar tilbage til Roskildeaarbogen, og Morten Pedersen har som Præst i Roskilde muligvis kendt Roskildeaarbogen eller »Danorum gesta«. At Hamsfort har benyttet Roskildeaarbogen, ses deraf, at han et Sted i sin Bispefortegnelse hentyder til »Annales nuper Danice scripti«. Endvidere vides, at han har ejet en Afskrift af Roskildeaarbogen². Claus Billes Meddelelse hviler uden Tvivl paa Familietradition, da der hos ham ikke kan paavises nogen Afhængighed af Roskildeaarbogen³. Henrik Smith har kendt og benyttet Roskildeaarbogen⁴, men har anbragt Efterretningen om Joachim Rønnows Død under Aaret 1544 i Stedet for under Aaret 1542. Henrik Smiths Angivelse er overtaget af Mogens Madsen og derfra gaet videre til

¹ SRD. VII, 163.

² SRD. VII, 162; Monumenta 1. R. I, 303.

³ Claus Billes Moder, Karen Rønnow, var Datter af Joachim Rønnows Broder, Rigsraad Eiler Rønnow til Hvidkilde (Møllerup og Meidell: Bille-Ettens Historie I, 769; jfr. II 1, 277).

⁴ Et Eksempel paa Henrik Smiths Benyttelse af Roskildeaarbogen anføres af Martin Weibull i Skånska Samlingar IV 1,46 (jfr. Monumenta 1. R. I, 344 og 614).

Huitfeldt og Krag. Paa Grund af Huitfeldts Autoritet har den Opfattelse sejret, at Joachim Rønnow døde 1544, og selv om det nu er almindelig anerkendt, at Huitfeldt er en sekundær Kilde, og hans Oplysninger derfor maa kontrolleres, er hans Angivelse eneraadende i alle Fremstillinger og Opslagsværker¹.

Af det anførte fremgaar, at den Tradition, der sætter Joachim Rønnows Dødsaar til 1542, gaar tilbage til Roskildeaarbogen, medens den Tradition, der gaar ud paa, at Joachim Rønnow først døde 1544, kan føres tilbage til Henrik Smith. Der er flere Omstændigheder, som taler for, at Roskildeaarbogens Angivelse er at foretrække. Den er nedskrevet faa Aar efter Begivenheden af en Mand, som levede i Nærheden af det Sted, hvor Dødsfaldet fandt Sted, og derfor havde særlige Forudsætninger for at kende det rigtige Tidspunkt. Den støttes af den Kendsgerning, at Claus Bille, der som tidligere omtalt var i Familie med Joachim Rønnow, uafhængig af Peder Olsen har samme Angivelse i sit Kalendarium, samt af to Breve fra Joachim Rønnow til Mogens Gyldenstjerne af henholdsvis 15. Juli og 7. Oktober 1541². Det fremgaar af disse Breve, at der paa den Tid, de blev skrevet, var Forhandlinger i Gang om Joachim Rønnows Løsladelse. Det er lidet sandsynligt, at disse Forhandlinger skulde have trukket ud helt til 1544, da Rønnow havde adskillige Slægtninge og Venner i Rigsraadet, der sikkert vilde bestræbe sig paa at fremme hans Sag. Derfor maa det antages, at Joachim Rønnow i Slutningen af 1541 eller i Begyndelsen af 1542 er blevet ført tilbage til København, da hans Løsladelse var forestaaende, men han er død, inden den fandt Sted.

Tidligt har den historiske Litteratur opholdt sig ved det paaafaldende i, at Joachim Rønnow i Modsætning til de andre Biskopper sad fængslet til sin Død. Allerede Henrik Smith har følgende Tilføjelse til sin Omtale af Biskoppernes Fængsling

¹ Saaledes endnu i J. Oskar Andersens Biografi af Joachim Rønnow i Dansk biografisk Leks. XX. 416 ff.

² Breve fra og til Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, 65 f., 71 f. Sidstnævnte Brev er omtalt ovenfor S. 73,

1536¹: »Men Jacob Rønnow kom ikke løs, men førdis til atskyllig fengsell,« og Mogens Madsen skriver efter at have omtalt denne Begivenhed²: »Verum a his pleriqve mox iterum dimissi sunt. Solus Joachimus diutius coeteris servatur captivus variis locis — — —«. Hverken Henrik Smith eller Mogens Madsen omtaler Aarsagen til Joachim Rønnows lange Fangenskab. Først Huitfeldt beskæftiger sig med dette Emne; ved Omtalen af Biskoppernes Løsladelse skriver han følgende³: »— — — oc paa deris Genbreff ere de strax løs komne undertagendis Bisp Jacob Rønnow. Hand vaar stif oc traatzig oc vilde icke udgiffve nogen Forskriffving — — —«. Ved Omtalen af Joachim Rønnows Død anfører Huitfeldt som Aarsag til, at han sad saa længe i Fængsel, en uforsigtig Udtalelse i Anledning af de andre Biskoppers Løsladelse⁴: »— — — de maatte skamme dennem, at de icke kunde giøre ham løs, haffde de alle været fangne, oc hand alene været løs, vilde hand friet dennem.«

Den Opfattelse, at det var Joachim Rønnow, der ved at nægte at »reversere sig« og fremsætte uforsigtige Udtalelser, gav Anledning til, at han holdtes i Fængsel til sin Død, var i lang Tid den herskende blandt Historikerne⁵. Den første, som banede Vej for en anden og rigtigere Opfattelse, var Hans Knudsen, der i 1840 udgav den første og hidtil eneste videnskabelige Monografi om Joachim Rønnow⁶. Han antog, at Kongen og Rigsraadet maatte have haft vægtige, for Eftertiden ukendte Grunde til at holde Rønnow i Fængsel, da det ikke kunde være nogle trodsige Ord eller en ubesindig Ytring, der havde forvoldt

¹ Monumenta 1. R. I, 636.

² Monumenta 2. R. II, 226.

³ Kong Christian den Tredies Historie, Ee ij (Folioudg., 1493).

⁴ Kong Christian den Tredies Historie, Qq, iiij (Folioudg., 1535).

⁵ Endnu blandt moderne Historikere kan den paatræffes; saaledes skriver Hans Lund i Schultz' Danmarkshistorie: »Kun Joachim Rønnow nægtede stejlt at boje sig, og han holdtes i Fængsel til sin Død 1544« (anf. Værk II, 614).

⁶ Joachim Rønnow, udvalgt Biskop til Roeskilde. Et Bidrag til Oplysning af Fædrelandets Historie i Reformations-Tiden. (København 1840).

hans langvarige Fangenskab¹. Han kendte Rønnows ovenfor omtalte Breve til Mogens Gyldenstjerne, men ikke hans Brev til Johan Rantzau af 14. August 1536, hvor Rønnow erklærer sig villig til at indgaa Forlig med Christian III. Dette Brev fremdroges senere af H. F. Rørdam og tryktes 1873 i 1. Bind af Monumenta Historiæ Danicæ². Schiern mente at finde Aarsagen i et hemmeligt Nag mod Rønnow hos Christian III paa Grund af en ukendt Aarsag i Fortiden³. H. F. Rørdam fremsatte 1873 en lignende Opfattelse i en Bemærkning i 1. Bind af Monumenta, idet han mente, at Joachim Rønnow, mod hvem Kongens Forbitrelse var størst, maatte blive i Fængsel indtil sin Død⁴. Heise indtog i sin Artikel om Joachim Rønnow i det af Bricka udgivne »Dansk biografisk Lexikon« et Mellempunkt mellem Huitfeldts og Hans Knudsens Synspunkter, idet han ganske vist skrev følgende⁵: »Paa Grund af hans hele egenmægtige Færd og de voldsomme Ytringer, han ved flere Lejligheder havde ladet falde, var Kongens Forbitrelse mod ham særlig stor«, men senere i Artiklen hedder det, at det i Begyndelsen lader til, at Rønnow selv ikke har villet udstede et Revers om Godkendelsen af Bispemagtens Inddragelse, men at det til sidst lod til at skulle komme til et Forlig; dog døde Rønnow, inden det var kommet i Stand. J. Oskar Andersen fremfører et lignende Synspunkt i sin Artikel om Joachim Rønnow i det nye biografiske Leksikon (1941), dog med stærkere Fremhævelse af Christian III's Holdning, idet han skriver, at skønt Gustaf Vasa gik i Forbøn for Rønnow, var Christian III utilgængelig for Forlig med ham, og Rønnow, som paastod sin Uskyld, stejl⁶.

¹ Anf. Værk, 140 ff.

² Monumenta 1. R. I, 203 f.

³ »Christian den Tredie havde paa Grund af Fortiden, hvis hemmelighedsfulde Slor vi ei tilfulde formaae at opløfte, imod Rønnow fattet et hemmeligt Nag, som selv Gustav Vasa ei formaae at fordrive fra sin kongelige Svoger« (Historiske Studier (1856) I, 121).

⁴ Monumenta 1. R, I, 218.

⁵ Dansk biogr. Lexikon XIV (1900), 517.

⁶ Dansk biogr. Leksikon XX (1940), 422.

Hassø lægger i sin Afhandling i Kirkehistoriske Samlinger fra 1941 alt Ansvar for Joachim Rønnows lange Fangenskab paa Christian III, idet han henviser til Joachim Rønnows Brev til Johan Rantzau fra August 1536 og hans to Breve til Mogens Gyldenstjerne fra 1541 og mener, at det er Kongen, der ikke har ønsket Joachim Rønnow løsladt, »selv efter Aars Forløb«¹.

Huitfeldts Opfattelse af Aarsagerne til, at Joachim Rønnow sad saa længe i Fængsel — at han nægtede at »reversere sig« — er saaledes ikke blevet staaende ubestridt. Hans Knudsen og siden i mere bestemt Form Hassø lægger alt Ansvar paa Kongen og hævder, at det er denne, som ikke har ønsket Rønnow løsladt. Et Mellemstandpunkt, der søger Aarsagen hos begge Parter, indtages af Heise og J. Oskar Andersen. Huitfeldts Opfattelse modsiges, som Hassø meget rigtigt fremhæver², af de Breve, som vi har bevaret fra Joachim Rønnows Haand under Fangenskabet, og som viser, at han ikke var »stiv og trodsig«, men paa et tidligt Tidspunkt villig til Forlig med Kongen. Derfor kan denne Opfattelse ikke opretholdes. Den nyere Opfattelse (Hassø, til Dels ogsaa J. Oskar Andersen) har Ret i at lægge Hovedansvaret for Joachim Rønnows lange Fangenskab hos Kongen, men da den bygger paa den traditionelle Kronologi, gaar den for vidt, naar den hævder, at Christian III ikke paa noget Tidspunkt har ønsket Rønnow løsladt. Omkring 1540 skete der en Ændring i Christian III's Holdning over for det gamle katolske Parti³, og i 1542, der som tidligere paavist maa anses for Joachim Rønnows Dødsaar, løslodes Stygge Krumpen, tilligemed Rønnow den sidste af de Biskopper, der endnu sad fængslet⁴; desuden genoptoges dennes Broder, Otte Krumpen i Rigsraadet som den sidste af de Raader, der var blevet udstødt i 1536⁵.

¹ Kirkehist. Saml. 6. R. III, 567.

² Ibidem.

³ Dette er først fremhævet af Erslev (Konge og Lensmand i det 16. Aarhundrede, 125 ff.).

⁴ Monumenta 1. R. I, 237 ff.

⁵ Dansk biogr. Leksikon XIII, 395.

For at forstaa de særlige Aarsager til, at Joachim Rønnow holdtes saa længe i Fængsel, vil det være nødvendigt at undersøge de Beskyldninger, der rettedes mod ham i Klageskriftet mod Biskopperne saavel som de Beskyldninger, der sammesteds rettedes mod enkelte af de andre Biskopper, idet der ses bort fra de mere generelle Beskyldninger som f. Eks. at have forhindret Kongevalget efter Frederik I's Død, efterstræbt Adels- og Kloster-gods, bøjet Retten, siddet Rettertingsdomme overhørigt o. s. v. Rørdam gjorde opmærksom paa, at Fængslingen for flere af Biskoppernes Vedkommende ikke blot varede, indtil de gav Køb og gik ind paa de Betingelser, Kongen foreskrev, men at den for nogle af dem tillige var en Straf for de Forseelser, som de beskyldtes for i Klageskriftet¹. Dette gælder saaledes foruden Joachim Rønnow ogsaa Jørgen Friis og Stygge Krumpen. Medens de fleste af Biskopperne løslodes forholdsvis kort Tid efter Reformationens Indførelse mod at anerkende den nye Tingenes Tilstand, sad Jørgen Friis, der havde udtalt sig fornærmeligt om Frederik I, i Fængsel indtil 1538², og Joachim Rønnow og Stygge Krumpen holdtes fængslet indtil 1542. De Anklager, der i Klageskriftet rettes mod Joachim Rønnow, er udførligere og voldsommere end dem, der rettes mod de andre Biskopper og fylder lige saa meget som Anklagerne mod de andre Biskopper tilsammen³. Her skal blot de vigtigste Anklager nævnes:

1) Han havde over for en Prædikant (formodentlig Hans Tausen) betegnet Christian III som »den Gæk af Holsten«.

2) Han havde efter Frederik I's Død forsøgt at genoprette Roskildebispens Herredomme over København⁴.

3) Han havde arbejdet paa at indskrænke Kongens Magt til det mindst mulige; han og Rigsraadet skulde føre Regeringen, medens Kongen kun skulde have 15000 Gylden om Aaret og desuden en uærlig og utugtig Kvinde. Hvis Kongen handlede mod hans og Rigsraadets Vilje, skulde han dræbes.

¹ Monumenta 1. R. I, 218 f.

² Ibidem, 187. Hans Forpligtelsesbrev er dateret 9. August 1538 (Monumenta 1. R. I, 233 ff.).

³ Ibidem, 164—183.

⁴ Dette bevidnes af Skibykrøniken (Monumenta 1. R. I, 94 ff.).

4) Han havde optraadt uforskammet over for Peder Svave, da denne under Københavns Belejring var sendt til ham »i et ringe Hverv og Ærinde« af Kongens Statholdere i Lejren foran København.

5) Han havde udtalt sig fornærmeligt om Kongen over for dennes tyske Lejetropper.

6) Han havde svaret Kongen med »onde og løse Ord«, da denne i al Venskabelighed havde bebrejdet ham, at han havde forgrebet sig paa en Borger i Næstved, som havde kongeligt Lejdebrev. Dette maatte Kongen dengang finde sig i, som om han havde været hans undergivne.

7) Han havde forbudt sine Bønder og Tjenere at deltage i Arbejde paa Skanser og Grave.

8) Han havde nægtet at bidrage til Afslønningen af Kongens Hær.

Disse Anklager er tilstrækkelige til at begrunde, hvorfor Christian III's Vrede særlig maatte rette sig mod Joachim Rønnow. Denne havde gentagne Gange vist en fuldstændig Mangel paa Vilje til at indordne sig under Kongemagten og maatte derfor straffes strengt. Det samme gjaldt Stygge Krumpen; Anklagerne mod ham er omtrent lige saa omfattende og voldsomme som Anklagerne mod Joachim Rønnow¹. De vigtigste Anklager mod Stygge Krumpen er følgende:

1) Han havde tilegnet sig Kronens Klostre i Vendsyssel².

2) Han havde tilegnet sig det Kirkesølv, som i 1531 var blevet bevilget Frederik I.

3) Han havde tilbageholdt et Brev fra Kongen til Adelen i Vendsyssel med Opfordring til Modstand mod de oprørske Bønder.

4) Han havde opfordret Bønderne til Skattenægtelse og Opsætsighed mod Øvrigheden.

5) Han havde staaet i Forbindelse med Hertug Albrecht af Mecklenburg og den norske Ærkebiskop.

Foruden disse Anklager findes der i Beskyldningerne mod Stygge Krumpen omtalt en hemmelig Overenskomst mellem denne og Joachim Rønnow, at hvis der var nogen Riddersmand,

¹ Monumenta 1. R. I, 190—198.

² Jfr. Danske Magazin 3. R. IV, 219 f.

Borger eller Bonde eller anden i den enes Stift, hvem det end kunde være, dermed ikke Kongen undtaget, som var vedkommende Biskop imod, skulde de hjælpe hinanden med at straffe vedkommende¹. Denne Overenskomst var et Udslag af den Forbindelse, som havde været mellem dem, siden Stygge Krumpen i 1527 under Rønnows Strid med Jens Andersen Beldenak blev udset til Voldgiftsmand for Rønnow og dennes Familie². Der er næppe nogen Tvivl om, at Overenskomsten mellem Joachim Rønnow og Stygge Krumpen har bidraget til, at den Uvilje, som Christian III nærrede mod Joachim Rønnow, ogsaa er blevet Stygge Krumpen til Del³.

Hvis de Beskyldninger er rigtige, som Christian III rettede mod Joachim Rønnow og Stygge Krumpen, og der er ingen Grund til at betvivle dette, da enkelte af dem kan dokumenteres ad anden Vej, og de øvrige er sandsynlige, da de stemmer med, hvad man ellers ved om dem, saa har de med Grund været anset for saa statsfarlige, at de holdtes i Fængsel længe efter de andre Biskoppers Løsladelse, og at Christian III i Foraaret 1538 paatænkte at sende dem til Preussen. Dette blev ikke til noget, fordi Hertug Albrecht afslog at tage imod dem⁴. Aaret efter sendtes Joachim Rønnow til Visborg⁵. At Joachim Rønnow ansaas for statsfarlig, er Forklaringen paa, at Gustaf Vasas Bestræbelser i Aarene 1536—1539 for at faa ham løsladt for-

¹ Monumenta 1. R. I, 194 f. Rordam formoder, at der her hentydes til en hemmelig politisk Overenskomst under Grevefejden (Ny kirkehist. Saml. IV, 471 Anm.). Denne Overenskomst maa i saa Fald være indgaaet i Aaret 1535, da Rønnow var i Jylland. Det første sikre Vidnesbyrd om Rønnows Ophold i Jylland er, at han 1. Marts 1535 var hos Christian III i Kolding, hvor han laante Kongen 20 Nobler (Danske Kancellireg. 1535—1550, 1), men det er sandsynligt, at han har deltaget i Hyldningen i Viborg 8. Marts 1535 og i Juli s. A. er vendt tilbage til sit Stift (jfr. Danske Magazin 3. R. V, 30, 70; Danske Kancellireg. 1535—1550, 3). Overenskomsten mellem Joachim Rønnow og Stygge Krumpen maa folgelig være indgaaet i Tiden Marts—Juli 1535.

² Kong Frederik den Førstes danske Reg., 163.

³ Jfr. Monumenta 1. R. I, 141.

⁴ Kirkehist. Saml. 6. R. III, 568 f.

⁵ Møllerup og Meidell: Bille-Ættens Historie I, 651.

blev uden Resultat,¹ og at Johan Friis saa sent som i 1541 forhindrede, at Rønnows Sag kom til Behandling under Kongemødet i Brømsebro².

I Begyndelsen af 1540'erne var Christian III's Regime saa grundfæstet, at han har ment, at de Biskopper, der endnu sad fængslet, uden Skade kunde løslades, og Forhandlinger er optaget med deres Slægtninge og Venner om deres Frigivelse³. Disse Forhandlinger førte til, at Stygge Krumpen 24. Juni 1542 løslodes af sit Fængsel efter at have underskrevet et Revers, for hvis Overholdelse 11 Adelsmænd maatte gaa i Borgen, medens de andre Biskopper kunde nøjes med 7 eller 8, og Joachim Rønnow skulde have haft 10⁴. Joachim Rønnow opnaaede at blive ført til Københavns Slot, og efter al Sandsynlighed var det Meningens ogsaa at løslade ham, men han døde 1. Maj 1542, inden Forliget var kommet i Stand.

¹ Disse Bestræbelser er skildret i Kirkehist. Saml. 6. R. III, 564—567 og skal derfor ikke omtales her.

² Monumenta 1. R. II, 185. At Johan Friis har en væsentlig Andel i, at Joachim Rønnow holdtes saa længe i Fængsel, ses af Gustaf Vasas Udtalelse til Kansleren ved denne Lejlighed: »I kunde vel hjælpe til Gode, om I vil, kære, gør det.« Der hentydes vel ogsaa til Johan Friis i Joachim Rønnows Udtalelse til Mogens Gyldenstjerne, at Kongen havde holdt ham i Fængsel »efter vrang Undervisning og onde Tilskynderes Raad« (Breve fra og til Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, 72).

³ Breve fra og til Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, 65 f., 71 f. Der er intet overleveret om Forhandlingerne vedrørende Stygge Krumpens Løsladelse, men saadanne har utvivlsomt fundet Sted, idet Stygge Krumpen fortes fra sit Fængsel paa Sønderborg til Odense, hvor Kongen var paa det Tidspunkt, da Reverset skulde underskrives (Monumenta 1. R. I, 241; jfr. Danske Kancellireg. 1535—1550, 234 ff.).

⁴ Monumenta 1. R. I, 219 ff., Nye Danske Mag. I, 237 ff.; Breve fra og til Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, 66.

3.

Samtidige Biografier over Niels Kaas.

Af

Svend Gissel.

Af den Ligprædikenlitteratur, der voxer frem i Danmark efter Reformationen, omhandler de første bevarede trykte Skrifter en Borger¹ og en Konge², men det er Talerne over Adelige, der er de fleste og vigtigste i Ligprædikenernes indledende Periode indtil Aar 1600. Ganske vist giver de Tonen an i hele Genrens Glansperiode 1570—1750, men i det 16. Aarhundrede er de borgerlige Ligprædikener særlig faa; mest kendt er A. S. Vedels Lig-»Tale« over Jens Pedersen Grundet³. Af de som særlige Bøger udkomne biografiske Skrifter, der omhandler Adelige, og som kan kaldes Ligprædikener eller orationes (funebres), har jeg fra det 16. Aarhundrede ialt fundet 40⁴.

Højadelen er naturligvis talrigt repræsenteret; ialt gives der paa denne Maade 22 Levnedsskildringer af Rigsraader (14) og Rigsraadsfruer (8), nemlig af Rigsraaderne Herluf Trolle († 1565, 25. Juni), over hvem der holdtes to Ligtaler, en af Niels Hemmingsen ved selve Begravelsen 1565, 15. Juli (trykt 1572) og en af Chr. Machabæus paa Københavns Universitet 1566, 10.

¹ Professor Christen Mortensen Morsing † 1554, 24. April (H. Fr. Rordam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621 I (1868—1869), 619—622); Mindeskiftet blev trykt samme Aar (Chr. Bruun: Bibliotheca Danica III (1896), 1305 og Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1551—1600 (1931—1933) Nr. 969).

² Christian 3., over hvem Jakob Bording og Niels Hemmingsen udgav Ligtaler 1559 (Bibliotheca Danica III, 55; Lauritz Nielsen: Opus cit. Nr. 421—423 og 859).

³ Bl. a. Rektor i Ribe; † 1565, 14. (15.) Aug. (Dansk Biogr. Leks. VIII (1936), 348—349). Vedel udgav 1567 hans »Similitudines, quibus præcipua capita religionis Christianæ explicantur« og fojede hertil som Tillæg sin »Oratio« om hans Liv og Død (Lauritz Nielsen: Opus cit. Nr. 684).

⁴ Dr. Fussing opgiver i Festskriftet til Knud Fabricius 13. August 1945, 166, Tallene (indtil 1670) paa de trykte Ligprædikener over Adelspersoner, der meddeler, hvor Begravelsen fandt Sted. Efter hans Beregning findes der til og med Aar 1600 ialt 23, der har denne Oplysning.

Feb. (trykt 1566)¹, Mogens Gyldenstjerne², Frants Brockenhuus³, Johan Friis⁴, Børge Trolle⁵, Oluf Mouritzen (Krogno)⁶, Holger Rosenkrantz⁷, Hans Skovgaard⁸, Anders Bing⁹, Niels Kaas, der som Herluf Trolle mindedes i to Taler¹⁰, Hak Ulfstand¹¹ og Jørgen Rosenkrantz¹², og af Rigsraadsfruene Birgitte Gøye¹³, Elsebe Krabbe¹⁴, Birgitte Rosenkrantz¹⁵, Pernille Gøye¹⁶, Ingeborg Gyldenstjerne¹⁷, Anne Parsberg¹⁸, Karen Gylden-

¹ Ved Opregningen af de Adelige, over hvem der er bevaret Ligprædikener, vil der ved hvert Navn (i Texten eller) som Fodnote normalt blive vedføjet tre Tidsangivelser: 1. Dødsdagen (herom oplyser Dansk Biografisk Leksikon og, hvor dette svigter, Dk.s Adels Aarbog), 2. den Dag, da Talen blev holdt, det vil i de fleste Tilfælde sige Begravelsesdagen (hvor det ikke bestemt vides, om og hvornaar Talen er holdt, opgives i Parentes Begravelsesdagen, hvis denne er kendt), og 3. Trykkeaaret. (Hvad angaar Tidspunkterne 2. og 3., henvises til Bibliotheca Danica III (950—1590) og til Lauritz Nielsens anførte Værk, i hvis Registerbind (udk. 1935) de personalhistoriske Skrifter anføres S. 120—123, for Begravelsesdagens Vedkommende ogsaa til Dk.s Adels Aarbog; alle tre Tidsangivelser fremgaar i Reglen af Ligprædikenerne selv, der ofte er de eneste Kilder dertil, i hvilke Tilfælde de kun kan verificeres ad Fornuftens Vej; jfr. de nedenfor nævnte Angivelser i Ligprædikenerne over Steen Bille og Anders Bing.)

² 1569, 8. Okt.; 1570, 6. Marts; 1570.

³ 1569, 14. Nov.; 1570, 6. Jan.; 1570.

⁴ 1570, 5. Dec.; 1570, 19. Dec.; 1571.

⁵ 1571, 27.—28. Juli; —; 1571.

⁶ 1573, 25. Juni; 1573, 21. Sept.; 1573.

⁷ 1575, 4. Marts; —; 1576.

⁸ 1580, 18. Juli; (1580, 24. Aug.); 1581.

⁹ 1589, 16. Dec.; 1593 (maa være Fejlskrift for 1590), 11. Jan.; 1593.

¹⁰ † 1594, 29. Juni; Begravelsestale 1594, 28. Juli af Peder Vinstrup; Mindetale paa Universitetet 1594, 29. Juli af Hans Slangstrup; begge trykt 1594.

¹¹ 1594, 10. Nov.; (1594, 15. Dec.); 1595.

¹² 1596, 9. April; 1596, 20. Maj; 1597.

¹³ ~ Herluf Trolle; 1574, 26. Juli; (1574, 12. Sept.); 1574.

¹⁴ ~ Peder Skram; 1578, 8. Marts; —; 1581.

¹⁵ ~ Steen Brahe; 1588, 9. Sept.; 1588, 20. Okt.; 1589.

¹⁶ ~ Hak Ulfstand; 1589, 29. Aug.; 1589, 5. Okt.; 1590.

¹⁷ ~ Albret Friis; 1591, 6. Sept.; 1591, 13. Okt.; 1592.

¹⁸ ~ Hans Skovgaard og senere Hak Ulfstand; 1592, 4.—5. Aug.; 1592, 13. Sept.; 1592.

stierne¹ og Kirsten Holck². Desuden er der bevaret selvstændigt trykte Ligprædikener over følgende mere eller mindre kendte Adelige: Otte Rud³ og hans Hustru Pernille Oxe⁴, Henning Quitzow⁵, Jakob Huitfeldt⁶, Steen Bille⁷, Henrik Brockenhuus⁸ og hans Hustru Elisabeth Basse⁹, Anne Rosenkrantz¹⁰, Claus Glambek¹¹, Predbjørn Podebusk¹², Henrik Gyldenstierne¹³, Henning Sparre¹⁴, Niels Jonsen (Viffert)¹⁵, Jakob Bjørn¹⁶, Niels Juell¹⁷, Christine Rosenkrantz¹⁸ og Johan Bielke¹⁹. Slutte­lig nævnes Talen over den indvandrede tyske Greve, Günther v. Barby²⁰.

¹ ~ Axel Gyldenstierne (fra 1588, 5. Juli Statholder i Norge); 1596, 8. Marts; 1596, 18. April; 1596.

² ~ Steen Brahe; 1599, 10. Feb.; 1599, 24. Marts; 1599.

³ Til Mogelkær; Admiral; 1565, 11. Okt.; 1571, 18. Juli; 1571.

⁴ 1576, 26. Okt.; —; 1584.

⁵ Til Sandager og Rorbæk; Son af Rigskansler Jorgen Quitzow; 1569, 25. Okt.; —; 1570.

⁶ Til Berritsgaard; Son af Christoffer og Broder til Arild Huitfeldt; 1583, 27. April; 1583, 9. Juni; 1585.

⁷ Til Vandaas og Raabelev; 1586, 5. Jan.; 1585 (maa være Fejlskrift for 1586), 16. Feb.; 1587.

⁸ Lensmand i Norge; 1588, 6. Maj; 1588, 16. Juni; 1590.

⁹ 1578, 31. Jan.; 1578, 28. Feb.; 1578.

¹⁰ ~ Albert Goye til Krenkerup; 1589, 27. Okt.; 1590, 4. Jan.; 1591.

¹¹ Til Rask; eneste fremtrædende Medlem af Slægten. 1591, 25. Jan.; (1591, 7. Marts (Bricka og Gjellerup: «Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede» I (1874—1875), 292 Fodnote)); 1591.

¹² Son af Moritz Podebusk til Korup; 1591, 27. Juni; 1591, 8. Aug.; 1591.

¹³ Til Aagaard; Admiral; 1592, 2. April; 1592, 14. Maj; 1594.

¹⁴ Til Thorkilstrup; 1593, 26. Aug.; 1593, 7. Okt.; 1597.

¹⁵ Til Torstedlund og Brusgaard; 1595, 26. Juni; (1595, 7. Aug.); 1596.

¹⁶ Til Stenalt; 1596, 5. April; 1596, 16. Maj; 1597.

¹⁷ Son af Lensmand paa Gotland Herman Juell; Studerende i Greifswald; 1596, 24. Nov.; 1596, 2. Dec.; 1596.

¹⁸ ~ Niels Skram til Urup; 1597, 23. Juli; (1597, 4. Sept.); 1600.

¹⁹ Son af den svenske Adelsmand Ture Bielke, der sammen med sine Brødre, Hogenskild og Claes, var Tilhænger af Sigismund. 1597, 18. Nov.; —; 1598.

²⁰ Herre til Mülingen; dansk Hofmarskal; 1572, 25. Sept.; 1573, 15. Jan.; 1573 og 1577.

De nævnte Ligprædikener er, som ovenfor sagt, udkommet som selvstændige Bøger; men der findes dog ogsaa adelige Lig-taler, der er trykt i andre Bøger, f. Ex. Ejler Grubbes¹, der danner Fortalen til Peder Vinstrups Oplyggelsesskrift »Om Det euige liff oc Død«. Som et andet særligt Fænomen kan fremhæves, at en af de sædvanlige Ligprædikeners Bestanddele, Dødslejeskildringen, for Otte Krumpens² Vedkommende er udgivet særskilt.

At opnaa et Overblik over de utrykte Ligprædikener er naturligvis meget vanskeligt, og nogen fuldstændig Opregning tilstræbes da heller ikke her; det kan dog oplyses, at der³ fra det 16. Aarhundrede ikke findes nogen over navngivne Adelige i Det Kongelige Bibliotheks eller Universitetsbibliothekets (hertil overførte) Haandskriftssamlinger. Derimod findes der⁴ i Karen Brahes Bibliothek utrykte Ligprædikener over Anne Knob⁵ og Peder Gyldenstjerne⁶; fra selve Aaret 1600 er Prædikenen over Berete Quitzow⁷. Personalialia til endnu et Par — over Hans Steensen⁸ og Knud Brockenhuus⁹ — er fremdraget af Bricka og Gjellerup fra det daværende Geheimearkiv¹⁰ og aftrykt i deres

¹ Rigskansler; 1585, 19.—20. Nov.; (1585, 29. Dec.); 1587.

² Rigsmarsk; 1569, 29. Juni; —; 1570.

³ Iflg. Behrend: Katalog over det kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende dansk Personalhistorie (Enkelte Personer og Slægter) (1925) og Alfr. Krarup: Katalog over Universitetsbibliothekets Haandskrifter i Samlingerne E donatione variorum, Additamenta, Rostgaards, Schionnings og Ørstedes Samling. 1. Del (1929) og 2. Del (1935), 25.

⁴ Iflg. Det Kgl. Bibliotheks Kartotek over Haandskrifter i Karen Brahes Bibliothek.

⁵ ~ Palle von Mehlen til Lundsgaard; 1580, 5. Dec.; 1581, 17. Febr.; ÷; Prædikenen betegnes 794, 8°; den er offentliggjort i Brickas og Gjellerups Samling, 533—539.

⁶ Rigsmarsk; 1594, 25. Febr.; —; ÷; Betegnelse for Ligtalen: 707, 4°; delvis refereret af Gustav Bang i Personalhist. Tidsskr. 3. R. III (1894), 192—194.

⁷ Datter af Ejler Quitzow; døbt 1599, 4. Nov.; † lille; Talen har Nr. 795, 4°.

⁸ Til Stensgaard; 1594, 8. Okt.; 1594, 19. Nov.; ÷.

⁹ Til Nibstrup; 1599, 17.—18. Juli; (1599, 28. Aug.); ÷.

¹⁰ Henholdsvis efter et Haandskrift fra ca. 1600 paa Oktavark i Kleven-

Samling¹; muligvis kan der i Rigsarkivet opdages nogle flere fra det 16. Aarhundrede. En samlet Liste over Arkivets Ligtaler findes ikke; derimod gemmes der her² og i Det Kongelige Bibliothek³ forskellige utrykte Lister over Ligprædikener i Almindelighed.

Talerne kan deles i to Hovedgrupper, idet der kan skelnes mellem dem, der er paa Dansk⁴, og dem, der er paa Latin⁵. Disse sidste — orationes funebres — holdtes ikke ved selve Begravelserne, men ved særlige Mindefester paa Universitetet, hvorfor de især omhandler Personer, der stod dette nær. Orationes funebres er disponeret paa en noget anden Maade og har, som vi siden skal se for en enkelts Vedkommende, et noget andet Præg end de Ligprædikener, der er paa Dansk. Af de i det foregaaende nævnte Ligtaler er, foruden de to over Herluf Trolle og Niels Kaas, Talen over Frants Brockenhuus holdt paa Universitetet; latinske er endvidere Talerne over Hans Skovgaard og Johan Bielke.

En anden Slags Biografier staar orationes funebres nær; det er de programmata funebria, der udsendtes af Universitetet, naar en Professor eller en anden akademisk Borger døde. Desuden hædredes ogsaa andre paa denne Maade, naar de havde betydet meget for Universitetet, først og fremmest naturligvis

feldts Samlinger og fra et Kvarthaandskrift i »Danske Kongers Historie«; nu begge i de respektive Privatarkiver (RA.).

¹ S. 391—395 og 479—484.

² 1. Genealogisk-heraldisk Samling. Generalia. Folio 33 B. Nr. 37. Jacob Langebek: Catalogus over Danske Liig Prædikener. 2. Haandskriftsamlingen. XII. Alm. dansk-norsk m. m. Personalhistorie. 10. Hans Engelhart: Fortegnelse paa dem, over hvilke der er holdt Ligprædiken.

³ Se Behrends Katalog (Samlinger af blandet Indhold. 1927). 40. Fortegnelser over Ligprædikener, deriblandt en af Hans Gram. Endvidere kan spec. nævnes Rostgaard 94. Fol. Haandskreven Fortegnelse over de Ligprædikener, som fandtes i Fr. Rostgaards Bibliothek.

⁴ En enkelt, Prædikenen over den i Greifswald studerende Niels Juel, er paa Tysk.

⁵ Inden for begge Grupper findes der nogle, som ikke udtrykkelig siges at være holdt; disse adskiller sig dog ellers ikke fra de andre.

Universitetskansleren; det første Universitetsprogram, der er udsendt over en saadan, er det nedennævnte over Niels Kaas¹.

En tredje Kategori blandt de latinske Mindeskrifter, men af rent privat Karakter, er dem, der udkom i Epistelform eller lignende (epistolæ de vita et obitu; narrationes de obitu); i saadanne mindedes f. Ex. Else Laxmand² og Niels Kaas³.

Angaaende Affattelsen af de egentlige Begravelsesligprædikener findes en Forskrift i »Christelig Raad og Betænkelse om Adels Jordefærd udi Fyns Stift paa Kgl. Majestæts, vor allernaadigste Herres, gunstige Behag, og tilskrevet ærlig og velbyrdig Mand Frants Brockenhus til Egeskov efter hans egen Begjæring og vell. Johan Frises alvorlige Befaling udi Guds Aar 1566 den 3. Januarii ved Niels Jespersen Superintendent«⁴. Heri bestemmes⁵, at Ligprædikenen skal bestaa af tre Afsnit: 1. Taksigelse til de nærværende Venner, 2. Testimonium og 3. En kort og let tilgængelig Udlægning af den oplæste Text.

Testimoniet kom til at omfatte tre Underafsnit, der henholdsvis gjorde Rede for den afdødes Afstamning, Levned og Dødsleje. Disse tre Personalia-Afsnit fik deres endelige Udformning fra 1590'erne, men navnlig i Løbet af det 17. Aarhundrede; ikke mindst Ahnetavlen udvikledes stærkt⁶.

Ligprædikenebøgernes Format og Udstyr var stadig voxende. Medens man i det 16. Aarhundrede brugte smaa Oktavbind, gik man i det 17. først over til Kvart og senere til prægtige Foliobind. Man har derfor ment, at det var af økonomiske

¹ Om Universitetsprogrammer se Rordam: Universitetshistorie. III (1873—1877), 432.

² ~ Ejler Grubbe; † 1575, 30. Maj; begr. 1575, 13. Juli; Bogen udkom 1577.

³ Se S. 97 N. 3.

⁴ Kirkehist. Saml. 3. R. V (1884—1886), 628—635.

⁵ Ibidem, S. 633.

⁶ Albert Fabritius: Ahnetavlen med særligt Henblik paa dansk Literatur (1911), 20—21; jfr. af samme Forfatter: Lene Thotts Vaabendug i Smaastudier tilegnet Christian Axel Jensen paa hans 65 Aars Fødselsdag (1943), 110—120; om Udviklingen af Ligprædikernes Textahnetavler se ss'. S. 114.

Grunde, at de toneangivende Kredse omkring Midten af det 18. Aarhundrede opgav at udgive dem¹. Om dette er den rigtige Forklaring paa, at Moden dode ud, skal jeg ikke kunne sige; forskellige andre Muligheder er tænkelige. Nok er det, at de gamle Ligprædikeneres Glansperiode hørte op, og at Biskop Balle i Stedet henimod Aarhundredets Slutning indførte de saakaldte »Standreden«, der holdtes ved Graven².

Ligprædikenerne samledes navnlig i adelige Klosterbibliotheker (Roskilde, Odense). Omkring 1750, paa den Tid da de var ved at miste deres Betydning som produktiv Litteraturgenre, svulmede Interessen for dem stærkt op blandt dem, der beskæftigede sig med historiske Studier. Som Samler maa især nævnes Frederik Rostgaard, der erhvervede henimod 600 trykte Ligprædikener³; Lister over Ligtaler udfærdigedes af Gram⁴ og Langebek⁵. Nu blev ogsaa en ret omfattende Samling »udgivet«, nemlig C. P. Rothes⁶, og Schlegels vigtige Vurdering fremkom⁷. I det næste Hundredaar var Interessen for adelshistorisk Forskning ikke særlig stor; men efter 1864 opnaaede den godsejende Adel en ny Blomstringstid og fik igen stor politisk Betydning; Kampen mellem Aristokrati og Demokrati i den paafølgende Periode danner Baggrunden for den Debat om Adelsens historiske Indsats, der kulminerede med Striden om Gustav Bangs

¹ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede. XIV (1901), 377: »Da Buen ikke kunde spændes højere, brast den«.

² Kirkøhist. Saml. 5. R. I (1901—1903), 695.

³ Fabritius og Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (1943), 20.

⁴ S. 89 N. 3.

⁵ S. 89 N. 2.

⁶ Brave danske Mænds og Quinders berommelige Eftermæle, deres Levnet, Fremgang og Skiebne, uddraget af de over dem holdte Liig-Prædikener og Programmata I—II (1753). Kritik af Gengivelsen: J. C. Bang i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie I (1833), 256—257, hvor adskillige Udeladelser og Mangler paavises.

⁷ Geschichte Christian des Vierten Königs in Dänemark von Niels Schlangen conferenzrath in Dänischer Sprache aus Archivurkunden verfertigt: Kürzer vorgetragen mit Anmerkungen und Zusätze erweitert und mit einer Einleitung versehen von Johann Heinrich Schlegeln I (Kph. u. Leipzig 1757), 27—28.

Doktordisputats 1897. P. Gr. a. disse Forhold fik ogsaa Ligprædikenerne fornyet Betydning, og 1874—1875 kunde Bricka og Gjellerup gøre et Forsøg paa en Udgave af dem. Efter det første Bind udkom der dog intet nyt i deres Levetid; Bricka maatte nøjes med at faa et Par publiceret i Personalhistorisk Tidsskrift¹; først 1913 kunde Thiset udgive et nyt Bind, bestøttet af Foreningen til Udgivelse af Danmarks Adels Aarbog. Interessen havde alligevel ikke været stor nok, og den sank nu stadig, navnlig i Aarene umiddelbart efter den første Verdenskrig. Senere har man, p. Gr. af det fornyede Studium af det 16. og 17. Aarhundrede, igen i højere Grad haft Opmærksomheden henvendt paa denne Art af biografisk Litteratur, uden at dette dog har formaaet at fremkalde noget virkeligt Forsøg paa en Udgave eller en mere indgaaende Bedømmelse af Ligprædikenerne. De hidtidige Synspunkter kan resumeres saaledes:

At Ligprædikenernes Personalia ofte stammer fra den afdøde (eller hans Familie), er et Postulat, der gaar tilbage til Talerne selv²; Traditionen derom overføres gennem J. H. Schlegels nævnte Karakteristik fra 1757 til den senere Forskning, idet hans Opfattelse³ med forskellige Nuancer gentages af Bricka og Gjellerup 1874 i Forordet til deres Udgave⁴, af Gustav Bang 1897⁵ og af Troels-Lund 1901⁶, citeres og anerkendes af Louis Bobé 1933⁷ og endelig hævdes af P. B. C. Westergaard

¹ 2. R. III (1888), 110—128.

² Her skal blot et enkelt Exempel fremhæves: I Ligtalen over Steen Maltesen Sehested til Holmgaard (1611, 22. Aug.; 1611, 1. Okt.; 1613) læses: »Huorledis hans Christelig Optuctelse, Erlig oc lofflig Leffnet haffuer sig tildraget, haffuer den salig Mand selff med stor slijd oc vindskibelighed det antegnet oc opscreffuet, oc er sig saa beløben, som efterfølger«. (Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede I 3.).

³ »Ihr (sc. der Leichenreden) vornehmster Inhalt ist oft von dem Verstorbenen selbst aufgesetzt gewesen, oder es sind doch dem Redner seine Materialien von der Familie gegeben worden« (Geschichte Christian des Vierten I, 28).

⁴ Den danske Adel I, III.

⁵ Den gamle Adels Forfald 20.

⁶ Dagligt Liv XIV, 37 ff.; 360.

⁷ Danmarks Adels Aarbog L, 32—33.

1938¹. H. Glarbo har da ogsaa i Historisk Tidsskrift² givet Exempler paa, at de Dagbøger, unge Adelsmænd førte paa deres Udenlandsrejser, senere benyttedes af Prædikanterne, der skulde holde Ligprædiken over dem. Det kan ogsaa nævnes, at en Sammenligning mellem Jørgen Rosenkrantz' Selvbiografi³ og Jens Gødesens nævnte Ligprædiken over ham viser, at Selvbiografien er Ligprædikenens Hovedkilde. Sammenhængen mellem Ligtalernes genealogiske Lister og den adelige Slægtstradition er⁴ behandlet af Albert Fabritius. En fortsat Undersøgelse af lignende Forhold vilde sikkert give adskillige Resultater og ført til Bunds betyde meget for det fremtidige Syn paa Ligprædikenernes Værdi.

Benyttelsen af den afdødes eller hans Slægtnings Optegnelser maa vel i det store og hele siges at tale til Gunst for Troværdigheden af de paagældende Ligtalers Personalialia; men paa den anden Side har man siden det 18. Aarhundrede været nogenlunde klar over, at Prædikenerne hyppigt, p. Gr. a. Unøjagtighed, rummer store Mangler og Farer for Benytteren. Ogsaa her gik Schlegel i Spidsen, idet han⁵ kritiserede deres »hessliche Versehen«, naar de beskæftigede sig med udenlandske Sager. Bricka og Gjellerup advarede⁶ ligeledes mod for stor Dristighed i Benyttelsen; men navnlig uddybedes Kritikken af Gustav Bang, der⁷ hævdede, at Opgivelserne af Børnetal overvejende var korrekte, medens Aldersangivelserne var i høj Grad upaalidelige. Louis Bobé's Vurdering af Ligprædikenernes Personalialia⁸ følger væsentligst Bricka og Gjellerup.

De hidtil nævnte Vurderinger gælder Stoffet i egentligste Forstand, selve de positive Oplysninger. Efterhaanden som man fik Ligtalernes aandelige Forudsætninger paa Afstand, fik man

¹ Personalhist. Tidsskr. 10. R. V, 187.

² 9. R. IV (1925—1926), 240.

³ Skrevet 1590; trykt i Danske Magazin IV (1750), 195—204.

⁴ I Afhandlingen om Lene Thotts Vaabendug; se S. 90 N. 6.

⁵ Geschichte Christian des Vierten I, 28.

⁶ Den danske Adel I, III.

⁷ Den gamle Adels Forfald, 20—21.

⁸ Dk.s Adels Aarb. L, 33.

imidlertid ogsaa i højere Grad Ojnene op for det ejendomme-
lige og — efter moderne videnskabelig Opfattelse — mangel-
fulde i deres Karakteristikker. Troels-Lund skriver saaledes
herom¹: »Udviklingen gik sin rolige, ustandselige Gang i Ret-
ning af Lovtaler, kristelige Lovtaler, over den Afdøde«, og
Louis Bobé fortsætter ham²: »Som Karakterskildringer er de
pyntede og højstemte Lovtaler selvsagt af ringe Værd«. Ogsaa
H. Fussings Bemærkning om, at »Ligprædikenernes omtale av
husbondens forhold til sine fæstere er ganske klichéagtig og
av ringe værdi«³, ligger paa Linje hermed. Ligeledes hans Vur-
dering af Ligprædikenen over Kirsten Munk (1658)⁴.

Ligtalerne fremstiller uden større Afvigelser Tidens Adels-
mand som en rettroende Lutheraner, en exemplarisk Ægte-
mand og Familiefader, en pligtopyldende Tjener over for Kon-
gen og Landet, en Fader over for sine Undergivne.

Dette Forhold faldt ganske naturligt; Menneskeskildringerne
var ikke Maal i sig selv, men skulde tjene til Ophbyggelse⁵, og
mente Prædikanten, at den afdødes Levned snarere burde tjene
som et Exempel til Afskrækkelse end til Efterfølgelse, saa skulde
Hensynet til Slægten som Regel nok faa ham paa rette Vej⁶.

Nu maa imidlertid det Spørgsmaal stilles, om den skematiske
Fremstillingsmaade ogsaa indvirker paa andet end selve Ka-
rakteristikkerne, nemlig paa de positive Oplysninger. Bl. a. dette
Forhold skal, for Niels Kaas-Biografiernes Vedkommende, un-
dersøges i det følgende; men først vil en kort Redegørelse for

¹ Dagligt Liv XIV, 365.

² Dk.s Adels Aarb. L, 33.

³ Herremand og fæstebonde (1942), 2.

⁴ Jyske Samlinger 5. R. IV (1938—1940), 15—60, spec. 59—60.

⁵ Kirkehist. Saml. 3. R. V (1884—1886), 633.

⁶ Om Godtgørelse for Ligprædikener se Danske Magazin I (1745), 221—
222 og Troels-Lund: Dagligt Liv XIV. 398—401. Troels-Lund nævner et
Exempel paa Retsfølgelse af Præsten (Ibid., 366—367). 1624, 11. Marts
fik Bisperne Befaling til at foreskrive Præsterne Maadehold i Lovpris-
ningen af den afdøde (Kancelliets Brevbøger 1624—1626 (1925), 73).

Ligprædikenbiografiernes Forudsætninger formentlig være af Værdi.

Allerede Theophrastos (ca. 372—287 f.) havde — støttet paa Samtidens Karakterkomedie — opstillet Karaktertyper¹, og andre Peripatetikere samt de alexandrinske Filologer havde skildret Digteres og Filosoffers Liv², ligesom Alexander den Stores Levned havde været et yndet historisk Emne. Nogle Fyrster, Statsmænd og Generaler fra de hellenistiske Riger i Øst og det republikanske Rom skrev ogsaa selv Memoirer. Dog er det først paa Tærskelen til og i den romerske Kejsertid, at den klassiske Biografi naar sin egentlige Blomstringsperiode med Forfattere som Nepos, Tacitus, Plutarchos og Svetonius³; som »skematisk« Historieskriver maa især Tacitus fremhæves⁴. En særlig Slags Biografi var den romerske *laudatio funebris*, der holdtes *pro rostris*⁵. Denne blev overtaget af Kirkefædrene, der holdt sig nøje til de Love, som de bedste rhetoriske Theoretikere havde opstillet⁶. I Middelalderen trængte den liturgiske Form den frie Tale i Baggrunden⁷, og for denne Perodes Vedkommende maa Opmærksomheden navnlig rettes mod Helgenbiografiernes ske-

¹ Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft VII, 1: Wilh. von Christ: Geschichte der griechischen Litteratur; 6. Udg. ved Wilh. Schmid II, 1 (München 1920), 64—65.

² Leo: Die griechisch-römische Biographie (Leipzig 1901), 85—117; 118—135.

³ Leo: Opus cit., 193—218; 224—233; 146—192; 1—16.

⁴ Vilh. Gronbech skriver: «— — han (Tacitus) behøver aldrig at være i tvivl om hvorledes et slag, et overfald, en revolution spiller sig ud, da han veed hvordan sådanne hændelser er beskafne ifølge deres natur, og hvorledes de ifølge naturen må forløbe» (Hellenismen I (1939), 336). Lignende Forhold gør sig gældende for Menneskeskildringernes Vedkommende (Opus cit., 322—330).

⁵ Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft IV, 2,2: Hugo Blümer: Die römischen Privataltertümer; 3. Udg. (München 1911), 498.

⁶ Ludwig Ruland: Die Geschichte der kirchlichen Leichenfeier (Regensburg 1901), 149—168: Die Leichenrede der Patristischen Zeit, spec. 166.

⁷ Theologische Studien und Kritiken (Gotha 1925): Hugo Grün: Die Leichenrede im Rahmen der kirchlichen Beerdigung im 16. Jahrhundert, 289—312, spec. 289.

matisk-idealiserende Karaktertegninger. Allerede fra Slutningen af det 13. Aarhundrede finder vi dog igen Spor af Ligtaler¹, idet Tiggermunkene fik Tilladelse til at prædike ved Begravelser, hvilket dog navnlig skete i Italien og Frankrig. Henimod Slutningen af Middelalderen trængte Skikken at holde Ligprædikener imidlertid længere nordpaa, men spillede dog i hele den katholske Tid kun en underordnet Rolle. Først med Reformationen skete der en Forandring heri, idet nu Ordet til de levende ved Begravelsen traadte i Stedet for Sakramentalier i den afdødes Interesse²; Luther virkede her stærkt ved sit Exempel³. Men ved denne Ændring blev det naturligt at inddrage Stof fra den afdødes Liv, og derfor indtraadte Forbindelsen med det adelshistoriske Materiale. P. Gr. a. Formaålet og Adelsmægtige Stilling blev ogsaa Ligprædikenernes Fremstillingsmaade den skematisk-panegyriske. Hvordan Prædikanternes Fremgangsmaade ved Affattelsen kunde være, giver Niels Kaas-Biografierne gode Muligheder for at undersøge.

Niels Kaas døde 1594, 29. Juni, Kl. 15,30⁴, og han mindedes p. Gr. a. sin Stilling som Kongens Kansler paa mere storslaet Vis end en almindelig Adelsmand. En hel Række Elegier forfattedes til hans Ære, af Standsfæller, men navnlig af Folk fra den lærde Verden, der havde nydt godt af Niels Kaas' fulde Bevaagenhed. Her skal vi imidlertid kun beskæftige os med den officielle Hyldest til den afdøde, saaledes som den i forskellige Skrifter er bevaret til vore Dage. Begravelseshøjtideligheden fandt Sted i Frue Kirke 28. Juli⁵, og paa denne Dag offentligjordes da et Universitetsprogram, der indeholdt den afdødes Levnedsløb og sluttede med en Opfordring til Studenterne om

¹ Grün: Die Leichenrede, 289.

² Ibid., 292.

³ Ibid., 293.

⁴ Kancelliets Brevbøger 1593—1596 (1910), 312.

⁵ Personalhist. Tidsskr. 7. R. II (1917), 295—307: Louis Bobé: Udtog af Vor Frue Skoles Regnskaber. Indtægt for Disciplenes Sang ved Begravelser fra Hovedstadens Kirker 1584—86, 1594—1612, 296: *1594, 28. Juli Erlig W. Niels Kaas Cannzeler ... X ♪.

at møde op for at vise Kansleren den sidste Ære. Ligprædikenen holdtes af Sjællands Biskop Peder Jensen Vinstrup¹, og den er disponeret paa sædvanlig Maade, altsaa med Testimoniet som første Halvpart af den egentlige Tale. Dagen efter, 29. Juli, der var Maanedsdagen for Niels Kaas' Død, holdtes en Sørgehøjtidelighed paa Universitetet. Taleren var her sidste Aars Rektor, Professor Dr. Hans Olufsen Slangerup², hos hvem Levnedbeskrivelsen udgør Traaden i hele Fremstillingen³.

¹ Han indsattes i sit Embede 1590 og var som saadan 1591 blevet Professor Theologiæ; 7. Dec. s. A. Doctor under Dr. Hans Slangerups Præsidium (Brickas Biogr. Lex. XIX (1905), 51—53).

² 1586 Professor ordinarius ved det theologiske Fakultet, 1589 Summus Theologus. (Dansk Biogr. Leks. XXII (1942), 207—208).

³ Universitetsprogrammet findes blandt Universitetsbibliothekets »Programmata funebria» (II (J—W)). Det blev allerede samme Aar i Leipzig optrykt sammen med »Lvgvbres Narrationes dvæ de obitu illvstris ac generosi viri, Dn. Nicolai Caas» (D₂ verso-F₁ verso) og næste Aar (1595) i »Epistolæ consolatoriæ ad Henricum Rantzovium; opera et studio M. Georgii Ludovici Frobenii collectæ, editio auctior et uberior» (435—442). Af Universitetsprogrammets Personalialia findes Rostgaard 66. 4^c, 509—513 en Afskrift, der efter Oplysninger, hvorfor jeg har Overarkivar, Dr. theol. B. Kornerup og Arkivar E. Kroman at takke, kan dateres til den første Snes Aar af det 17. Aarhundrede. En næsten ordret Gengivelse af Programmets biografiske Afsnit findes endvidere i Rasmus Vindings »Regia Academia Hauniensis» (1665), 25—29; en enkelt Oplysning er dog her hentet fra »Acta Consistorii» (sml. 29 med Ny Kirkehist. Saml. V (1869—1871), 66—67). Ogsaa Slangerups Ligtale over Niels Kaas har Vinding kendt, uden at det dog har sat sig Spor i Fremstillingen.

Vinstrups Tale blev samme Aar (1594) udgivet under Titlen: »Ligpredicken, som i Erlige, Velbyrdige oc Salige Herris, Niels Kaasis, Kong: Maiests: Cantzelers oc Danmarckis Rigis Regerendis Raads Begræffuelse bleff sorgelige holdit i vor Frue Kircke i Kiøbenhaffn, Den IX. Søndag efter Trinitatis, Som vaar den 28. Julij, Anno 1594.» De Personalialia, der blev benyttet til Indskriften paa Niels Kaas' Ligsten i Viborg, er velsagens taget fra Vinstrups Ligprædiken; Gengivelsen er meget kortfattet — og unojaglig! (Erik Pontoppidan: Marmora Danica (1739—1741) II, 199—200; Hofman: Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd I (1777), 160—161).

Ogsaa Slangerups Tale udgaves 1594 som »Oratio fvnebris, de vita et

Der har altsaa været flere, der skulde affatte en Niels Kaas-Biografi, og til det ovenfor nævnte kommer endda, at Stof fra Kanslerens Liv ogsaa optoges i et Mindeskrift¹, der — vel paa Henrik Rantzaus Foranledning — endnu samme Aar blev udgivet i Leipzig. Det skal i Forbigaaende nævnes, at dettes Forfatter har benyttet Universitetsprogrammet som Kilde; Skildringen af, hvad der foregik ved Niels Kaas' Dødsleje, kan dog ikke stamme herfra. Den følgende Undersøgelse vil udelukkende beskæftige sig med de tre fuldstændige Biografier, der tydelig nok ikke er udarbejdet uafhængigt af hinanden. Vi vælger som Prøve Begivenhederne 1579:

Vinstrup ²	Programma	Slangerup ³
•Anno 1579, 25. Maij vaar Salig Cantzeler met de andre Kong: Maiest: tilforordnede, som er Jørgen Rosenkrantz ⁴ Caspar Paslich ⁵ samt andre Chur oc Førsters Gesanter, som vnderhandlere forsamlede til Othense, om det Førstedom Slesuigs Læns vndfangelse, huor samme handel som vdi lang tid haffde verit vdi vjlt-	•Quid (dicam) de summa eius fide præstita Otthoniæ, anno M.D. LXXIX. die XXV. Martij: quum Regi nostro homagium præstaretur à Principibus Holsatiæ, pro Feudo Slisuicensi?	•Quid dicam de discordia tetraque caligine, quam stygiæ erynnes iterum conabantur immittere inter duces Holsatiæ et Serenissimum Regem? quas Magnificus Cancellarius Nicolaus Kaasius, vna cum generoso viro Giorgio Rosencrantzio, Paslichio et aliorum principum legatis et oratoribus anno 79. 25. Martij sustu-

obitu Magnifici, Generosi et Illustris viri, . . . , Dn. Nicolai Kaasii, . . . , habita in Academia Hafniensi, 29. Julij, 1594.♦

¹ •Narratio prior• (A₄—C₃) af •Lvgvbres Narrationes dvæ•, der ogsaa omfatter Universitetsprogrammet og nogle Elegier, forfattet af Henrik Rantzau; hele denne Samling blev Aaret efter optaget i de (S. 97 N. 3) nævnte •Epistolæ consolatoriæ•, hvori •Narratio prior• findes SS. 422—428.

² Aviii verso.

³ E₄ verso.

⁴ 1523—1596; se S. 86 N. 12; til Rosenholm og Skafogaard; Rigsraad; 1588 Regeringsraad (Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 100—104).

⁵ † 1597; til Liddouw; kongelig Hofraad; Diplomat (Dansk Biogr. Leks. XVIII (1940), 17—18).

loftig Disputatz, fick en Lycksalig god ende¹.

Vdi samme Aar, vdi Junij Maanit, vaar hand met at forlige, forsone oc fordrage, Salig Høylofflig ihukommelse Kong: Mait: oc de Hamborger, huilcken Fordrag skede til Flensborg 5. Julij².

Vdi samme Aar, vaar hand vdi Tredie Legation til Stetin, met Erlige oc Velbyrdige Manderup Parsberg⁴ oc Caspar Paslich imellom Kongen aff Polen⁵ oc oss, om anden vigtig handel⁶.

Quid commemorem prudentiam in ipso singulari, quam declaravit abunde, tum alias sæpissimè, tum eodem anno, mense Junio, apud Flensburgenses: quando inter Hamburgenses et Regen nostrum reconciliatio facta est: quod negotium V. die mensis Julij tandem peractum est:

et Stetini etiam eodem anno, quum negotium erat nostris cum Rege Poloniae?⁶

lit? effecitque ut duces, Regium beneficium agnoscentes, approbationem feudi à Regia Maestate peterent.

Omitto legationem Flensburgicam eodem anno 5. Julij susceptam? In qua Hamburgenses Regiæ Maestati sunt reconciliati, et in eius tutelam clementer recepti³.

Prætereo quomodo vix expedito eo itinere, eodem anno tertiam legationem cum Nobilissimo viro Manderopio Parsbergio, Magistro Palatij ac quatuoruiro, tum Paslichio subit, ac Stetini in Pomerania simultates suspicionesque, quas nescio quibus de rebus Poloniae Rex conceperat, deleuit.⁴

¹ Forhandlingerne varede fra 5. Marts til 25. Marts, da Overenskomsten blev underskrevet. Foruden de nævnte modte for Kongen Peder Gyldenstjerne og Jakob Ulfeld (Laursen: Danmark-Norges Traktater 1523—1750 II (1912), 425—431).

² Rigtigt (Ibid., 476).

³ Sml. Traktatens § 1 (Ibid., 478).

⁴ 1546—1625; til Sandbygaard og Hagsholm; Rigsraad; Regeringsraad 1591 og 1593—1596; 1596 betegnes han som Kongens Hofmester (Dansk Biogr. Leks. XVIII (1940), 7—9).

⁵ Stephan Báthory (1575—1586) (Norstedts världshistoria VIII (Sthm. 1930), 274).

⁶ Niels Kaas var i Stettin 1579, 31. Dec.—1580, 10. Jan. sammen med

Punkt for Punkt svarer Begivenhederne til hinanden i de tre Skrifter, og Tidsbestemmelser og Navne stemmer overens (hvor de da ikke er udeladt af en eller to af Forfatterne); men derfor behøver de ikke at være korrekte. Under Omtalen af Forhandlingerne i Kolding 1575 beretter baade Vinstrup¹, Programma og Slangerup², at der deltog 12 Raader paa hver Side, medens det virkelige Tal var 8³; alle tre lader endvidere Forhandlingerne med England 1583 foregaa 1587⁴. Ogsaa fælles Mangler finder vi, som naar baade Vinstrup og Slangerup i det ovenfor citerede Afsnit nævner Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz og Caspar Paslick, men ikke Peder Gyldenstjerne og Jakob Ulfeld, som Deltagere i Odenseforhandlingerne 1579, og de ligeledes begge lader Niels Kaas, Manderup Parsberg og Caspar Paslick, men ikke Joachim Hinck, tage til Stettin samme Aar.

Endelig er der adskillige Verbaloverensstemmelser, f. Ex. har Vinstrup og Slangerup 1579 henholdsvis »Tredie Legation« og »tertiam legationem«, 1557 baade Programma og Slangerup⁵ det specifikke Udtryk »Pallas armata« for Krig (Krigshaandværk, Krigsskole), forstaaet som Led i Niels Kaas' Uddannelse, som »Fag«. Vinstrup og Programma har en Række Udregninger af Levnedintervaller tilfælles; det bør især nævnes, at Vinstrups »paa Tredie Aar«⁶ om Tiden 1570—1573 (i St. f. »paa fjerde Aar«) kun forstaaes, naar man sammenligner med Programmas latinske »triennio«.

Manderup Parsberg, Joachim Hinck og Caspar Paslick. Da der ikke indfandt sig polske Udsendinge, maatte den danske Delegation imidlertid vende hjem med uforrettet Sag (RA. T.K.U.A. Polen AII (Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Polen 1578—1587). Pk. 8).

¹ Aviii.

² E₃ verso.

³ Kancelliets Brevbøger 1571—1575 (1898), 673. — RA. T.K.I.A. »Acta der zur Abheftung der in den Aemtern, Ripen, Hadersleben, Torningen u. Tondern eingefallenen nachbarlichen Gebrechen bestellten königl. u. fürstl. Commissarien«. (4 Pkr.).

⁴ Vinstrup B₁ verso; Slangerup E₁ verso; sml. Laursen: Opus cit. II, 612—627 og Hasso i Hist. Tidsskr. 10. R. II (1932—1934), 556—610.

⁵ D₁.

⁶ Aviii.

Vi gaar da ud fra, at der er en saa stor Overensstemmelse mellem de to Ligtalers samt Programmas Stof og Form, at der maa være en nær Forbindelse mellem dem.

Ganske vist er der i hvert af de tre Skrifter Mangler, Divergenser og Træk, der ikke har Paralleler i de andre Beretninger. Hvad angaar Manglerne, er Slangers Oplysninger for Aarene 1581—1590¹ særdeles kortfattede. Imidlertid vil ingen være i Tvivl om, at han har haft det samme Materiale til sin Raadighed som de andre, idet han opremser samtlige deres Aars-tal² og saa blot fortæller, at i disse Aar udmærkede Niels Kaas sig i Statens Tjeneste. Noget lignende ses i Jens Gødesens Lig-prædiken over Jørgen Rosenkrantz 1596 (1597)³.

Af Divergenserne skal her kun nævnes, at Vinstrups 1579, 25. Maj (Maij) i St. f. 25. Marts (Martij) naturligvis maa forklares som en Fejllæsning eller Fejlskrivning, eventuelt som en Trykfejl. Nogle mere ejendommelige Steder skal jeg senere komme ind paa.

Særtrækkene optræder enkeltvis eller — hos Slangers — i større Grupper. Af de isolerede Særtræk maa nogle være supplerende Tilføjelser, som den Titelfanfare, hvormed Slangers introducerer Manderup Parsberg 1579. Naar denne kaldes »Magister Palatii« og »Quatuorvir«, betegnes dermed hans Stilling 1594, ikke 1579 (sml. S. 99 N. 4); atter her kan henvises til Jens Gødesens Fremgangsmaade⁴. Vinstrup har en Del Steder bevaret flere Enkeltheder end Niels Kaas' to andre Biografer. Imidlertid er disse Enkeltheder næsten overalt underordnet et større Punkt, som de andre ogsaa har, saa det betyder næppe andet, end at Vinstrup har været den mest omhyggelige med at gengive det forhaandenværende Stof. Der er for Vinstrups Vedkommende kun eet Punkt inden for Kategorien »yderligere Oplysninger«, der for Alvor kan lede Tanken hen paa, at han

¹ E₁ verso.

² Dog har Vinstrup, men ikke Programma, et enkelt (1586) mere.

³ Fviii; sml. Danske Magazin IV, 200—204.

⁴ Se S. 110 N. 2.

maaske har haft mere Materiale til sin Raadighed end det, de andre kendte. Han omtaler nemlig¹ som den eneste, at Niels Kaas 1586 ledsagede Frederik 2. til Fyrstemødet i Lüneburg; men det er vist lovlig dristigt at drage saadanne Slutninger af et enestaaende Tilfælde som dette.

Programma har kun et enkelt bemærkelsesværdigt Særtræk: En Meddelelse om, at den Afdeling af Kancelliet, som Niels Kaas ledede under Syvaarskrigen, stod til Raadighed for Rigsraadsudvalget i København. Hos Slangerup derimod svulmer Stofmængden tit op paa en forbløffende Maade; men ser man nærmere til, svinder det meste af hans Særstof som Dug for Solen². Ligefremme Digressioner med bibelske eller klassiske Paralleler for Øje kan man gaa let henover; men Slangerup bringer tilsyneladende en Mængde nye Oplysninger om Niels Kaas, f. Ex. om hans Skolegang i Viborg³: »Hoc (sc. Olao Scøtzio) præceptore Cancellarius noster, paucis annis, Regulas Grammaticas vtriusque linguæ⁴ vna cum præceptis Dialecticis et Rhetoricis addidicit, et orationem latinam mediocriter formare cæpit, iudiciumque de discernendis veris a falsis et probabilibus a necessarijs, paulatim acquisiuit«. Grammatik, Dialektik og Rhetorik udgjorde tilsammen den Del af artes liberales, der kaldtes Trivium, og hvori der undervistes i Latin-skolerne⁵. Naar Slangerup meddeler, at Niels Kaas undervistes i Trivium ved Viborg Skole, fortæller han kun det, han som Skolemand maa gaa ud fra. Navnlig den Vending, at Niels Kaas lærte at tale Latin »mediocriter«, der er blottet for den vanlige Panegyrik, viser tydeligt Universitetslærerens Syn paa

¹ B₁-verso.

² Et betydningsfuldt Træk er dog, at han (D₂) nævner Hans Skovgaard som Magister libellorum under Syvaarskrigen.

³ B₂ verso.

⁴ Latin og Græsk.

⁵ Ved Universitetet fortsattes Undervisningen heri, og desuden stunderes Quadrivium: Matematik (herunder Astronomi), Fysik (herunder Geografi) og Musik. Først derefter kunde man kaste sig over en af Hovedvidenskabene: Theologi, Medicin eller Jura (Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie I (1945), 331).

den Kunnen, en Rus almindeligvis lægger for Dagen¹. Paa denne Maade fortsætter Slingerup med Skildringen af Niels Kaas' Læreaar ved Københavns Universitet², der er en Opsummering af, hvad en flittig Student plejer at lære. Da saa Niels Kaas skal til Udlandet, og baade Vinstrup og Slingerup, hvadenten de har vidst noget derom, eller blot har brugt en almindelig, intetsigende Vending, oplyser, at det skete efter Venners Raad og Bevilling³, faar Slingerup Lejlighed til at udbrede sig om saadanne Venners Fortræffelighed, der lader Ynglinge af deres Bekendtskab uddanne til lærde Mænd, hvorefter han gaar over til at dadle dem, der ikke har Tanke for saadant og heller ikke for, at de stakkels Lærere jo dog ogsaa skal have noget at leve af!⁴ Det almindelige Liv ved Wittenberg Universitet⁵ overføres ligesom for det københavnske Universitets Vedkommende paa det specielle Tilfælde Niels Kaas⁶, idet Slingerup naturligvis lader ham høre til de dydige, der bestiller noget ved deres Studium og ikke hengiver sig til Udskejelser af nogen Art. Senere i sin Skildring har Slingerup den bedste Mulighed for som Førstehaandskilde at give konkrete Træk om Niels Kaas som Kansler. Det er muligt, at der undertiden ligger noget af en Virkelighed bag Ordene, f. Ex. i denne Passus⁷: »... *facile sua mansuetudine, prudentia et lenitate effecit, vt Serenissima Regia Maiestas, in ipsius consilia et sententias*

¹ Sml. Chr. Machabæus Alpinas: *Oratio fvnebris illustris viri Herluff Trolle* (1566). B₂-verso: «Initio statim pij parentes, magnum in HERLVFFO Ingenium et doctrinæ capax esse animaduertentes, ipsum literis discendis adhibuerunt, In quibus cum tantum promouisset, vt in ista omniumdisciplinarum, præcipue autem earum quæ orationem formant profligatione, *in mediocrem latinæ linguæ cognitionem deuenerit, in hanc primum Regiam Hafniensem Academiam a parentibus missus est.*»

² B₄—B₇.

³ Vinstrup Av₁; Slingerup B₈.

⁴ B₈—C₁.

⁵ Hvor Slingerup selv havde studeret (Dansk Biogr. Leks. XXII (1942), 207).

⁶ C₂—C₈.

⁷ D₈.

descenderet, difficulterque pateretur virum hunc à suo discedere latere»; men det er langt fra sikkert, og i Almindelighed er Panegyriken saa vag, at den er umulig at bygge paa. Ser vi tilbage over denne Række Afgivelser fra Vinstrup og Programma, saa ser vi Niels Kaas som Gennemsnittet af en Latinskoleelev og som Idealet af en Student og Statsmand. Navnlig er Skilddringen af Skole- og Universitetsforhold karakteristisk, idet Slangerup her i særlig Grad overfører sin almindelige Viden paa det specielle Tilfælde; det er den i Deduktion trænedes Aand¹, som bærer sig saaledes ad. Denne Fremgangsmaade hos Slangerup bevirker naturligvis, at det ikke er let at bruge hans Ligtale som Kilde.

Hermed skulde de tre Biografier være stillet lige, forsaavidt som der kun bliver relativt faa betydningsfulde »primære« Træk tilbage i hver af dem, saa faa, saa spredte og i de allerfleste Tilfælde saa fast knyttede til Sammenhængen, at det forekommer yderst usandsynligt, at nogen af Forfatterne har haft en extra Kilde ved Siden af det fælles Stof. Nu maa det saa blive Opgaven at undersøge Slægtskabets Art.

Ingen af Biografierne kan være Kilde for de to andre; Vinstrups ikke, fordi den mangler et Navn², som de to andre nævner; desuden har den 1579, 25. Maj i St. f. 25. Marts. Endelig, men ikke mindst, har Programma og Slangerups Ligtale, der begge i Modsætning til Vinstrups Arbejde er affattet paa de lærdes Sprog, flere Steder karakteristiske latinske Udtryk tilfælles, især det allerede nævnte »Pallas armata« (Vinstrup:

¹ Bemærkelsesværdige er Deklamationerne, der allerede var stærkt udviklet i den klassiske Oldtid (Carsten Høeg: *Introduktion til Cicero* (1942), 55 med Fodnote) og spillede en stor Rolle i det 16. Aarh.'s Universitetsuddannelse (William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder I* (1937), 257 f.). De deklamatoriske Ovelser kunde f. Ex. gaa ud paa at holde en saadan Tale, som den og den historiske (bibelske) Personlighed kunde have holdt i den og den Situation (Vilh. Andersen: *Tider og Typer af dansk Aands Historie. Erasmus II* (1909), 41).

² Oluf Skytte; sml. Programma og Slangerup (B₂) med Vinstrup (Av verso).

»Krig oc Krigshandel«¹). Heller ikke Programma kan være Kilden, hvilket tydelig ses af det meddelte Uddrag, hvor det i Modsætning til Vinstrup og Slangerup mangler Navnene paa Niels Kaas' Kolleger, og hvad Slangerup angaar, har vi allerede været inde paa hans store Mangler imod Slutningen. De nævnte Træk i Forening er ogsaa en Hindring for, at der kan være Tale om nogen Kombination Vinstrup → Programma → Slangerup eller Vinstrup → Slangerup → Programma, for slet ikke at tale om at sætte Vinstrup paa Anden- eller Trediepladsen. M. H. t. Muligheden for, at den ene af Biografierne kunde være skrevet af efter begge de to andre, er tidligere nævnt, at de alle har Træk, som de er alene om. Ingen af dem dækkes altsaa af de to andres Meddelelser.

Hermed bliver der kun een Mulighed tilbage: alle tre Biografier maa være udarbejdet efter en fælles Kilde.

Det er muligt tildels at bestemme dennes Natur. Den maa vistnok være affattet efter Niels Kaas' Død, idet Vinstrup² og Programma har enslydende Meddelelser om, at Niels Kaas var Kansler i (henved) 22 Aar og Regeringsraad paa syvende Aar. Det er ikke sikkert, at den har omfattet Slægts-historien og Dødslejeskildringen. Selv om Stoffet ogsaa her er fælles for de tre bevarede Fremstillinger³, er disse to Afsnit

¹ AvI verso.

² BII.

³ Dette kan ganske vist betvivles for Slægtshistoriens Vedkommende. Vinstrup (Av) meddeler sex Ahner, medens Slangerup (A₄ verso) mangler Farmoderen og Mormoderen, Programma desuden Farfaderen. Men Slangerup og Programmas Forfatter har naturligvis ikke behovet at tage saa meget Hensyn til den afdødes Slægt som Vinstrup, og deres manglende Navne er saaledes ikke noget Bevis for, at de ikke har kendt ligesaa meget til Niels Kaas' Forfædre som denne. Heller ikke Vinstrups og Slangerups afvigende Angivelser af Kilder til Slægtshistorien behøver at betyde noget i denne Forbindelse; se videre S. 109 N. 1.

Vinstrups og Slangerups Beretninger om Begivenhederne ved Dødslejet kan med Sikkerhed siges at være beslægtede og maa bygge paa Indtryk fra de Gejstlige, der havde været til Stede (M. Isak Gronbech fra St. Nikolaj og Vinstrup selv). Programma nævner af Enkeltheder kun Klokkeslettet for Niels Kaas' Død; men dette synes rigtignok at være

nemlig antagelig opstaaet paa anden Maade end den egentlige Biografi.

Den oprindelige Niels Kaas-Biografi maa endvidere have været skrevet paa Latin, idet Programma og Slingerup som nævnt har karakteristiske latinske Vendinger tilfælles; desuden har Vinstrup i sin Text latinske Reminiscenser, der viser hen til de to andre¹.

Uden ganske at ville bestride, at Niels Kaas — ligesom Jørgen Rosenkrantz — kan have efterladt sig en Selvbiografi, som de tre Biografer saa har brugt, skal jeg dog fremføre nogle Momenter, der gør denne fristende Tanke mindre sandsynlig. saaledes kan det nævnes, at Grundtexten vist nok er udarbejdet efter Kanslerens Død; men ogsaa, at den har været skrevet paa Latin; Jørgen Rosenkrantz's Selvbiografi var paa Dansk, og Niels Kaas selv skrev ogsaa helst Dansk, endog til Universitetet, som skrev Latin til ham²; i samme Retning peger Anførelsen af Niels Hemmingsens Ros til Niels Kaas³. Alt dette udelukker dog i hvert Fald ikke, at der kan være Tale om, at Niels Kaas under sit Studieophold i Udlandet ligesom andre unge Adelsmænd⁴ har ført en Rejsedagbog af en eller anden Form, som den senere Biograf kan have benyttet. Det er nemlig muligt, at denes Viden om de paagældende Oplevelser har været større, end det i og for sig kommer til Udtryk hos Vinstrup og Slingerup og i Programma, hvilket navnlig træder frem, da Niels Kaas 1557 skal lære »Pallas armata« at kende, idet Programma og Slange-

tilstrækkeligt til, at man kan antage, at det nævnte Skrift ogsaa her kan stilles ved Siden af de to Ligtaler. En nøjere Begrundelse heraf vil blive for vidtløftig; jeg haaber senere at kunne vende tilbage til Emnet i en samlet Undersøgelse af de Problemer, der knytter sig til Niels Kaas' Døds-

¹ Vinstrups »paa Tredie Aar« (Aviii) sammenlignes med Programmas »triennio«; Vinstrup har 1579 »Tredie Legation«, Slingerup »tertiam legationem«; Vinstrup skriver »S. Quintin« (S. Quintinus) i St. f. »S. Quintin« (Avi verso).

² Se f. Ex. Rørdams Universitetshistorie IV (1868—1874), 368 f. og 393 f.

³ Vinstrup Av1; Programma.

⁴ Se S. 92 N. 2.

rup¹ siger, at denne Afslutning paa hans Uddannelse fandt Sted »ad Samarobrinam S. Quintini«, men Vinstrup: »vdi Legrit for Dorlans, Hesdin S. Quintin«². Maaske rummer en saadan Opsummering af nordfranske Stednavne Resterne af en tilgrundliggende Beretning om Niels Kaas' hele Rejserute, som det vilde være vanskeligt at skaffe uden hans egen Fremstilling, trods Vinstrups Ord om, at Niels Kaas ved S. Quentin forefandt andre danske Adelsmænd, som endnu levede 1594³.

Hermed kommer vi ind paa Spørgsmaalet om, hvilke Kilder Grundtextens Forfatter har brugt. Ganske vist har han begaaet nogle Fejl, hvoraf Henførelsen af 1583-Forhandlingerne med England til 1587 er den værste; men Kildematerialet har ellers, saavidt vi kan se, været godt nok. I Beretningen om Forhandlingerne i Kolding 1575 synes Vinstrup⁴ at have bevaret en Del af Ordlyden i den kongelige Mødebefaling af 1575, 30. Sept.⁵ trods Oversættelsen frem og tilbage. For Successionsforhandlingerne i Aaret 1581 anføres⁶ kun de Maaneder, hvori Møderne begyndte, saa her ligger maaske andre Breve af samme Slags til Grund. Derimod meddeles 1579 (Odense og Flensborg) de Datoer, da Afskedsdokumenterne blev underskrevet, og Vinstrup oplyser, at Niels Kaas 1580 forhandlede med Svenskerne om nogle Tvistemaal, »som den handel vduijser, der da bleff giort«⁷. Denne Meddelelse, samt Datoerne og ogsaa de gentagne korrekte Kollegaopregninger synes at vise, at den, der først har skrevet Niels Kaas' Biografi, har haft Kendskab til de paagældende Dokumenter, enten som Originaler eller ogsaa i protokolleret Tilstand.

¹ D₁.

² Av₁ verso.

³ Ibid.

⁴ Av_{III}-verso; »effter det Forbundnis som Rigit oc Forstedømmit emellom er«.

⁵ RA. Danske Kancelli, Sjæll. Tegn. XIII. 1575, 30. Sept.: »thend Bundnis som er oprett emellum Rigit oc Førstendømmitt«.

Kanc. Brevb. 1571—1575 (1898), 673.

⁶ Vinstrup Br; Programma; sml. Laursen: Opus cit., II, 519—534.

⁷ Br.

Mere kan der ud fra det forhaandenværende Materiale ikke siges om Forfatteren og hans Værk.

Vi vil nu lade de bevarede Biografier, navnlig de to Ligtaler, fortælle os om deres Forfatters Ejendommeligheder. Der er tilsyneladende stor Forskel. At Slangstrup var Professor, Vinstrup først og fremmest Biskop, er mindre væsentligt, selv om Slangstrup sikkert har været mest præget af sin Tids højeste Dannelse. Stor Betydning har derimod Publikum haft. Slangstrup talte til Aandslivets hjemlige Spidser, Vinstrup til en Menighed, hvis gennemsnitlige aandelige Forudsætninger har været meget ringere. Følgen er — bortset fra det rent sproglige — for det første en Forskel i Stilen. Vinstrup talte saa jævnt og ligetil som muligt, medens Slangstrup kildrede selv Tidens kræsne Øren. Men ogsaa i historisk Syn og dermed i historisk Methode synes Talerne at afvige fra hinanden. Vinstrup medtager mange konkrete Enkeltheder og synes at ville give et tilforladeligt og udtømmende Billede af Niels Kaas' Liv ved slet og ret at gengive Indholdet af sin Kilde; Vinstrup er mere pietetsfuld over for sit Stof end Slangstrup, hvis Fremstilling har skullet benytte som Rammer de hævdvundne Skemaer, hvis Oprindelse gaar helt tilbage til Oldtiden. Der er tidligere gjort Rede for, hvorledes Slangstrup udfylder sin Viden ved at gaa fra det almene til det konkrete; men desuden maa Enkeltheden bøje sig for det ufejlbarlige Systems Vægt, og Slangstrup er derfor ogsaa i Stand til at gaa imod sin Kilde, saaledes som det sikkert er Tilfældet under hans Omtale af Begivenhederne 1588. Vinstrup¹ lader Rigsraadet udvælge Regeringsraaderne efter Frederik 2.'s Død; Slangstrup mener imidlertid, at det er mere i Overensstemmelse med den afdøde Konges Værdighed at lade Frederik 2. selv udnævne Regeringsraaderne før sin Død; af Hensyn til sin Kilde indskyder han dog: »approbante regni senatu«².

I andre Tilfælde er det imidlertid ikke saa let at se, om det er Vinstrup eller Slangstrup, der har Ret, eller om der over-

¹ Bii.

² E₃; i Programma omtales Formynderregeringens Dannelse ikke.

hovedet er nogen af dem, der er i Overensstemmelse med Grundkilden¹. Vi kan saaledes heller ikke gaa ud fra, at Vinstrup har afholdt sig fra frie Konstruktioner; dog har disse i hvert Fald ikke været nær saa omfattende og dybtgaaende som hos Slangerup, dertil er Vinstrups Særtræk som Regel for konkrete.

Programma adskiller sig fra hver af de to Ligtaler ved den Tvang, den ydre Form har øvet mod det. Omfanget maatte ikke være større, end at hele Indholdet kunde være paa Forsiden af et Blad, noget mindre end et almindeligt moderne Avisblad. Derfor indeholder Levnedbeskrivelsen ikke saa meget konkret Stof som Vinstrups eller saa meget »skematisk« som Slangerups; dog kan den, ogsaa bortset fra det rent stilistiske, nærme sig Slangerup, som det bl. a. kommer til Udtryk i det meddelte Uddrag.

I det foregaaende er redegjort for forskellige Former for Biografier, saaledes som de træder frem i det 16. Aarhundrede; ved at undersøge flere Versioner af det samme Kildestof har vi faaet Indblik i Forfatterens Arbejdsmetode.

Slangerups Fremstilling, der er beregnet for den aandelige Overklasse, har vist sig at maatte bruges med størst Varsomhed. Foreteelserne samledes af Tidens højest dannede i Grupper, for hvis enkelte Led der opstilledes ufejlbarlige Regler. Vigtigere,

¹ Paa Vejen til Wittenberg Universitet skulde Niels Kaas sejle til Lübeck, som Skibet dog p. G. a. Forlis ikke naaede. Vinstrup fortæller (Avr), at Sorejsen udgik fra Vejle, men Slangerup (C₁ verso) at den udgik fra Horsens, medens Programma overhovedet ikke nævner Udgangshavnen. I dette Tilfælde er det vel sandsynligst, at Uoverensstemmelsen skyldes en Unøjagtighed fra Vinstrups eller Slangerups Side (sml. Vinstrups 1579, 25. Maj). Hvis man mener, at ogsaa det slægtshistoriske Stof har været fælles (sml. S. 105 N. 3), maa man nødvendigvis antage Afvigelsen i Angivelserne af Kilder hertil (Vinstrup: gamle Breve, Haandfæstninger o. a. (Av verso); Slangerup: «conciones funebres» (A₇); Programma opgiver ingen Kilde) for et Exempel paa Fantasiens Overhaandtagen hos enten Vinstrup eller Slangerup eller hos dem begge to. Slangerups Henvisning forekommer mest sandsynlig; men det er ogsaa tænkeligt, at den mulige Grundkilde har været en Slægtbog eller lignende, noget som vistnok har været almindelig brugt af Ligrædikenforfattere.

end at et eller flere Træk gik tabt eller ændredes, var det, at alle Enkeltheder henviste Fænomenet til dets Plads i Systemet; saa sikker var man paa dettes Almengyldighed, at man følte sig i Stand til at indføje savnede Led.

Vinstrups Biografi, der ikke har saa store Prætentioner, holder sig mere til det givne Stof, men afviger dog derfra paa visse Punkter. En anden Ligprædiken paa Dansk, den Jens Gødesen holdt over Jørgen Rosenkrantz, kan vurderes med større Sikkerhed, fordi i dette Tilfælde selve Kilden er bevaret. Prædikanten har her i alt væsentligt holdt sig til sit Materiale og har i hvert Fald ikke forsøgt at smykke Levnedsskildringen med Smaatræk, der kunde synes en Jørgen Rosenkrantz værdige. Derimod lægger han i enkelte Tilfælde noget ind, som egentlig ikke staar i hans Kilde, men som han slutter af Sammenhængen, saaledes f. Ex. naar han fortæller om, hvorledes Jørgen Rosenkrantz' Forældre begge med faa Dages Mellemlidelse døde af Pest, »som da regerede til Lybeck« (i hvilken By Dødsfaldene indtraf)¹. Det er temmelig givet, at Jens Gødesens Interesse og Viden har været adskilligt større, naar det drejede sig om gejstlige, end om selv højtstaaende verdslige Personer, hvilket fremgaar af de supplerende Oplysninger, han giver om flere af de førstnævnte², men ikke om de sidstnævnte. Svigtende Interesse maa ogsaa være Aarsagen til de forskellige Sjuskefejl — ialt 7 — han har begaaet under Udarbejdelsen.

Allerede ved Betragtningen af et Par enkelte »almindelige« Ligprædikener som Vinstrups og Jens Gødesens viser det sig, at saavidt muligt hver Tale maa undersøges og vurderes for sig, da Mulighederne for Afvigelser fra, hvad der virkelig er foregaaet, er mange og forskelligartede. Nogle Hovedpunkter kan dog opstilles: For det første maa man regne med Fejl i Materialet; for det andet kan dettes gejstlige Bearbejdere tit langt fra siges at have gengivet deres Stof særlig nøjagtigt; men

¹ Fv1; sml. Danske Magazin IV, 195—196.

² Saaledes oplyser han, at Oluf Gyldenmund og Jens Sinning begge siden blev Doctores Theologiæ, samt at den tyske Theolog Joachim Westphal endte som Superintendent i Hamburg (Fv1 verso).

hertil kommer, at man ogsaa i de Ligprædikener, der er affattet paa Dansk, kan finde Præg af det særlige Sandhedsbegreb, der fandtes hos de dannede i det 16. Aarhundrede. De nævnte Fejl-kilder har naturligvis haft Indflydelse i meget forskellig Grad paa de enkelte Ligprædikeners Udformning (saaledes var Vinstrups Kilde daarligere end Jens Gødesens¹; men han har til Gengæld ikke selv begaaet saa mange Fejl som Jørgen Rosenkrantz' Biograf), og en generel Vurdering af Prædikenerne er derfor — navnlig naturligvis, hvis man skal have de latinske med — en Umulighed, medmindre den da holdes i meget vage Vendinger.

4.

Kong Christian I.s forbundspakt med Karl den Dristige av Burgund og hans allierte (1467)².

Av

Arne Odd Johnsen.

I. Tidsfestingsproblemet.

Arild Huitfeldt har — såvidt jeg kan se — hittil vært den eneste kilden nordiske historikere har hatt å støtte seg til under omtalen av traktatforhandlingene mellom kong Christian I og hertugene av Burgund, Bretagne og Normandie. Huitfeldt meddeler under året 1466 følgende: »1466, til Mastricht/ S. Lauritz Dag/ skede der it Forbund imellem Kong Christiern/ paa den ene Side/ og Hertug Carl aff Burgundien/ Hertug Frantz aff Britannien/ Hertug Carl aff Normandie/ Kong Carl i Franckerigis Søn/ oc Greffuen aff S. Pouel/ paa den anden Side/ om fri Handel oc Vandel/ beggis deris Undersaatte skulle haffue

¹ Jørgen Rosenkrantz' Selvbiografi er uden større Fejl paa de Punkter, hvor den kan efterprøves; ved Udarbejdelsen af den er bl. a. benyttet en Rejsedagbog fra Efteråret 1564 (Danske Magazin IV, 201—202), der maa betragtes som en tjenstlig »relatio», samt forskellige Dokumenter.

² Jeg vil her få takke professor dr. Erik Arup og professor dr. Astrid Friis for verdifulde råd og vink.

vdi huer andre deris Lande/ oc ellers it fortroet Venskab skulde vere vnder for^{ne} Herrer/ Disligeste om indbyrdes Hielp/ at tilskicke huer andre/ naar behoff giordis.

Til den *Legation* brugtis *Doctor* Knud/ Bisp til Viborg/ Mester Albret Krummedige/ Bisp til Lybke/ oc Herr Verner Parsberg.«¹

I Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, som utkom i 1903², har William Christensen gjort sig til talsmann for den oppfatning, at Huitfeldt hadde disse, som også andre opplysninger, fra en nu tapt kancelliregistrant, en oppfatning han fastholder i første bind av Repertoriets 2. række (1926), hvor traktaten finnes opptatt som nr. 2137 under datoen 10. august 1466, d. v. s. den av Huitfeldt oppgitte dato og med henvisning til dennes »danske uttog« med tilføyelsen, at dette »mulig« var tatt etter en tapt brevbok. Tidfestingen 10. august 1466 er fastholdt skjönt Erik Arup i sin anmeldelse av Dansk Statsforvaltning i Historisk Tidsskrift allerede i 1904³ hadde satt et spørsmålstejn ved årfestingen til 1466.

Arups skepsis m. h. t. Huitfeldts årfesting av traktaten viser sig imidlertid ved nærmere undersökelse velbegrunnet. Således behandler Huitfeldt kort för meddelelsen om nevnte traktat et dokument som vitterlig skriver sig fra 24. juni 1467⁴. Videre ble Karl av Burgund hertug först ved faren, Filip den godes död 15. juni 1467. För den tid var hans titel: greve av Charolais. Hertil kan föyes, at Huitfeldt under år 1467 beretter fölgende: »Aar 1467, in *vigilia Epiphaniae*, forsende hand (): kong Christian) *Canutum*, Bisp til Viborg/ *U. J. Doctorem*, Mester Albret Krummedige/ oc Herr Verner Parsberg/ at Nederlandene/ at handle om Fred imellem Carl/ Kongens Sön aff Franckerige/ Hertug Carl aff Burgundien/ Hertug Frantz til Britannien/ oc Loduig Greffue til S. Pouel.«⁵

¹ Arild Huitfeldt: DRK V (Kbhvn. 1599), 161.

² William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 125 og note 4 til samme side.

³ Hist. Tidsskr. 7. R. IV, 531.

⁴ Arild Huitfeldt: DRK V, 160.

⁵ Ibidem V, 162.

Som en vil se, er det en iøynefallende inkonsekvens i Huitfeldts meddelelser om traktatforhandlingene mellom kong Christian I og de tre hertuger samt greven av St. Pol. Hvorfor skulle kong Christian I først på året 1467 sende ut en delegasjon til forhandlinger om fred mellom ham og de nevnte herrer om han allerede $10/8$ 1466 ved en mangesidig og cordial traktat hadde sluttet en sann forbundspakt med dem? Det synes innlysende at vi her står overfor en inversjon, d. v. s. at den av Huitfeldt sist anførte meddelelse logisk burde være den første.

Med det yttest spinkle kildegrunlaget en tidligere har hatt til rådighed, var det vanskelig å nå frem til større klarhet i dette spørsmål. Under mine studier i Frankrike har jeg imidlertid funnet et i Norden tidligere ukjent dokument som gir relativt rikholdige opplysninger om de av Huitfeldt nevnte traktatforhandlinger og som på utvetydig måte forteller oss at disse og inngåelsen av et forbund de nevnte herrer imellom fant sted i året 1467.

Det nye aktstykket, som bærer datoen 25. mars 1467 og som må karakteriseres som en preliminærtraktat, er bevart i original¹.

Av dette aktstykket fremgår, at det i mars 1467 ble ført vidtgående forhandlinger i Utrecht mellom utsendinger fra kong Christian I på den ene siden og fra hertugen av Burgund på den annen. På møtet ble det besluttet å få i stand en forbundspakt mellom de to fyrster og med tilslutning av hertugene av Bretagne og Normandie, eventuelt også av andre. Den danske konges utsendinger, biskop Knut av Viborg og biskop Albert av Lübeck er begge i dette dokumentet nevnt som kongens befullmektigede ambassadører. Disse fakta står i godt samsvar med Huitfeldts meddelelse om at kong Christian 5. januar (*in vigilia Epiphaniae*) 1467 sendte Knut av Viborg, Albert Krummedige og Verner Parsberg: ». . . / at Nederlandene/ at handle om Fred . . .« etc. Derimot står aktstykket når det gjelder årfestingen av forbundstraktaten i skarp strid med Huitfeldt

¹ I Archives du département Loire-Inférieure. Det vil bli trykt in extenso i Danske Magazin.

som setter denne til 10. august 1466. Den traktat Huitfeldt i korte trekk skisserer, faller tydelig sammen med den som — ifølge det nu funne aktstykke — ble forberedt og delvis fullført i Utrecht i mars 1467. Man må herav slutte at Huitfeldts år-festing må være feilaktig og at den omtalte forbundstraktat mellom kongen på den ene side og de tre hertuger samt greven av St. Pol på den annen må bli å feste til 1467 og ikke til 1466. Derimot er det grunn til å anta at Huitfeldts meddelelse er korrekt når det gjelder opplysningen om at den endelige inn-gåelse (eller ratifikasjon) av forbundstraktaten fant sted »S. Lauritz Dag«, d. v. s. 10. august.

Av aktstykket av $25/3$ 1467 fremgår det nemlig at det var Utrecht-forhandlernes uttrykkelige intensjon at den endelige forbundstraktat skulle være inngått innen førstkommende Alle-helgensdag (». . . , *infra festum omnium sanctorum proximum* . . .«)¹, d. v. s. innen 1. november 1467.

De interesserte herrer må ha handlet meget raskt for å få forbundstraktaten vel i havn allerede den 10. august. Den poli-tiske situasjonen gjorde — som det senere skal ses — hurtig handling ønskelig. Forhandlerne i Utrecht hadde dessuten forberedt saken så grundig at det etter den 25. mars 1467 nærmest bare gjenstod å få forbundstraktaten ratifisert. Etter Huitfeldts meddelelser å dømme, ser det ut til at de ratifiserte traktat-skrivelser ble utvekslet mellom de interesserte parter på et møte i Maastricht 10. august 1467.

Det er mulig at det ennå vil kunne lykkes å bringe et eks-emplar av den ratifiserte traktat for dagen.

Den av Huitfeldt som deltaker nevnte greve av St. Pol gjen-finnes ikke i preliminærtraktaten av 25. mars 1467. Denne lar imidlertid plass åpen for andre mulige forbundsfeller: ». . . *et etiam de illis quos in hiis prefati domini rex et Britanie dux reseruare uoluerint, de quibus in premissa forma litterarum prin-cipalium nulla sit mencio* . . .«²

Greven av St. Pol er således tydelig nok først kommet med

¹ Utrecht-aktstykkets manuskriptlinje 10 og 42—43.

² Ibidem manuskriptlinje 40—41.

i allianseplanene etter den 25. mars 1467. Her står vi overfor et nytt — riktignok overflødig — bevis på at Huitfeldts årfesting av forbundstraktaten er feilaktig.

Huitfeldts feilaktige årfesting skyldes utvilsomt at han har hatt en gjenpart av preliminærtraktaten av 25. mars 1467 for hånden i original, avskrift eller regest. I dette dokumentet er årfestingen gjengitt som følger: ». . . , anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo secundum Romanum et sexagesimo sexto secundum gallicanum morem sumpto.«¹

Etter »le style gaulois« begynte året med påskedag, og denne inntraff i 1467 den 29. mars. Dagen for utstedelsen av preliminærtraktaten (: 25. mars) falt på denne måten ». . . secundum gallicanum morem . . .« innenfor året 1466. Her står vi utvilsomt ved en del av forklaringen på at Huitfeldt har kommet til å gi så forvirrende meddelelser om året for traktatforhandlingene og for den endelige inngåelse av forbundspakten.

Denne forklaring av Huitfeldts misforståelse bekreftes av Huitfeldts eget arbeid, »Den Geistlige Histori . . .«, som til tross for enkelte åpenbare feil gir et langt riktigere bilde av gangen i disse traktatforhandlingene enn hans fremstilling i Christian I's historie.

I »Den Geistlige Histori . . .« finnes følgende om dette emnet: »Aar 1466. vaar Bisp Knud til Uthenicht (: Utrecht) eller Mastenicht (Maastricht).

Vaar Bisp Knud paa it Forligelse imellem Kong Christian oc Hertug Carl aff Burgundien.

Aar 1467, vaar Bisp Knud endda til. Hand brugtis vdi den Forligelse imellem Carl Kongens Søn aff Franckerrige/ Hertug Carl aff Burgundien/ Hertug Frantz aff Britanien/ oc Loduig Greffue til S. Pouel.«²

Det kildemateriale Huitfeldt har hatt til rådighet har tydelig nok konfundert ham. Navneforvanskningene er her ikke det viktigste. De kan skyldes setteren og skjødesløs korrektur, men

¹ Utrecht-aktstykkets manuskriptlinje 55.

² Arild Huitfeldt, Den geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige (Kbhvn. 1604), Dd ij.

Huitfeldt har åpenbart — fordi de to byer lå så nær hinannen — hatt vanskelig for å forstå at det hadde vært både et møte i Utrecht og et i Maastricht. Imidlertid er hans omtale av Utrecht et direkte bevis for, at han har hatt dokumenter eller kilder til disposisjon, som stammet fra Utrechtmötet eller omtalte det. Årsaken til Huitfeldts datoforvanskning turde hermed være klarlagt.

Som en vil se, har Huitfeldt i sin »geistlige Historie« riktig festet den endelige inngåelse av forbundstraktaten til året 1467. Det er trolig at Huitfeldt ved denne eller ved tidligere leilighet har nyttet den ratifiserte traktat i original, avskrift eller regest. Han har nemlig helt korrekt gjengitt rangordningen mellom kong Christians franske forbundsfeller.

Vi tør etter ovenstående slå fast at de forhandlingene som forberedte forbundstraktaten mellom kong Christian I på den ene og de tre hertuger og greven av St. Pol på den annen side, foregikk i Utrecht i mars 1467 og at den endelige forbundstraktat kom i stand hösten det samme år, og etter all sannsynlighet den 10. august.

II. Forbundspakten og den historiske situasjonen.

Den forbundspakten som ble forberedt i Utrecht i mars 1467 og endelig inngått (ratifisert) i Maastricht hösten det samme år, bör kanskje først og fremst ses på bakgrunn av de opprørte politiske forholdene i Frankrike.

Siden kong Ludvig XI kom på tronen i 1461, var den politiske situasjonen i Frankrike stadig omvekslende. Som dauphin hadde Ludvig sluttet seg til feudalherrene og konspirert mot sin far kong Karl VII. Følgen var at han ved farens död levde i landflyktighet i Nederlandene under hertugen av Burgunds beskyttelse.

Ludvigs tronbestigelse var tilsynelatende en triumf for feudalherrene. Den nye kongen hadde kjempet i deres rekker og nydt godt av deres vennskap. Ludvig viste også en fyrstelig

rundhåndethet overfor sine gamle venner umiddelbart etterat han hadde oppnådd sin nye verdighet.

Det cordiale forholdet mellom Ludvig og feudallerne ble ikke av lang varighet. Snart tok den nye kongen opp sin fars politikk. Med rastløs energi og uten skrupler søkte Ludvig å redusere feudallerne makt. Hans politikk var særlig rettet mot hertugen av Burgund som på denne tiden hadde skapt en ny stat mellom Frankrike og Tyskland og som strebet etter kongeverdigheten bl. a. for å komme ut av det tosidige lensforholdet han juridisk stod i til den tyske og den franske kronen¹.

Ludvigs autoritære styre resulterte i at feudallerne i 1464 sluttet seg sammen i »*ligue du Bien public*«. I 1465 led kongen et avgjørende nederlag og måtte gå med på ytterst ydmykende fredsbedingungen. Kongens bror Karl ble tildelt hertugdømmet Normandie, Karl den dristige av Burgund som fungerte som stedfortreder for sin far, hertug Philip, fikk Sommebyene og et par grevskaper, og alle de øvrige medlemmene av ligaen fikk større eller mindre forleninger eller pensjoner.

Etter dette nederlaget søkte Ludvig ved et subilt intrigespill stykke for stykke å gjenvinne de avståelsene han var blitt tvunget til å gå med på. Allerede i 1466 hadde han igjen satt seg i besittelse av Normandie. Ludvigs bror, hertug Karl måtte søke tilflukt hos hertug Frans II av Bretagne². Mot hertugen av Burgund intrigerte kong Ludvig ved å medvirke til at byene Liège og Dinant gjorde opprør mot hertugen (1466). Hensikten med Ludvigs politikk lå nå klar i dagen. Enkelte av de store feudallerne fant det derfor nødvendig å danne en ny liga og å sikre seg ytterligere ved forskjellige allianser. Den drivende kraft i denne ligaen var etter alt å dømme Karl den dristige, greve av Charolais og fra ¹⁵/₆ 1467 hertug av Burgund. Meget

¹ Jfr. Henri Pirenne: *La formation de l'état bourguignon. Peuples et civilisations. Histoire générale publ. sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac VII* (Paris 1931), 450—459; jfr. Henri Pirenne: *Histoire de Belgique*³ II (Bruxelles 1922) og H. Kleinclausz: *Histoire de Bourgogne*² (Paris 1924).

² Henri Stein: *Charles de France. Frère de Louis XI* (Paris 1921).

virksom var også hertug Frans II av Bretagne. Kong Ludvigs unge bror, den fordrevne hertug Karl av Normandie, var den tredje »store« i denne ligaen. Karl var blitt meget urettferdig behandlet av sin bror kongen, og ønsket å gjenvinne sitt tapte hertugdømme. Det ser imidlertid ut til at han som regel overlot initiativet til Karl den dristige og Frans II.

Årene 1466 og 1467 utfoldet de to sistnevnte og kong Ludvig en hektisk diplomatisk virksomhet. Hertug Frans II sluttet allerede i november 1466 en allianse med kong Henrik IV av Kastilia, og han stod denne vinteren i stadig diplomatisk forbindelse med Karl den dristige og med kong Edvard IV av England. Ludvig XI lå igjen på sin side i forhandlinger med England, og dessuten søkte han først på året 1467 å kjøpe Frans II's lojalitet med en større pengesum, som han forøvrig skyldte hertugen ifølge Caentraktaten. I denne brogete og farlige situasjonen ble de første båndene til den nye liga knyttet. Ludvig XI var på sin side fullt på det rene med hva som var igjære og tok sine første forholdsregler allerede før ligaen var ordentlig sammmentömret. Den 19. mars (1467) lovet således Gaston de Foix høytidelig å tjene Ludvig XI mot hans bror, Karl av Normandie, greven av Charolais og hertugen av Bretagne. Dagen etter, den 20. mars 1467, ble det sluttet en allianse mellom hertugen av Burgund og hertug Amédée IX av Savoyen, og den siste sendte samtidig ut en særskilt ambassadør med det mandat å slutte lignende allianser med hertugene av Normandie og Bretagne¹. Det var trolig Karl den dristige, greve av Charolais, som hadde tatt initiativet til de alliansedannelsene som nå kom i stand. Det karakteristiske for dem var at de nye forbundsfeller som Burgund vant, også allierte seg med hertugene av Normandie og Bretagne. Stadig flere bånd ble knyttet mellom hertugene av Burgund, Normandie og Bretagne, og med disse tre hertuger som kjerne dannet det seg et forbund, en liga, som var rettet mot Ludvig XI.

Forbundspakten mellom kong Christian I av Danmark,

¹ Mémoires et documents publiés par la Société de l'École des Chartes X (Paris 1919), 204.

Sverige, Norge etc. og hertugene av Normandie, Burgund og Bretagne utgjorde utvilsomt et viktig ledd i den utviklingsprosessen som skapte den nye liga.

Karl den dristige, greve av Charolais, og kong Christian I må allerede sist på året 1466 være kommet til enighet om å oppta forhandlinger om en gjensidig freds-, vennskaps-, handels-traktat m. m. Først på året 1467 sendte kong Christian nemlig tre av sine mest betrodde menn til Utrecht for der å forhandle med Karl den dristiges utsendinger.

Både kongens og hertugens sendemenn var rutinerede diplomater som satt inne med sine respektive fyrsters fulle tillit. Lederen av den danske delegasjon var Knut Mikkelsen, *doctor utriusque juris*, biskop til Viborg (1451), riksråd, høyt betrodd, og meget benyttet diplomat fra 1440-tallet og til ut i 1470-årene¹. Sammen med biskop Knut beseglet også Albert Krummedige preliminærtraktaten av 25. mars 1467. Han kalles i 1465 kongens svorne mann og råd, og året etter ble han med Christian I's anbefaling biskop til Lübeck. Særlig i 1460 og 1470-årene ble Krummedige betrodd viktige diplomatiske oppgaver². Den tredje deltager i den danske delegasjonen var ifølge Huitfeldt Verner Parsberg, dansk riksråd og sterkt benyttet diplomat under Christian I³.

Hertugen av Burgunds delegasjon var ledet av David av Burgund, biskop til Cambrai 1446, til Théroouanne 1451 og til Utrecht 1457, død 1494. David av Burgund var uekte sønn av

¹ Arild Huitfeldt: DRK V, 161 og Den geistlige Histori, Dd ij; H. F. Rördam: Københavns Kirker og Kloostere i Middelalderen (1859—63), 99 ff., 379; A. Heise: Diplomatarium Vibergense, LV; Kirkehist. Saml. 4. R., V (1897—99).

² Se Erik Arup: Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487 Hist. Tidsskr. 7. R. IV, 317—388 og 399—489; Arild Huitfeldt: DRK V, passim; Danmarks Adels Aarvog XVII 232; XXVIII 573; Zeitschrift d. Gesellschaft für Schlesw. Holst. Gesch. VII (1877), 28 f., s. fl. st.; J. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans (1907).

³ Arild Huitfeldt: DRK V, passim; Danmarks Adels Aarvog LVII (1940) II, 80.

hertug Filip den gode og således halvbror av Karl den dristige¹. De övriga deltagere i den burgundske delegasjon var: Jean de Glimes, herre til Berg-op-Zoom, ættling av en gammel og berömt adelsætt i Brabant og huset Burgunds betrodde mann som diplomat og i andre embeder; Ferry de Clugny², *doctor utriusque juris*, hertug Philips sendemann og rådgiver og fra 1473 biskop av Tournai, samt Charles Soillot som også hørte til Burgundhertugens stab av betrodde embedsmenn. De to delegasjoner var — som en vil forstå — i høyeste grad kompetente og representative.

I Utrecht møttes de to fyrsters forhandlere senest en gang i første halvdel av mars måned. Allerede den 12. mars kom forhandlerne til enighet om å slutte en foreningspakt de to høye herrer imellom, og denne pakt eller allianse ble med behørig artikkel og betingelser nedtegnet i brev 25. mars 1467.

På samme tid forberedte de tilstedeværende forhandlere i Utrecht etter ordre av sine herrer og etter å ha fremlagt brev og andre skrivelser fra de interesserte parter en foreningspakt mellom kong Christian, greven av Charolais og hertug Frans II av Bretagne. Den traktat som i denne anledning skulle utferdiges mellom kongen og hertugen av Bretagne, skulle — som det fremgår av preliminærtraktaten³ — stå i nøye samsvar med den traktat som dagen før var utferdiget mellom kong Christian og greven av Charolais. D. v. s. at det av mig funne brev, d. v. s. preliminærtraktaten av 25. mars 1467 mellom Christian I og hertugen av Bretagne, i sit innhold også dekker den den foregående dag avsluttede overenskomst mellom den danske konge og Karl den dristige av Burgund. Ved en jevnføring av dette utkastet med Arild Huitfeldts korte resumé av den endelige forbundstraktaten — mellom kong Christian på den ene siden og de tre

¹ U. Chevalier: Répertoire des sources historiques du moyen âge. Bibliographie II (Paris 1905—07); C. Eubel: Hierarchia Catholica medii ævi II (Monasterii 1901): 1431—1503; A. Kleinclausz: Histoire de Bourgogne² (Paris 1924).

² Se henvisningerne under note 1 denne side.

³ Utrecht-aktstykkets manuskriptlinje 6—10.

hertugene og greven av St. Pol på den annen — fremgår det klart at det siste dokument i alle hovedtrekk må ha bygd på det første. Brevet av 25. mars 1467 forutsetter nemlig at det skulle komme i stand: en broderlig, sann, oppriktig og total vennskapspakt, liga, allianse, forening og traktat — mellom kongen og hertugen av Bretagne. Denne vennskapspakten forpliktet den ene til å våke over den annens ære, hans eiendeler, hans interesser og opprettholdelsen av hans verdighet. Den enes venner skulle også være den annens venner. Utkastet forpliktet også den ene — så sant det stod i hans makt — til å hindre at det ble påført den annen urett eller skade. Videre bandt dette dokumentet de to interesserte fyrster til å overvåke at deres respektive domener, land, stater og alle deres undersåtter ble holdt og bevart i en gjensidig, god, sann og fullstendig kjærlighet, fred, forening, ro, enighet, god forbindelse og forståelse takket være en redelig og høvelig rettferdighet (): justis) såvel når det gjaldt kjøpmenns forretninger og handel som ellers.

De punkter vi her har gjort rede for, svarer godt til Huitfeldts knappe: ».../oc ellers it fortroet Venskab skulde vere under for^{ne} Herrer/ . . . Huitfeldt sier også at forbundstraktaten handlet: ».../om fri Handel oc Vandel/ beggis deris Undersaatte skulle haffue vdi huer andre deris Lande/ . . .¹« Vi har allerede sett at brevet eller preliminærtraktaten forutsetter gjensidig rettferdig behandling av de respektive fyrsters undersåtter og at kjøpmenn ble uttrykkelig nevnt i den forbindelse. Kjøpmennenes frihet og sikkerhet betrygges ytterligere ved følgende passus: Derfor skal förnevnte hertugs, vår fetters undersåtter med sine eiendeler og varer og likeledes med alle de folk de måtte ha bruk for for å føre sine varer og forretninger, trygt og sikkert kunne komme og gå, betre og gjennomreise våre havner, land, stater og domener. Der skal de kunne oppholde seg, handle og forbli. Og i sitt forhold til hvilke personer som helst av enhver kondisjon og nasjon(alitet) skal de nevnte undersåtter, deres handel og forretninger — så snart de skyldige

¹ Arild Huitfeldt: DRK V, 160.

toller, skatter og avgifter er betalt — bli behandlet med vennlighet og god rettfærdighet¹.

Det tredje punkt Huitfeldt nevner fra den endelige forbunds-traktat, er: ». . ./Disligeste om indbyrdis Hielp/ at tilskicke huer andre/ naar behoff giordis.«

Brevet eller preliminærtraktatens bestemmelser herom er langt mer eksplisitte. Av det ses at kongen videre lovet hertugen hverken direkte eller indirekte i noen som helst form å yte hjelp, råd eller støtte til hans fiende eller fiender til skade eller overlast for ham eller mot ham (∴ hertugen), hans domener, eiendommer eller undersåtter. Om hertugen i fremtiden skulle ha bruk for kongens hjelp, støtte og assistanse og han hadde søkt om og gitt skyldig meddelelse om at han ønsket hjelp og støtte av denne art, eller om han hadde oppgitt og meddelt det stedet der han ønsket å ta imot hjelpetropper, da lovet kongen uten svik og bortforklaringer i egne skip å sende hertugen fire tusen vepnede menn. De matroser og andre menn som var nødvendige for å føre skipene til »hjelpstedet«, skulle ikke inkluderes i tallet. Ifølge utkastet forpliktet kongen seg videre til å sende avgårde den nevnte kontingent med vepnede menn for tre måneder var forløpet siden den tid han mottok søknad om hjelpen. Underhold og forsendelse av troppene skulle skje på kongens bekostning inntil de ankom til det avtalte sted. Om hertugen ønsket og trengte det, forpliktet kongen seg til å underholde troppene også i tre måneder etterat de var ankommet til det avtalte sted. Om hertugen hadde bruk for soldatene i et ennå lenger tidsrom, skulle hjelpen innrømmes ham, men på hans egen bekostning.

Det vil av det foregående fremgå at forbundspakten mellom kongen og de tre hertugene har vært trygget ikke bare ved en gjensidig vennskaps- og handelstraktat, men også ved en militær allianse. Ifølge utkastet skulle denne mangesidige traktaten ikke

¹ Det forutsettes at hertugen av Bretagne udstedte et likelydende brev til kong Christian I. Utrecht-aktstykkets manuskriptlinje 10--11.

tre ut av kraft selvom den ble brutt. Forbundet skulle forøvrig stå ved sin fulle makt så lenge de to fyrster levde og dessuten ytterligere i to år etter den først avdödes frafall, ja det skulle gjelde selv ut over disse to årene inntil det ble opphevd på formelig og regulær måte.

Etter å ha gjengitt det fullstendige utkast til den endelige forbundstraktaten, meddeler det nu funne aktstykke at forhandlerne i Utrecht — om det behaget kongen og hertugen av Bretagne — besluttet å medta i denne traktaten også Karl, hertug av Normandie, Karl av Burgund, greve av Charolais, og eventuelt også andre. Umiddelbart etter denne meddelelsen gjengir aktstykket et kortere utkast hvori kong Christian tar hertugen av Normandie og greven av Charolais med i den mangesidige forbundstraktat¹ mellom ham og hertugen av Bretagne.

Deretter avsluttes teksten som vanlig ved traktater fra den tid med at de befullmektigede sendemenn meddeler at de til vitnesbyrd har latt sine segl feste til dokumentet. I slutningsprotokollen følger så sted og tidfesting for utstedelsen av dette aktstykket som jo nærmest tör karakteriseres som en preliminærtraktat. Det gjelder imidlertid dette som andre lignende dokumenter fra middelalderen at en nok helst bör være forsiktig med å låse det fast til en nærmere definert kategori. Ordet traktat for mellomfolkelige overenskomster ble først alminnelig fra 1500-tallet av, det skal via det franske *traité* opprinnelig gå tilbake på det latinske *tractatus*. I siste halvdel av 1400-tallet nyttet en — som også i dette tilfelle — gjerne det rommelige begrepet *brev* som betegnelse for traktatdokumentet, og brevets eller brevenes innhold ga en nærmere karakteristikk av traktatens eller overenskomstens art: *foedus*, *intelligentia*, *amicitia*, *confœderatio*, *unio*, *liga* etc.

I moderne traktat-teori heter det: »A State possesses . . . treating-making power only so far as it is sovereign²«. Det

¹ D. v. s. den vi har gjengitt hovedpunktene av rett ovenfor.

² L. Oppenheim: *International Law*³ I (London 1920), 656; jfr. S. B. Crandall: *Treaties, Their Making and Enforcement*² (Washington 1916).

er all grunn til å feste seg ved at kong Christian I ved en forbundsoverenskomst — som har meget til felles med vanlige traktater — sluttet en pakt med den franske kongens lensherrer, hertugene av Burgund, Bretagne og Normandie, og det en pakt som i realiteten var rettet mot disse herrers suveren, kong Ludvig XI. Brevet av 25. mars 1467 fyller som en vil forstå, på dette punktet ikke de krav en i dag stiller til en traktat. På 1400-tallet var det imidlertid slett ikke ualminnelig at suverener inngikk lignende overenskomster med andre kongers lensherrer. Endelig var lensforholdet jo når det gjelder Ludvig XI og hertugen av Burgund nærmest illusorisk og lensherren jevnmechtig med sin suveren. Hertugen av Burgund nöt jo på denne tid om ikke *de jure* så i det mindste *de facto* suverenitet bl. a. over landet mellom Nordsjøen og Maas og mellom Somme og Zuidersjøen¹.

En vil i dag lett komme til å betrakte det som en betenkelig politikk av en konge å innlate seg i en så vidtrekkende forbundspakt med en annen suverens lensherrer, særlig når en tar i betraktning at det mellom de to suverener ikke kunne herske noen politiske divergenser av betydning. 1400-tallet var imidlertid en tid med töyelige begreper på dette området. Hensikten og resultatet telte mer enn måten og midlene. For Christian I telte det sikkert meget at han i trehertugforbundet så mektige og velhavende allierte, allierte som til sammen nok var mektigere enn enkelte konger.

I brevet av 25. mars 1467 er Karl av Burgund, greve av Charolais som locumtenens for faren representert ved hele fire fullmektige, mens bare to av kong Christians ambassadører er nevnt. Da det dessuten av dette dokumentet med all ønskelig klarhet fremgår at forbundsforhandlingene fra først av omfattet kongen og hertugen av Burgund, tør en anta at det var Karl av Burgund som tok initiativet til denne forbundspakten akkurat som når det gjaldt de samme tre hertugers allianse med hertug Amédée IX av Savoyen. Det var etter alt å dømme greven av Charolais' intensjon å sveise de tre hertugene sammen ved å ta hertugene

¹ Peoples et civilisations VII, 457.

av Bretagne og Normandie med i de alliansene han på denne tid fikk i stand for Burgunds vedkommende.

Ludvig XI sluttet på sin side en allianse med byen Liège 15. juli 1467, d. v. s. nøyaktig en måned etterat Karl den dristige ved farens død var blitt hertug av Burgund.

Både kong Ludvig og Karl den dristige søkte i 1467 på mange måter å vinne den engelske kongen Edward IV for seg. Det ble Karl som i 1468 ved sitt ekteskap med kong Edwards søster ble den seirende i denne diplomatiske duellen.

Så sent som sommeren 1467 søkte Ludvig XI å sprengde de bånd som bant de tre hertugene sammen. Han overbragte nå den veldige tidligere omtalte pengesum til hertug Frans II av Bretagne. Denne lot seg imidlertid ikke kjøpe, men inngikk 16. august en evig vennskapstraktat med hertug Karl av Normandie og brukte Ludvigs penger til å reise en armé imot ham.

Kort før dette skjedde hadde kong Christian I — om vi skal stole på Huitfeldts dagfesting ($10/8$) — inngått en mangesidig forbundspakt med de tre hertuger og Ludvig av Luxembourg, connétable de France og greve av Saint-Pol¹. Lenger utpå høsten ble Amédée IX's allianse med de tre hertuger ratifisert². Endelig kom det 1. oktober 1467 også i stand en allianse mellom de tre hertuger og Jean II, hertug av Alençon, som overlot alle befestede steder i sine domener i Normandie til Frans II og søkte tilflukt hos denne i Bretagne.

Dermed var marsjsignalet gitt. Den 15. oktober fikk Ludvig XI høre at den bretagnske arméen hadde invadert Normandie. Og samtidig dro Karl den dristige med en veldig hær ut for å knuse Liège³. Ludvig XI fant det som bekjent for godt å svikte Liège i denne situasjon og inngikk en våpenstilstand med Karl den dristige.

¹ U. Chevalier: Répertoire des sources historiques du moyen âge. Bio-Bibliographie II (Paris 1905—07), 2931 f.

² Henri Stein: Charles de France. Frère de Louis XI, 205 f.

³ Jfr. M. Paul Henrard: Appréciation du règne de Charles le Téméraire. Mémoires couronnés publiés par l'Académie Royale XXIV (Bruxelles 1875), 1—66.

Mens Ludvig XI var heldig med sine operasjoner i Normandie, kom hans mellomværende med hertugen av Burgund til å påføre ham både skam og skade. Ludvig ble hertugens fange i Péronne (oktober 1468), gikk med på den for Karl den dristige så fordelaktige Péronne-traktaten og svelget ydmykelsen til bunns da han i Karls følge måtte være med på ødeleggelsen av Liège. De gode borgere av Liège kunne ikke få seg til å tro på Ludvigs forrederi og ropte »Vive le Roy« da de så kongen. Men Ludvig holdt sitt inntog i byen med draget sverd, med burgunderkorset festet til hatten i det han ropte »Vive Bourgoigne!«

Det vil fremgå av ovenstående at forbundspakten mellom kong Christian I og de tre hertuger samt greven av St. Pol inngikk som et ledd ved sammentømmingen av en ny liga mot Ludvig XI, en utvikling, som førte til de for denne så ydmykende begivenheter i Péronne og Liège, ydmykelser som ble kjent og spottet over hele Oksidenten.

Fra denne tid av gjelder det at Ludvig XI som Philip de Commines skriver »hayssoit le duc Charles de venin de mort«, og at hans politiske hovedmaal blev å få hevn over hertugen. Det lyktes ham også å forvandle det vennskap som hadde hersket mellom de franske forbundsfellene fra 1467 til fiendskap. Ludvig fikk også se sin rival gå tilbake i makt og anseelse, ja han opplevde Karls fall i 1477¹.

Den forbundspakten kong Christian I inngikk med de tre hertugene og greven av St. Pol i 1467, fører oss på denne måten inn i sentrum av de opprørte og skiftende forholdene i Frankrike² i 1460-årene. Pakten er öyensynlig födt av disse til dels innenrikske franske intrigenes, og den utgjör tydelig nok et ledd i det politiske spillet som munnet ut i et oppgjör mellom den franske kongen og Karl den dristige og hans allierte.

¹ Jfr. John Foster Kirk: History of Charles the Bold duke of Burgundy I—III (London 1864—1868); se også Zeller og Luchaire: Louis XI et la maison de Bourgogne (1887).

² Til fremstillingen i de foregående se hovedsakelig følgende: Philip de Commines, Mémoires I (1902); J. Foster Kirk: History of Charles the Bold; M. Paul Henrard: Appréciation du règne de Charles le Téméraire

Brevet av 25. mars 1467 fører oss på denne måten rett inn i en tid og et miljø som Walter Scott har gitt en så fremragende skildring av i Quentin Durward.

Vi har sett at forbundspakten mellom kong Christian I og Ludvig XI's opprørske vasaller passer inn som et ledd i Karl av Burgunds forsøk på å spinne den franske kongen inn i et nett av fiender. Danmarks konge må imidlertid også ha hatt sine grunner til å innlate seg på denne pakten. To ganger sendte han sine mest betrodde »diplomater« til Nederlandene for å bringe saken i orden.

Hvilken grunn kan ha beveget Christian I til å gå med på denne forbundspakten? Grunnene kan ha vært flere. Det kunne kanskje ligge nær å anta at Christian I gikk med på å støtte trehertugforbundet mot en rikelig godtgjørelse fra de interesserte franske fyrster. Selv om utkastet til forbundspakten intet inneholder om dette, er det ikke umulig at særlig Karl av Burgund har gitt Danmarks konge en gave for å påskynde hans forhandlingsiver. En slik fremgangsmåte ville ikke være uforenlig med skikk og bruk, og vi vet at Christian I på denne tid nok kunne finne anvendelse for en cadeau¹. Det ser likevel ikke ut til at denne forbundspakten først og fremst har vært beregnet som en finansoperasjon fra Christian I's side. Paktens ordlyd kan ikke tolkes derhen, og denne ordlyden er nå en gang det sikreste vi har å bygge på i dette tilfelle. Av brevet av 25. mars 1467 vil det fremgå at forbundspakten forutsetter full resiprositet m. h. t. løfter og ytelser. Jeg vil dessuten peke på at det eksisterer flere likhetspunkter mellom dette brev og den for-

(1875); J. Michelet: *Histoire de France VI*; Ant. Dupuy: *Histoire de la réunion de la Bretagne à la France I* (1880); L. M. J. Chaumont: *Charles-le-Hardi* (1904); C. Hare: *The Life of Louis XI* (1907); R. Putnam: *Charles the Bold* (1908); Ch. Petit Dutailis: *Charles VII, Louis XI et les premières années de Charles VIII* i E. Lavis: *Histoire de France IV*, 2 (1911); Henri Stein: *Charles de France. Frère de Louis XI*; A. Kleinclausz: *Histoire de Bourgogne*²; se forøvrig: Auguste Molinier: *Les sources de l'histoire de France 1e partie* (1901—1906).

¹ Kr. Erslev: *Den senere Middelalder*. (Danmarks Riges Historie II), 526 ff.

bunds- og samferdselstraktat som $\frac{3}{10}$ 1465 ble besluttet i Hamburg mellom kong Christian I og kong Edvard IV av England¹.

Disse likhetspunktene finner sin naturlige forklaring dels i den tradisjonelle traktatstil, dels også i at biskop Knut av Viborg var med ved utformningen av begge disse dokumentene. Det ser således ut til at de danske forhandlerne i Utrecht og Maastricht slett ikke spilte noen statistrolle, og som nevnt skulle forbundspakten dessuten være gjensidig, være like meget til støtte for kong Christian I som for hertugene. Det er derfor av interesse å merke seg at de politiske forholdene i Skandinavia i 1466 var slik at de måtte oppmuntre kong Christian I til å styrke seg ved allianser med fremmede fyrster.

Kong Christian I var ved midten av 1460-tallet oppe i en meget vanskelig situasjon. Han var hårdt trykket ikke bare av pengesorger, men også av adelens oppsetsighet. Fra Sverige var han fordrevet. I dokumenter etc. kalte han seg *Rex Swecie*, men i virkeligheten var han konge i dette landet mer i navnet enn i gavnet. Stormennene regjerte i Sverige, og de viste liten lyst til å böye seg for den kongen de engang hadde svoret troskap.

Kanskje ennå mer ulykkespående var det at Christian I's tidligere så trofaste tilhengere, de mektige Akselsønnene, ved midten av 1460-tallet trådte i nær og vennskapelig forbindelse med slektene Bonde, Trolle og Sture, d. v. s. med kongens bitreste fiender i Sverige.

Det var etteråret 1466 kong Christian fikk nærmere rede på »alliansen« mellom Akselsønnene og Karl Knutsson Bonde². Kongen var meget misfornøyd også med aristokratiet i fyrstendømmene. I denne situasjon kom det til forståelse mellom kongen og hans bror grev Gerhard som rådet Christian til å straffe de overmodige stormenn både i Sverige og Holstein. Kongen utnevnte grev Gerhard til statholder i fyrstendømmene

¹ Jfr. NGL 2. R. II, 155—159 og *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Series secunda* I, 637 (dvs. nr. 1952).

² Det ser ud til at kong Christian I sendte et tog til Sverige allerede høsten 1466; jfr. Wm. Christensen: *Unionskongerne og Hansestæderne* (1895), 420.

i oktober 1466. Det var et skritt som måtte stöte Hansestädene, hvis forhold til grev Gerhard var ytterst fiendtlig, fra ham. När han först i januar måned 1467 sendte ambassadörer til Utrecht til forhandlinger om en vidtgående forbundspakt, har det sikkert ikke minst været ham maktpåliggende at utbygge handelsforbindelsene med det viktigste av de burgundiske land, Nederland. Den samme vinteren kom det til åpent brudd mellom kong Christian og Akselsönnene og forholdet til Hansestädene blev forverret da han 17. mars 1467 utstedte handelsforbud mod Sverige. I mai 1467 sendte Iver Akselsön fra Gottland sitt feidebrev til kongen og krigen var ikke lenger til å unngå.

Christian I tok opp kampen med stormennene i Sverige og Danmark på samme gang. Sommeren 1467 sendte han en flåte til Stockholm med danske og tyske tropper. Samtidig angrep kongen selv Iver Akselsöns borger i Skåne. Her hadde kongen fremgang. Dårligere gikk det den danske flåten i Stockholm. Den maatte seile tilbake med uforrettet sak. De svenske opprörerne triumferte. På riksdagen i Stockholm i september det samme året ble det erklært at en aldri ville anerkjenne Christian som konge.

Ved samme anledning ba de forsamlede riksråder Karl Knutsson om å komme over fra Finnland for å påta seg styringen av riket².

En vil av det foregående forstå at viktige momenter kan ha beveget ikke bare Karl den dristige og hans allierte, men også kong Christian I til å styrke seg ved allianser.

I motsetning til disse første gikk kong Christian I til militær aksjon allerede för forbundspakten var kommet endelig i stand (): ¹⁰/₈ 1467). Og den endelige avgjørelsen i Stockholm fant antakelig sted ennå för kongens sendemenn hadde rukket å komme tilbake fra Maastricht.

¹ Ibidem, 423 f.

² Jfr. bl. a. Hist. Tidsskr. 5. R. II (1880—81); Wm. Christensen: Unionskongerne og Hansestäderna; A. Skoglund: De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441—1487 (1903); Knud Fabricius: En nordisk lensmands liv i det 15de årh. (Sv. Hist. Tidsskr. 1904).

Da situasjonen i Skandinavia forandret seg vesentlig kort etterat forbundspakten var utferdiget, og da det relativt tidlig kom til brudd mellom hertug Karl av Burgund og hans fremste franske forbundsfeller, er det sannsynlig at denne pakten fikk liten praktisk betydning. Vi tenker da i første rekke på punktet om eventuell gjensidig militær assistance. Ikke desto mindre tør forbundspakten sies å være av betydelig interesse. Den fører oss *in medias res* når det gjelder den politiske situasjonen i Frankrike og Skandinavia, og den har utvilsomt virket med til å styrke de interesserte parter i forsettet om å gjennomføre visse bestemte planer.

Dessuten skal vi være oppmerksomme på at forbundspakten skulle beholde sin kraft og gyldighet selv om den ble brutt, i det minste i inntil to år etterat en av de interesserte parter var avgått ved døden. I denne forbindelse kan det være av interesse å understreke at kong Christian I ennå så sent som i året 1474 öyensynlig mente å stå i et godt vennskapsforhold med hertug Karl av Burgund. På oppfordring påtok Christian I seg nemlig dette året å megle i en strid mellom keiseren og hertugen av Burgund.

Når Danmarks konge ved denne anledning gjorde seg håp om et godt resultat, vitner det om det sviktende judicium hans utenrikspolitikk i 1470-årene gir så mange vitnesbyrd om¹. En tør trolig gå ut fra at kongen ved mæglingsforsøket har regnet med det vennskap som var etablert mellom hertugen av Burgund og ham selv ved forbundspakten av 10. august 1467. Det synes tydelig å fremgå at hertug Karl ved underhandlingene behandlet sin gamle forbundsfelle med all skyldig vennlighet og respekt. Forövrig må det ved denne sammenkomsten ha vært noe bittert for Burgunderhertugen å bli minnet om sine övrige forbundsfeller fra 1467. Kong Ludvig XI hadde på mesterlig måte forstått å vende Karls gamle franske forbundsfeller mot ham. Og mens Karl i 1467 hadde tilföyd sin konge

¹ Erik Arup i Hist. Tidsskr. 7. R. IV, 317—388 og 399—489; Kr. Erslev i Danmarks Riges Hist. II, 549—563; Erik Arup; Danmarks Hist. II, 238—275.

de blodigste krenkelser, var det på denne tid Ludvig XI som triumferte.

Kong Christian I satte meget inn på å lykkes som fredsmegler, og hans meglingsreise strakte seg fra 1. november 1474 til juli 1475¹. Kongens forhåpninger slo feil. Han vendte skuffet hjem til sitt riksstyre og sine økonomiske bekymringer, mens hertug Karl hastet videre frem mot sitt fall.

Denne korte orientering i tilknytting til forbundspakten av 1467 har naturlig ført inn på viktige samtidige hendinger av europeisk historisk interesse. Disse hendinger gir noe av det miljøet, den politiske atmosfæren, denne forbundspakten sprang frem av. På samme tid kaster denne pakten lys til mange sider, den hjelper oss til en mer nyansert forståelse av det historiske forløpet i Skandinavia og Frankrike fra 1466 og i de nærmest derpå følgende årene. Den synes på en interessant og givende måte å utfylle en tidligere lakune i kong Christian I's historie.

5.

Hollandismer blandt søkortets stednavne.

Av

Louis E. Grandjean.

Den for tidligt avdøde hydrografiske historiker Johs. Knudsen offentliggjorde 1920 i dette tidsskrifts 9. r. I, s. 398—420 en artikkel »Hollandsk Indflydelse paa Navngivningen i Farvandene omkring Danmark«, hvor forfatteren støttende sig til en avhandling av hollænderen, dr. R. van der Meulen i det væsentlige ludede til den opfattelse, at en rad stednavne i søkortet er av hollandsk oprindelse. Efter de mere end 25 forløbne år kan dog denne opfattelse ikke helt opretholdes. Dels er en rad ældre søkort nu blevet tilgjengelige bl. a. ved Geodætisk Instituts Publikationer (t. ex. Danmarks kortlægning I)

¹ Arild Huitfeldt: DRK V, 244 ff.; Erik Arup: Danmarks Historie II, 253 f.

og dels er for- og efterledene i disse stednavne gjort til genstand for dybere undersøgelser især på grundlag av Johs. Knudsens banebrydende arbejder med offentliggørelsen av flere hollandske og danske søbøger fra slutningen av middelalderen, hvorved problemerne er blevet — omend ikke ganske løste — så dog mere avklarede. Efterfølgende er da et forsøg på at fremstille de senere studiers fra Johs. Knudsens resultater noget afvigende opfattelse.

Skagerak. J. K. så i dette navn et rent hollandsk efterled *rak* i betydningen »rechte strook vaarwater« men citerede en tysk forskers opfattelse: »Skager Rack hies zunächst die vor Skagen liegende grosse sandbank, dann durch übertragung das umliegende meer«. Hertil må man vel slutte sig, siden et dokument fra 1355 betegner revet »Skaugheret« med tilføjelsen kungshsforstrand og Johs. Mejer 1650 benævner det Schager Raeck ligesom »Baron Ludvig Holbergs Geografi«, Kbhvn. 1777 (ved Nicolai Jonge) omtaler revet som »Skagens Rif kaldet Skagerak«. Det danske navn Skager Rak er sammensat med *rak*: sandet strimmel land svarende til svensk *råk* og islandsk *råk*: fure. Det er sikkert samme navn, som findes i Raget, grund i Mariagerfjord. Hollænderne derimod kaldte altså revet Schager Rif, som derfor blev det senere alment godkendte nautiske navn. Det overflødige danske navn blev derefter ved hollændernes misforståede formidling et farvandsnavn, som hollænderne måske nok har opfattet på den av Johs. Knudsen nævnte måde.

Drogden. J. K. så i dette et hollandsk farvandsnavn, men det er dog et spørgsmål, om ikke Johs. Steenstrup (i Danske Stednavne) har ret i, at dette farvand på dansk hed Draget allerede fordi Dragør ligger ved Dragets or. Det er grundene ved Dragør Bro eller Tærskel, som har heddet »Grundene«, således t. ex. 1568 hos Laurentz Benedicht og 1690 hos Jens Sørensen. Også her er det navnet på en grund, som ved et mistag hos hollænderne er blevet til et farvandsnavn, hvis man da ikke skal tænke på en lydlig forbistring av Draget. Drogd er nok indlånt fra hollandsk som betegnelse for en grund, men en tør grund, hvad grundene i Draget jo slet ikke var.

»Den Danske Lods 1843« omtaler Drögden, en delvis tør grund i Vadehavet og J. M. Knudsen: »Vejviser på søen«, 1842 (i Søkortarkivets håndbibliotek) omtaler en anden grund i Østersøen med »3 Drogter«, altså tørre pletter.

Dvalegrundene. Dette navn vilde J. K. sammensætte med hollandsk dwalne: tage fejl, fare vild, men gammeldansk dualæ beslægtet med oldengelsk dwala: forvirring, forvildelse er vel rimeligere at tage i betragtning. Også Moselgrund benævnes 1659 av Johs. Mejer Dwalgrönden og i Rigabugten fandtes også et Dwalegronden såvel som et udenfor Domesnæs. Dette tyder unægtelig på et »vandingsnavn« formidlet av hollænderne, men det kan dog skyldes, at betydningen på dansk og hollandsk lå så tæt ved hinanden, at hollænderne tog navnet til sig som deres eget.

Svitringen. Denne grund vilde J. K., selvom den var medtaget i navnelisten, ikke betegne som hollandsk efter at dr. C. P. Burger jn. i Amsterdam havde udtalt, at det næppe kunde være av hollandsk oprindelse. Betydning lod J. K. stå hen. Det er modsætningsvis her en overførsel av et dansk farvandsnavn Svitterenden til en grund, hvorfor jeg har gjort rede i »Tidskrift for Søværnen« junihæftet 1946. Altså et rent dansk navn.

Tangen. Denne grunds navn anså J. K. også for gådefuld, hvorfor han medtog den i sin avhandling med den mulighed for øje, at det kunde være av hollandsk oprindelse. Den har som påvist i »Søkortets Stednavne« pag. 167 oprindeligt heddet Fortunggrunden og må formenes at være opkaldt efter et dær grundstødt skib av dette navn. Også her et dansk navn.

Bolsaxen. J. K. satte dette navn i forbindelse med det hollandske bultsack: halmsæk, som man brugte til søs at ligge på, men tog det forbehold, at de gamle hollændere havde opsnappet et ældre dansk navn, hvad han dog anså for usandsynligt. De forbistrede navneformer gav også anledning for J. K. til at betvivle dansk oprindelse. I Søkortets Stednavne pag. 116 er det gjort sandsynligt, at navnet er et gammelt Bæltsæk, en fiskeplads i Bæltet på grunden, i hvilken der skyder en sæk (sac: bugt i de gamle portolaner) ind. J. Hahns kort 1750 har Bölt-

sack, John Norris 1756: Baltsack og Captain Thomas Henderson of H. M. S. Sibylle har i sit brouillon 1807 (i Admiralitetet i London): Bel sakken, således at det vist må være dokumenteret, at det drejer sig om et gammelt dansk stednavn, som blot er blevet hollandiseret.

Kattegat. Når J. K. vilde avlede dette farvandsnavn av hollandsk Catteghat: hullet, hvorigennem katten smutter i skib og pakhus, altså et sammenligningsnavn, passer dette jo mindre godt på det store farvand, hvorfor tydingen tykkes mig tilgjort. Meermans »Bootsmans praetje« (1612) stiller Kattegat i modsætning til rum sø og dette viser derfor snarere hen til, at Kattegat oprindeligt har været et dansk navn for farvandet mellem Hirsholmene og Jylland, gattet mellem kattene (grundene), al den stund der ved Hirsholmene i forvejen var et Kattesund (se P. Chr. Pedersen: »Blade af Hirsholms Historie«, 1942, pag. 12). Kat betyder ifl. Molbech grund, udybt sted i havet, gat: smalt farvand med kyst på begge sider, oftere brugt i søkortets stednavne.

J. K.s hovedpåstand, at der i stednavnegivningen i søkortet er hollandsk indflydelse, kan der selvklart ikke rokkes ved, den skyldtes som han påpegede de hollandske søkorts i århundreder hævdede enehærdømme, men det drejer sig måhænde på dette område om en mere overfladisk indflydelse, så vi ikke har fået genuine hollandske navne men derimod hollandismer av gamle danske navne, med hvilke man jonglerede ganske pænt i Holland, når man trykkede kortene. Grunde blev til farvande og farvande til grunde, forståeligt nok, da indgående geografisk kendskab til vort land var udelukket.

Selv Pampus grundene i Ringkjøbingfjord, som J. K. ikke medtog i sin avhandling, er ikke avgjort av hollandsk oprindelse, se Søkortets Stednavne S. 56, men det nu av materialvandringen forlængst borteroderede Kleins Rif — rigtigere Kleine Rif — ved Anholt var utvivlsomt navngivet direkte av hollænderne, da det aldrig er fundet i danske søkort i nogen dansk form.

Anmeldelser.

Gustav Albeck: Knytlinga Sagaerne om Danmarks Konger. Studier i ældre nordisk Litteratur. Kbh. 1946, 340 Sider + 12 Sider Registre over Personnavne, Stednavne m. v.

Der skal aabenbart hvert 15. Aar fremsættes en ny Teori om Knytlingasagas Forhold til Saxo. Mens Finnur Jónsson 1900 vilde føre Overensstemmelserne tilbage til en fælles mundtlig Kilde, Absalon, argumenterede Curt Weibull 1915 for en fælles skriftlig Kilde (Knud Fabricius: en Ur-Saxo). 1930 antog Jørgen Olrik, at Sagaen gennem et mundtligt Mellemlid, Olaf Thorsden, var afhængig af Saxo. I denne Disputats, der antoges 1945 og forsvarede i Aarhus 5. Sept. 1946, mener nu Albeck, at Sagaens Forfatter direkte udnytter et Saxohaandskrift, indeholdende Saxos tre sidste Bøger.

En saadan Forklaring er overhovedet den enklest mulige. Alene dette Faktum kan opveje mange Betæneligheder. Om den kan holde Stik, vil vel vise sig i Løbet af de næste 15 Aar.

Albeck gaar til Sagaen som Filolog og Litteraturhistoriker med det Formaal at kaste Lys over en Side af den litterære Forbindelse mellem Danmark og Island for disse Landes politiske Forening. For første Gang siden 1900 gives der en Oversigt over alle de Kilder, der direkte benyttes. Den haandfaste Behandling, der ikke ofrer mange Tanker paa indirekte Kilder, har foruden hos F. Jónsson sine Forbilleder i Nordals, Indrebøs og Adalbjarnarsons Sagaundersøgelser. I letoverskuelige Skemaer udpeges Linie for Linie de nogenlunde sikkert genkendelige Kilder. Afvigelserne opregnes og drøftes i Fodnoter. For hver enkelt Konge gives en sammenfattende Kommentar.

Ved Udpegningen af de bevarede og tabte Kilder for Knytlinga I (fra Harald Blaatand til Sven Ulfsson) og II (Svenssonerne) følger Albeck i alt væsentligt Finnur Jónsson. Foruden Snorres Heimskringla, Jómsvikingasaga og nogle Skjaldekvad antages Sagaforfatteren at have benyttet Sagaer om Knud den

Store, Knud den Hellige og Knud Lavard, samt Annalstof. Disse tabte Sagaer beror igen paa Kildestof af dansk Oprindelse, mener Albeck, og peger bl. a. paa Knud den Stores Tilnavn »den Gamle«. Sagaen om ham menes formidlet til Fagrskinna, Morkinskinna, Snorre og Knytlinga gennem Styrmers tabte Olafs-saga; Spørgsmaalet om det engelske Kildestof strejfes kun. Knud den Helliges Saga, der er det centrale Afsnit i hele Knytlinga og skrevet med paafaldende Virtuositet, benytter iflg. Albeck en Biografi, forfattet i Lund i Assers nærmeste Kreds. Da Assers Fader var til Stede ved Helgenkongens Død den 10. Juli, fortjener det i saa Fald en vis Tiltro, naar Sagaen siger, det var en Lørdag, og Dødsaaet altsaa 1087. Vor sædvanlige Datering til 1086 beror paa Odensemunkenes Beretning — men de kan fromt have ændret Dødsdagen fra en Lørdag til en Fredag, for at Helgenen ogsaa paa dette Punkt kunde ligne Kristus (en lignende Ændring konstateres ved Olaf den Hellige).

Ellers gaar Albeck meget nødig ind paa Spekulationer over tabte Kilder, og det drøftes ikke, hvornaar og i hvilken Sammenhæng de danske Skrifter fra 12. Aarhundrede og Annalstoffet kan være kommet til Island. Bortset fra Styrmer-Teorien drøftes det heller ikke, hvorfra Kongesagaerne har deres Oplysninger om danske Forhold (Berøringen med danske Annaler om Hardekud, Svend og Olaf er ikke bemærket); ved Albecks Sammenstilling S. 165—213, der skal vise Knytlingas Metoder ved Forkortelsen af Snorre, savnes derfor en Margin for de Tilfælde, hvor Knytlinga uden om Snorre kunde følge en fælles, mere kortfattet Kilde. Under Drøftelsen af Sagaens abrupte Begyndelse antydes S. 25 den Mulighed, at der har eksisteret en »ældre Knytlinga«, begyndende ved o. 800 med »Knud den Fundne«, som skulde have givet Sagaen Navn; et Udtog af denne ældre Knytlinga skulde være bevaret i den oldnorske Saga om Danekongerne (forf. 1260—80), der blot tages i Betragtning to Gange i det følgende, og kun i Fodnoter¹. Benævnelsen Knytlingasaga lader sig dog næppe bruge til Gisninger om en indledende Romanfigur »Knud den Fundne«, da den ikke kan følges længere tilbage end til Arne Magnusson og er knyttet til Kap. 22 flg., hvor en Del Tekster begynder (om Svend Estridsen), og »Knytlingar« er i Fagrskinna og Heimskringla netop Betegnelse for Knud den Stores Sønner.

Ved Overgangen til III (Knytlinga og Saxo, S. 143—330)

¹ Forholdet til Arngrim Jónssons Supplementum (1597) er ikke drøftet; her kaldes Knud den Stores Dødssted »Monstria« (Fejl for Morstr? Eller Monasterio, jvf. OEChron. 1041, E: . . mynstre.? Her maa Kildeforholdet afgøre Svaret).

skifter Afhandlingen for saa vidt Karakter, som den inden Kildeoversigten vender sig polemisk mod de tidligere fremsatte Forklaringer paa den litterære Sammenhæng mellem Knytlinga og Saxo, specielt mod C. Weibull (S. 145—64). Bogens Thesis er, at Sagaforfatteren simpelthen har benyttet 14.—16. Bog af Saxos Værk (S. 329: I 1386 forelaa i Roskilde »*Gesta Danorum in duobus voluminibus*«), hvortil der saa skal være gjort Tilføjelser fra kendte Annaler (S. 237—52), fra nogle danske Folkeviser (Sorteplovs Drab af Erik Emune, Ingiman hvíti, Blodgildet i Roskilde, og Riberulvs Bedrift S. 210—36) og fra tabte Skrifter, specielt en Kilde omhandlende Danernes Forhold til Vendland og Rügen (S. 263—66, 327).

Der tages en Gang for alle det Forbehold, at visse Navne, vi ikke nu finder hos Saxo, kan have været i det Saxohaandskrift, der skal have staaet til Sagaforfatterens Raadighed (Fodn. Nr. 314). Muligheden for et Kompendium som Kilde for Knytlinga har været overvejet, men er igen opgivet (S. 330); Saxos detailpakkede Fortællinger er reduceret paa lignende Maade som i Saxokompendiet o. 1340, og Reduktionen gaar begge Steder haardt ud over Absalon og Esbern, i Kompendiet ofte haardere end i Knytlinga (S. 300). Men ved Forkortelsen, Ændringen og Udvidelsen af Saxostoffet følger Knytlinga ellers iflg. Albeck samme Principper som over for Snorre (Stormændenes Rolle reduceres i Forhold til Kongens, danske Nederlag tilsløres). I en Række Tilfælde, der drøftes i Fodnoterne Nr. 314—470, giver Sagen mere præcise Oplysninger end Saxo. Albecks formodede Kilde om Venderkrigene nærmer sig stærkt til Weibulls formodede Fælleskilde for Saxo og Knytlinga, og Albecks Argumentering for, at Skriftet skulde være relativt ungt, forekommer at være svagt underbygget (S. 265).

Strejftoget ind i Historikernes Lejr efter Weibulls Skalp horte næppe med i Albecks oprindelige Planer; han førtes til Knytlinga gennem Studiet af de danske Folkeviser og paapeger nu, af Sagen har overtaget visse Udtryk som »*standa upp i móti*« og »*gera mord*« fra Visernes Sprog (Islændingene brugte ellers ikke »*mord*«, men »*víg*«), ligesom Episoderne skildres i Visernes Stil. Mens Faghistorikerne siden Steenstrup ikke har turdet tillægge Folkeviserne nogen høj Alder, kan Albeck henvise til Litteraturhistorikeres og Sprogforskeres Argumenter for, at der i 13. Aarh., maaske allerede i Slutningen af 12., eksisterede en saadan dansk Visedigtning. Det bør maaske understreges, at Sorteplovberetningens, evt. -visens Udnyttelse af Krønikestof (S. 218) og den særlige Interesse for Præsten (S. 217) tyder paa, at Visen opstod

i en lærd Kreds. Albeck mener da, at Viserne har eksisteret i Danmark ved Midten af 13. Aarhundrede, og at Sagaforfatteren har faaet Kendskab til dem gennem en Hjemmelsmand, der har været i Danmark; i en anden Sammenhæng henvises til Olaf Thordsens Ophold i Danmark o. 1241.

Ellers savnes Forsøg paa at bestemme, hvornaar og hvor de formodede Tilføjelser til Saxo skulde være foretaget, og det burde vel være nævnt, at Saxos Værk ellers ikke spores i Island før 16. Aarh. Knytlingas Berøring med det sydjyske Saxokompendium (S. 330) og med Ryd- og Slesvigannalerne og det paa-faldende Kendskab til jyske Stednavne og Personer (spec. Folkeviseskikkelserne) tyder paa Forbindelse med et sydjysk Lærdomscentrum, og da der her i det hele er Tale om en lærd dansk-islandsk Kontakt, havde det vel været rimeligt at minde om, at Olaf Thorsen paa Island først og fremmest havde Betydning som Skolemand: da han før 1245 vendte tilbage til Øen, oprettede han en Slags gejstlig Uddannelsesskole og bestyrede den til sin Død 1259. I et saadant Institut, ledet af Snorres Nevø, vilde der være en naturlig Plads ikke blot for en Liste over de danske Stifter og Kirker, men ogsaa for historiske Arbejder, Helgenbiografier, Annaludtog (Albeck sammenholder ikke Knytlinga med de islandske Annalers Udtog af danske) og andet Udbytte af Lederens Danmarksrejse.

Uanset eventuelle Fejl¹ vil Albecks Bog allerede ved sin praktiske Indretning og sine overskuelige Tabeller være til Nytte for alle, der skal bruge Knytlingasaga. Som filologisk Arbejde er den fuldt ud værdig til at afløse Finnur Jónssons Bog. Den er mere munter i Tonen, end Disputatser plejer at være, og den synes at løse en Del Problemer, f. Eks. med Hensyn til Folkevisernes Alder og Stil. Uviljen mod at operere med tabte historiske Kilder giver Fremstillingen en betydelig Fasthed, men samtidig en Slagside, der maaske kan vække Betænkelighed fra Faghistorikerens Side.

N. Lukman.

¹ Som officiel Opponent opregnede Professor Skautrup en Del ortografiske Inkonsekvenser, mindre nøjagtige Henvisninger og Trykfejl (bl. a. S. 25 L. 8 f. n.: A. M. 219 i Stedet for AM 291; S. 41 L. 7: 18 i St. f. 188). Hertil kunde maaske føjes, at der S. 40 nederste Linie staar »Hardeknud» i Stedet for »Harald» og S. 88 L. 10 f. n. »Knuds» for »Svens».

Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unionstiden. Kbh. 1945. 244 Sider.

Middelalderstudiet har i vore Dage taget et Opsving af samme Omfang og Intensitet, som man oplevede det i den stolte Udgiverperiode, da Hovedkilderne af kritiske Forskere blev gjort tilgængelige for enhver Historiker og en Omvurdering af Middelalderens Historie fandt Sted. Bindeleddet mellem disse to Perioder er først og fremmest Pirennes og Dopschs Arbejder, hvortil slutter sig en tæt Falanks af økonomiske Historikere. Gennem deres Arbejder over den økonomiske og sociale Udvikling i Middelalderen blev det klart, at det væsentlige i den moderne økonomisk-historiske Problemstilling havde Bud ogsaa til Middelalderforskerne, og at Linjerne i den nyere Udvikling kunde og burde drages langt længere tilbage, end man havde forstaaet tidligere.

Nye store Opgaver har derved meldt sig for vor Tid. Det gælder at konfrontere de økonomiske Resultater med sidste Aarhundredes rent politiske, statsretlige eller ideologiske Forskning og derigennem vinde ny Forstaelse af disse Sider af Middelalderens Historie. I nyeste Tid er disse Opgaver taget op af Stenton og Jolliffe¹ i England, af Marc Bloch i Frankrig, Mitteis i Tyskland og Löfqvist i Sverige for blot at nævne de vigtigste, som har haft Betydning for det Arbejde, som her skal bedømmes. De har alle især undersøgt Feudalforfatningen i de europæiske Lande, og har vist, at den byggede paa en økonomisk og social Tilstand i ligesaa høj Grad som paa en politisk, og hvorledes den skiftede baade Indhold og Form efter Tid og Sted. Paa Linje med dette Arbejde har andre atter søgt at skildre den statsretlige Udvikling og de politiske Ideers Liv, udgaaende fra Brødrene Carlyles Hovedværk.

Aksel E. Christensen har som Universitetsadjunkt taget Problemet op for Danmark og gjort Forsøg paa at vandre begge Veje. Han har til sine Studier kunnet drage Nytte af de udkomne Bind af *Diplomatarium Danicum* med Diplomerne fra Tiden efter 1250. Skade kun, at vi stadig mangler 1. Række med de ældre Dokumenter.

Christensen behandler Perioden frem til »Systemskiftet« 1448. Han indrømmer, at den faktiske Magtkamp mellem Kongemagt og Aristokrati »stort set følger de fastslaaede kronologiske inddelinger fra den politiske historie«, hvilket vel maa betyde, at

¹ Han hedder J. E(dward) A. Jolliffe, ikke J. F. A. J. (Side 146 Note 6), og hans Værk *The Constit. History of Medieval England*.

han anerkender de tidligere Skildringers Afgrænsning og Fremstilling af de enkelte Faser af den »faktiske« Kamp. Derimod opponerer Forf. mod sine Forgængere, hvad »den statsretlige Mentalitet« angaar. Naar de efter hans Mening beskriver den statsretlige Udvikling i Danmark som jævn og kontinuerlig, hævder han til Gengæld, at den statsretlige Mentalitet skiftede i Takt med de politiske Konstellationer, og han finder indtil Unionstiden »mindst fire skiftende, stærkt modstridende og skarpt adskilte Opfattelser af Samfundets Opbygning og Sammenhæng«¹. Fra Rigssamlingen frem til o. 1050 hersker det gammeldanske Valgkongedømme, som derefter udsættes for haarde Angreb fra Kongerne, indtil disse sejrer med Valdemarerne i et stærkt Arvekongedømme af Guds Naade. Denne anden Fase afsluttes brat med Valdemar II's Død og afløses af Danehoffernes Tidsalder 1241—1340, en stadig Brydningstid mellem Konge og Aristokrati. Efter denne kaotiske Periode søger Valdemar IV og hans Datter igen at rejse en stærk Kongemagt under helt nye Former, men dette Arbejde slaas overende ved Opsigelsesbrevet 1439. Siden grundlægger Aristokratiet en ny Forfatning, en Adelsrepublik, der vel til Tider brydes af de første oldenborgske Kongers Reaktion, men atter sejrer fuldstændig ved Kristian II's Fald og bereder Højadelen en rolig Besiddelse af Magten i Landet indtil 1660. — Der er netop i denne Periodeinddeling intet nyt, hvad den politiske Kamp angaar. Men Forfatteren vil ogsaa først og fremmest skildre, hvad han kalder den statsretlige Mentalitet, og han vil uddybe Skildringen indenfor de afstukne Rammer med egne Teorier, især om de skarpe Brud i Udviklingen, politisk Mutation, som han kalder et af disse. Herpaa skal hans Arbejde da bedømmes.

Et Værk, der søger at trække Linjerne op og skildre Baggrunden for de Begivenhedskomplekser, Specialforskningen undersøger, hilser man altid med baade Glæde og nogen Nervositet, — Glæde over at faa et Helhedsbillede som Udgangspunkt for ny Diskussion og Problemstilling, Nervositet for den Medfart, de enkelte Data har lidt ved Forf.s uundgaelige Generaliseringer. I særlig Grad gælder dette, naar som her Undersøgelsen vedrører en skarp Opdeling af Faserne i en »Mentalitets« Udvikling.

At bedømme dels, hvor Forf. i sine Generaliseringer og Inddelinger forbyder sig mod de eksisterende Data, dels hvor Ideologien fører ham paa Afveje, turde paa Forhaand være vanskeligt, hvor det drejer sig om Middelalderhistorie med sporadisk Kildemateriale. Men Aksel Christensen har ved den Form, han har givet sin

¹ Kongemagt og Aristokrati, 2.

Behandling, ikke altid gjort Bedømmelsen lettere. Værket er udsprunget af Indledningsforelæsninger til en videnskabelig Øvelse, hvor Forfatteren har trukket Linjerne op for de Studerende. Behandlingen er saaledes oversigtsmæssig. Men samtidig er den gjort saa fyldig, at den optager 250 Sider og paa sine Steder rummer adskillig videnskabelig Polemik og Bevisførelse. Og denne Dualisme uddybes ved andre ligesaa farlige Afgrænsninger og Sammenblandinger af Teori og Praksis, konkret Undersøgelse af Detailler og kursorisk Skildring af større Perioder. Begge Dele har svoret sig sammen mod Forf.s Resultater.

Først Forholdet mellem Teori og Praksis. Man sidder her med en Følelse af, at Forf. til Tider har undvejet at gennemtænke sine Paastande til Bunds. Han hævder, at naar Modsætningsforholdet mellem Konge og Aristokrati indtil 1448 er saa forskelligartet, hænger det i nogen Grad sammen med de skiftende Statsretssystemer ude i Europa¹. Men var dette Forhold virkelig saa forskelligartet? Og var Propagandaen derfor saa varieret? Møder vi ikke baade i Udlandet og i Danmark to ret konstante Komponenter, Propagandaen for Godsejervælde med det stærkt bundne Kongedømme paa den ene Side og Propagandaen for det stærke centraliserede Kongedømme, guddommeligt eller verdsligt begrundet paa den anden? De lever jævnsides, har blot bedre eller slettere Vilkaar for at komme til Udtryk i de forskellige Perioder. Men derved gør de vel ikke seive *Modsætningsforholdet* mere forskelligartet? Det er dog stadig den samme Magtkamp, vi møder, og ofte forløber den paa tværs af Ideologien. Danmark var efter Forf.s Mening nærmest en Adelsrepublik i Tiden 1523—1660; men i flere Perioder regerede Kongerne alligevel temmelig frit med Rigets Midler i deres egen Udenrigspolitik. Enevælden var statsretlig et kongeligt Enevoldsstyre, i Virkeligheden et med Tiden stedse stærkere Adelsregime. Denne Uklarhed i en Problemstilling, som burde have været den afgørende for Forf., naar han tager det omtaalelige Emne op, indvikler ham selv i Modsigelser. I Forbindelse med Valdemarernes Styre hævder han, at den danske Konges Indflydelse paa Lovgivningsmagten var usædvanlig stærk i Forhold til Udlandet, fordi middelalderlig Samfundsopfattelse betragtede Folkets Sædvane som Lovens eneste Kilde². Denne Teori om et enestaaende dansk Autokrati er fremkommet ved at sammenligne dansk Praksis med udenlandsk Teori. Den udenlandske Praksis derimod vælter Forf.s Paastand; man behøver blot at henvise til den engelske Konge Henrik II og de tyske

¹ Kongemagt og Aristokrati, 3.

² *Ibid.*, 27.

Kejsere Frederik I og Frederik II for at nævne enkelte samtidige. Men Forfatteren skærper yderligere sin Modsigelse ved at fortsætte: »Endnu i det 13. aarhundrede kan selv de kongevenligste statsteoretikere ikke helt opgive folkets lovgivningsmagt, og den mest monarkiske regeringspraksis udsteder kun love efter folkets raad og samtykke.« Det sidste maa vist være en Lapsus. Eller lader Forf. sig narre af Betegnelserne »Raad og Samtykke«? Siden gentager Aksel Christensen, at Valdemarernes monarkisk-autokratiske System stod det middelalderlige Kongedømme fjernt; man maa da sporge, til hvilket System Forf. henregner den af ham selv omtalte »Normannerstat« og Frederik II's Styre.

En saadan Modsigelse kan findes forskellige Steder i Værket. Det bebrejdes med Rette William Norvin, at han kun ansaa den store Kirkestrid for en ren Kulturkamp¹, og Forf. stiller sig paa den gamle Magttheoris Side. Men dermed svækker han samtidig sine Angreb paa Hal Koch og Niels Knud Andersen for kirkeretlig Teoretiseringen, naar dog den første netop gør det til en Magtkamp og Niels Knud Andersen hævder, at »stridsemnerne drejer sig mindre om de egentlige principspørgsmaal end om de konsekvenser, man drager ud af det principielle grundlag«. Forf. synes ikke at have forstaaet, at hvad de to Kirkehistorikere vil, er ikke saa meget en Tilbagevenden til Norvins Stade, men at supplere de verdslige Historikeres Fremstilling med den kirkeretslige, som hine ikke havde dybere Indføling med. Og det er netop Vejen frem. Problemet er ikke længere, om politisk Magtkamp eller teologisk Kirkeret skal være Forklaringen paa Striden; Problemet er at vise, hvorledes begge Begreber er politiske i Betydningen af samfundsmæssige, at den politiske Magtkamp netop i dette Spørgsmaal er udtrykt her gennem Kirkeretsbestemmelserne, der jo ikke gælder Dogmefortolkning, og hvorledes den kirkelige Jura blot er Pavemagtens Politik²; saaledes er ogsaa Augustenborgernes Arvekrav paa samme Gang Jura og Magtpolitik.

Den nævnte Uklarhed i Opfattelsen af Forholdet mellem Teori og Praksis, som præger Skildringen af baade Valdemarer og Kirkestrid, og som jeg nedenfor skal tage op i anden Sammenhæng, kommer mest frem i Fortolkningen af Valdemarernes Enevælde læst udaf Diplomernes Form, og Valdemar IV's Folkekonge-

¹ Kongemagt og Aristokrati, 76.

² Under sine Gæsteforelæsninger og private Diskussioner i Oxford i November 1946 viste Prof. LE BRAS fra Sorbonne, hvorledes ogsaa fransk Kirkeretsforskning er slaæet ind paa denne Linje, og hvordan den er blevet bestemmende for Planlæggelsen af det store Værk om kanonisk Rets Udvikling, som le Bras forbereder med sine Elever.

dømme, udledet paa samme Maade. Forf. benytter Arengaerne i Valdemar I's Diplomer til at udlæse den guddommelige Enevældes¹ Teori. Det kan være rigtigt, men man savner her en dybere Undersøgelse af Kancellitradition og udenlandsk Paavirkning, og det medfører samtidig den Nødvendighed for Forf. at skulle bortforklare hele denne Ideologis Bortfald i Valdemar II's Diplomer, hvor Enevælden paastaas at være fuldt saa kraftig om ikke kraftigere endnu. Forf. vil forklare det ved, at den stærke Kongemagt var blevet saa mægtig, at Arengaernes Propaganda ikke længere behøvedes. Andre Eksempler fra ældre og nyere Tid modsiger det; ligesaa ofte fører det fastslaaede blot til, at Propagandaen stivner i faste Formler, men dog altsaa forbliver i Diplomerne.

Lignende Faldgruber er gemt i Skildringen af Valdemar IV's Folkekongedømme. Aksel Christensen advarer Læserne, at de skal gøre sig Politikens Dobbeltthed klar²; han mener at finde et Højdepunkt under Valdemar IV. Forf. er altsaa her klar over Faren paa Forhaand. Og han bestyrker det ved at vise, at naar Valdemar i Rigslovene paakalder »Folket«, saa var det dog kun Standspersoner, der var aktive derved³. Ikke destomindre vil han alligevel bestemme netop hele denne sidste Periode som et Styre, udøvet af en nærmest enevældig Folkekonge, og han siger i Indledningen dertil: »Det er netop i disse aar, at rigsenheden, nationalstaten, faar saa smukke og symbolske udtryk i nye anvendelser af folkenavnet«⁴. Alt dette til Trods for, at han selv under Omtalen af Erik V, under en Periode af Svaghed for Kongemægten, skriver, at denne er nødt til at appellere til Folket⁵, og at Valdemarernes Diplomer stadig benytter Folkenavnet i en Tid, hvor Forf. indrømmer, at det var saa som saa med Rigsenheden. Samtidig skal Valdemar IV's Stat, den Periode, Forf. har advaret os mod for dens Dobbeltthed, fremstaa som en Retsstat; Kongen sorger for at faa et retsligt Grundlag ved Folkets Beslutninger, »Retten synes at være en realitet for kongen, den grundide, som han bygger sin stat op paa«⁶. Og dette til Trods for, at Forf. meddeler os, at man i Samtiden var ganske klar over, at Kongen ikke et Øjeblik tænkte paa at overholde disse Love og heller ikke gjorde det. Den stadige Paakaldelse af Lovene, som Forf. frem-

¹ Kongemagt og Aristokrati, 58 ff.

² Ibid., 194.

³ Ibid., 201.

⁴ Ibid., 186.

⁵ Ibid., 84.

⁶ Ibid., 195.

hæver, genfinder man ogsaa i de foregaaende Perioder, og Forf. har selv flere Eksempler derpaa. I Virkeligheden maa man heri ligesaa ofte se et Forsøg paa at binde Modstanderne. Adolf Hitler søgte ogsaa retslig Sanktion for sine Handlinger, hans Styre var netop et saadant »Højdepunkt« i Dobbeltspil, som Forf. mener at have konstateret under Valdemar IV; men endnu har man ikke kaldt hans Stat for en Retsstat.

Farligere end Uklarheden i Opfattelsen af Forholdet mellem Teori og Praxis er imidlertid den pædagogisk prægede Generalisering og Afgrænsning af de forskellige Faser, Forf. mener at have konstateret i Udviklingen frem til 1448. Lige fra Begyndelsen opstaar derved en Skævhed, som forfølger Forf. til Bogens Slutning. Ofte maa man efter Læsningen selv gøre et Arbejde for at finde, hvilken Virkelighed en Generalisering dækker over. I sin Iver for at være klar konstaterer Forf. til en Begyndelse om det gammeldanske Kongedømme, at dets og Aristokratiets Magt er inkommensurable¹. I hvilken Periode skulde de være kommensurable? Men bagved Paastanden ligger Forf.s Iver for at fastslaa den absolute Modsætning mellem Konge og Godsejere, uddybet senere hen, hvor han gør op med Sture Bolin i Opfattelsen af Svend Aggesen², hvis idealiserende Skildring af Hirten ikke maa være aristokratisk, fordi Svend propagerer for Kongemagten. Modsætningen skal være klar. Men var den nogensinde det? Jeg har tidligere omtalt Forf.s Trang til at dele i hvidt og sort, Aristokrati eller Kongemagt. Praxis modsiger denne Konstruktion. Kongemagt eller Aristokrati, det var i Virkeligheden paa begge Sider aristokratiske Slægter, der kæmpede om Magten, og de skiftede Ideologi saa stærkt som Klæder, alt efter Magtbalancens Svingninger; ikke mindst Perioden 1131—82 giver Vidnesbyrd derom; senere Perioder turde opvise samme Forhold, f. Eks. Johan Friis' og Peder Okses Centralstyre, Moltkes og Bernstorffs Forhold til Kongemagten etc.

Forf. fortsætter sin Klargørelse af det gammeldanske Styre med at konstatere, at Kongens Magt efter Valget faktisk var ubundet, men bemærker derpaa i samme Aandedrag, at den i Virkeligheden var yderst ringe³. Kongen var slet ikke udstyret med særlige Beføjelser. Saa var der vel heller ikke noget særligt at binde. Kongen var, som almindelig antages, en stærk Godsejer.

Med denne gammeldanske løse Stat skete der nu, efter Aksel Christensen, et skarpt Brud med Valdemarernes Tidsalder. Vi faar

¹ Kongemagt og Aristokrati, 23.

² Ibid., 46.

³ Ibid., 23.

det stærkt guddommeligt-autokratiske Arvekongedømme. Forf. beskriver det som »en politisk Mutation«¹, som noget særegent for Danmark og som en ubrudt Tilstand lige til 1241. Lad os se nærmere paa disse tre Paastande. Det skulde være en politisk Mutation, altsaa opstaaet pludselig, i et Spring. En saadan Ændring maa man a priori stille sig noget skeptisk overfor. Og i dette Tilfælde kan man endda følge den fremadskridende Udvikling frem til Valdemar I's Regime. Dette er Resultatet af Brydningerne lige fra Svend II's Tid, Kongemagtens Kamp for at naa stabil Magt. Knud II's og Erik I's Kamp har Forf. selv bemærket. Hos Saxo og Knytlingasagaen kan man i vage Omrids følge de sidste Faser. Sagaen beretter om Knud Lavard, at han forsøgte at indføre den tyske Kejsers Regalepolitik, som Lothar havde lært sin Ven Knud². Saxo fortæller, hvorledes Eskil og Peder Bodilsen rejste deres Oprør paa Sjælland »sub titulo libertatis«, mod Erik II's Enevældforsøg³. Og i sit Angreb paa Svend III, Valdemars Konkurrent, skildrer Saxo udførligt en Konge, der spænder sin Regalepolitik, som han skal have lært ved Kejserhoffet, til det yderste, og vil grunde et uafhængigt Centralstyre⁴. Valdemar I's Styre var Gennemførelsen af Forfølgernes Kamp paa en Tid, hvor ydre Pres, og efterhaanden Kirkens Støtte gav ham Mulighed for at fængsle og udrydde de Oppositionsførere, som ikke Borgerkrigen allerede havde udryddet. Det var ingen politisk Mutation, intet Spring og intet Brud med Fortiden, men en tidsbegrænset Svingning i Magtbalancen og Videreførelsen af den paabegyndte Kamp. Det var heller ikke en »revolutionært ny Opfattelse af Kongemagten«⁵, for allerede Erik I havde med Helgenkaaringen af Knud II arbejdet for at fastslaa netop denne Opfattelse af Kongen som Herrens salvede Stedfortræder. Ælnoths Helgenskrift til Niels er baaret oppe af samme Opfattelse⁶.

Derefter kommer Spørgsmaalet, om den danske Konges Stilling selv i Aksel Christensens Opfattelse var særegen for denne Tid. Jeg har tidligere henvist til Henrik II i England og de tyske Kejsere, og skal her blot minde om den nære Tilknytning mellem den tyske Kejserpolitik og Knud Lavards, Erik II's og Svend III's

¹ Kongemagt og Aristokrati, 49.

² Oldnordiske Sagaer XI (1829), 284—85.

³ Saxonis Grammatici Gesta Danorum, ed. Holder (1886), 446.

⁴ Ibid., 469 og Knytlingasagaen, 314.

⁵ Kongemagt og Aristokrati, 49.

⁶ ». . . eius (Dei) ob hoc ipso opitulante glorie compos efficieris, cuius hic vicem tam dignitate quam et nominis participatione exequeris« (cit. Hal Koch: Danmarks Kirke I, 61). Smlgn. at der allerede her tales om den danske Konges »principatum totius Dacie« og om hans monarchia.

Regalepolitik, som Knytlingasaga og Saxo fremhæver, — om Frederik I's Frigørelse af »Pfaffenkönigtum«, hans Kamp for honor imperii¹, Eberhard af Bambergs og Reinald af Dassels Politik, Konstanzertraktaten 1152, der kan minde om Ringstedbegivenhederne 1170; Roncagliakonstitutionen 1158 med Kodificeringen af Regaleprogrammet og endelig om Valdemars Alliance med denne Kejser, som Absalon aabenbart opretholdt ogsaa efter Valdemars Død. Hvad Henrik II angaar, behøver man blot at henvise til hans Statsadministration, først og fremmest Finansstyrelsen under Richard Fitz-Neil, der netop samtidig i sin *Dialogus de scaccario* propagerede for Gudkongedømmet. Det samme gjorde Anonymen fra York og de engelske Gejstlige, der, ligesom Kejserjuristerne, havde lært baade Romerret og den kanoniske Ret i Bologna, og nu samlede nye Retskasus til Brug for denne Propaganda. Vi finder den i Glanvilles *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliæ*, der fører lige frem til Bractons *De legibus paa Valdemar II's Tid*. Hvorfor udelade saadanne Eksempler og blot fremdrage Johannes af Salisbury², der endda kun kan anvendes i denne Sammenhæng, naar man ligesom Forf. fjerner hans kirkelige Grundtanker. Endelig kan der, som Forf. foreslaar, naturligvis være tale om Paavirkning fra Frankrig³.

Naar Forf. endelig vil udskille et særlig nordisk Helgenkongedømme⁴, hvor Helgenværdigheden gaar i Arv i Modsætning til Udlandets, der var »einmalig«, opererer han i tynde Luftlag. Hans Begrundelse er en Henviisning til dea gammelnordiske Konges »heil«, der dækker hans »gerning, afgørelser og raad, ja, hans hele væren«. Det har Forf. fra Vilh. Grønbech. Men hvilken Vægt kan man tillægge den grønbechske Opfattelse? Forf. gør selv opmærksom paa, at Grønbech kun har bygget paa sene Kilder formodentlig med Indblanding fra Udlandets Kongemagt. Hvor ved Forf. iøvrigt fra, at det danske Helgenkongedømme ikke kunde være einmalig? I denne Forbindelse kan man nok undre sig over, at Forf. ikke gaar nærmere ind paa Begivenheder, der ligger meget nær de danske, saa nær, at man har vanskeligt ved at afvise en Forbindelse mellem dem. Jeg tænker først og fremmest paa det normanniske Kongedømme i England, der systematisk arbejdede

¹ Jfr. den nyeste Fremstilling hos Peter Rassow: *Honor imperii, die neue Politik Friedrich Barbarossas 1152—59*, 1940.

² Kongemagt og Aristokrati, 54.

³ Men hvorfor egentlig fremsætte Spørgsmaalet om Efterligningen af Sugers Styre i Frankrig som en originalt udkastet Hypotese, naar dog Olrik har anvendt saa meget Hovedbrud paa at udforme den i sin Bog om Absalon?

⁴ Kongemagt og Aristokrati, 55 ff.

paa samme Linje som først Svendssonnerne og siden Valdemar I. Allerede før 1100 søgte Vilhelm Erobrerens Efterkommere at faa kanoniseret Edvard Bekenderen, af hvem de paastod at være lovformelige Efterkommere. Munkene i Westminster aabnede 1102 Kongens Kiste for at bevise, at hans Legeme endnu var frisk, og 1140 prøvede Edwards Biograf, Osbert af Clare, at faa Edvard anerkendt af Innocens II. 1161 godkendte saa Alexander III Kanoniseringen, til Dels som Løn for, at Henrik II ikke faldt fra ham; Oktober 1163 foregik den højtidelige translatio. Lad os derefter følge Begivenhederne i Tyskland. Juledag 1165 kanoniserede Modpave Paschalis III Karl den Store efter Kejser Frederiks Ønske for at styrke sin Position. 1169 kronedes i Aachen hans fireaarige Søn til hans Efterfølger. Samtidig søgte Henrik i England at faa sin Søn anerkendt paa samme Maade, hvad der en Tid strandede paa Thomas Becket's Modstand, ligesom Knud Lavards Kanonisering strandede paa Eskils. Men under Becket's Landflygtighed lykkedes det Henrik at faa Ærkebiskop Roger af York til at krone Sønnen. Det skete 14. Juni 1170. Næppe to Uger senere fik Valdemar Knud Lavard skrinlagt i Ringsted, efter at han var kanoniseret i November 1169, og samtidig sin Søn kronet til Efterfølger, begge Indrømmelser fra Alexander, der maa ses som Løn for Valdemars Overgang til den rette Pave 1166—68. Det enestaaende i det nordiske Helgen- og Arvekongedømme synes unægtelig her at falde bort. Det var aabenbart paa denne Tid en almindelig europæisk Politik.

Endelig Forf.s yderst kraftige Understregning af Valdemarernes Enevælde, deres Arvekongedømme fra Valdemar I til Valdemar II's Død 1241, set indefra. Andetsteds mener jeg at have vist, hvorlænge det varede, inden Valdemar I fik sikret sig paa Tronen, og endnu omkring 1180 kunde han ikke opretholde Roen i Landet. For hans Vedkommende bygger Forf., som nævnt, paa Arengaernes Form i Kongebrevene, men indrømmer, at det blot kan være Propaganda¹. — Under Knud IV vil Forf. vise Udviklingen i Kongens Lovgivningsmagt; han indrømmer, at tidligere er det umuligt at vurdere dens Betydning, men hævder derpaa, at den under Knud IV »træder aabent frem i akterne, men da i

¹ Forfatterens Usikkerhed overfor en Bestemmelse af de faktiske Forhold kommer atter frem, da han benægter, at Styresmandsbetegnelsen paa fire-fem Generationer (Side 36) kan have skiftet saa meget, at den fra at være en Grad indenfor Hirten skulde kunne overføres paa den lokale Leder af Ledingsorganisationen. I den tilhørende Note hævder han, at »der foreligger dog formelt den Mulighed, at Styresmand har været en Charge indenfor saavel Hirten som Ledingsorganisationen«. Skulde det være rimeligere end den første Mulighed?

en fuldt udviklet form, der lader ane en lang udvikling bag sig¹. Begrundelsen er den skaanske Forordning om Manddrab Aar 1200, udstedt auctoritate regia. Poul Johs. Jørgensen hævder imidlertid, at dette blot kan tolkes som et Program, et Ønske om selvstændig Lovgivningsmyndighed, og endda kun er inspireret af de kirkelige Forhold. Dette gentager Forf. og giver det sin Tilslutning. Men hvor bliver saa »kongens lovgivning . . . i en fuldt udviklet form, der lader ane en lang udvikling bag sig«, af? Vi har altsaa stadig kun at gøre med Programmer, og nøjagtig det samme kan siges om Andreas Sunesøns Skildring i Parafrazen til Skaanske Lov². Det er saaledes vanskeligt at tiltræde Forf.s derpaa følgende Konklusion, at den danske Konges Indflydelse paa Lovgivningen var endog meget stærk i Forhold til Udlandet, rent bortset fra, at Forf., som nævnt, paa dette Sted sammenligner dansk Praksis med udenlandsk Teori.

Tilbage er Valdemar II. Her indrømmer Forf., at Plange primatus Daciæ kun er Propaganda, et Fremtidsprogram, og at Kongebrevenes Arengaer er mærkværdigt tavse. Men til Gengæld støtter han sig paa Jyske Lovs Fortale, der skal vise Kongens Magt. Men her slaas jo netop fast, at Folket skal vedtage Loven, mens Kongen udsteder den; det turde være noget andet end Knud IV's Forsøg paa at promulgere en Forordning auctoritate regia, og hans' Krav om at kunne give og ændre Lovene, hvis man derved vil forstaa en ensidig Lovudstedelse. Forf. indrømmer ogsaa, at Jyske Lov netop udstedtes med de bedste Mænds Raad og Tilslutning, og paa et tidligere Trin meddeler han, at Landskabslovene meddeler Folkets Lovtekst og refererer Kongens afvigende Standpunkt, men aldrig omvendt; da maa det snarere være Folket, der staar for Loven, ikke omvendt. Her indrømmer Forf. ogsaa kort, at »virkeligheden formede sig noget anderledes end proklameret i loven af 1200«³. Men jeg tror, at man maa gaa langt videre og modificere hele den stærke Skildring og skarpe Afgrænsning af Valdemarernes Enevælde, hvad jeg nedenfor skal komme tilbage til.

Det samme gælder Skildringen af deres Arvekongedømme. Man vil ved Gennemlæsningen af Værket bemærke, at Forf. gentagne Gange opererer med Arvekongedømmet, naar en Konge har Held til at faa sin Søn valgt i levende Live. Er det ikke at tage for tungt paa Tingene og skabe unødigt Klassificering, som Begiven-

¹ Kongemagt og Aristokrati, 26.

² Ibid., 27.

³ Ibid., 26. Forf. opererer til Stadighed med Knud VI; det er kun Nr. 4.

hederne spotter? Inden 1660 bølger Kampen aabenbart frem og tilbage med korte Mellemrum, til Tider endda indenfor samme Konges Regeringstid. Og Forf.s Anvendelse af Begrebet til Støtte for sin Klassificering skaber ikke Sikkerhed. Han konstaterer, at Kirkemødet 1170, der gav almindelig Tilslutning (hvad vi ikke ved saa meget om) til Knud IV's Valg som Faderens Efterfølger er Indførelsen af Arvekongedømmet¹. Det er jo ogsaa en af Hovedpillerne i Beskrivelsen af Valdemarernes stærke Kongemagt, da Aristokratiet skal være trængt tilbage. Lad os nu sammenligne med Forf.s Skildring af Valdemarssonernes og Erik V's Styre, der efter hans Mening repræsenterer en helt ny Fase i Modsætning til Valdemarstiden. Det skal være Aristokratiets Styre. Ikke destomindre finder vi »Arvekongedømmet« i Funktion ubrudt under Abel, Kristoffer I og Erik V. Og Forf.s Formulering af denne mod hans Klassificering stridende Kendsgerning røber hans Raadvildhed: »Under de tre Valdemarssønner . . . overvandt stormændene den stærke kongemagts princip: at udpege kongens ældste søn som tronfølger eller medkonge; men kongeteorien og den stærke kongemagts mentalitet levede videre, idet baade Abel og Kristoffer synes at have faaet deres ældste søn hyldet i deres levetid«². Forstaa det hvo, der kan. Samtidig fortæller Forf. om Erik V, at han til sidst var saa magtesløs, at han var nødsaget til at indkalde Hoffet i 1276, der skulde bestemme den fremtidige Politik, og hvad sker? Den svage Konge faar sin Søn hyldet som sin Efterfølger. Ganske vist tilføjer Aksel Christensen, at Marsk Stig nægtede at aflægge Ed, og nu var »paa magtfuld maade det rene valgkongedømmes program blevet opstillet som et effektivt vaaben mod den stærke kongemagt«. For det første har Forf. netop karakteriseret det samme Kongestyre paa den Tid som yderst svagt, »hvor statsstyret svandt ind til et minimum«³. For det andet led Valdemar I's stærke Kongemagt under nøjagtig den samme Modstand, som Erik V's svage, nemlig at en af Rigets forende Mænd nægtede at deltage i Hyldingen af Kongesønnen; dengang var det Buris, nu Stig Andersen. Om Stormændenes Kamp mod Valdemar er Saxo ogsaa veltalende nok og opstiller jo i Virkeligheden under sin Omtale af Buris' Opposition Valgkongedømmets Program. Situationen var nogenlunde den samme i begge Faser. Men Inddelingen og Generaliseringen har hævnnet sig paa Forf. Og vil han gøre gældende, at Arvehyldingen ikke senere kunde gennemføres under Erik VI, saa kan man fremhæve,

¹ Kongemagt og Aristokrati, 41.

² Ibid., 85; Fremhævelsen skyldes Anm.

³ Ibid., 84.

at den heller ikke kan ses at have været i Kraft under Knud IV, men at Valdemar II i hvert Fald maatte lønne Ærkebispens med store Privilegier for Kroningen¹. Langt senere, da Forf. atter opererer med en Fase af stærk Kongemagt, meddeler han, at Valdemar IV 1360 havde faaet Folket til at anerkende Arvekongedømmet². Det stemmer smukt med hans Inddeling, men er det rigtigt³? Allerede tre Aar senere var Kongen dog efter Kristoffers Død for svag til at gennemføre Arvekongedømmet. Paa den Maade kan man næppe overvinde de ældre Fremstillinger, der undgaar disse skarpe Brud og ser Udviklingen som en bølgende Linje.

Men endnu er vi ikke færdige med Valdemarernes Fase. Efter det allerede anførte turde det være nødvendigt at modificere Skildringen af Valdemarernes kraftfulde Styre. Dertil kommer imidlertid selve Afgrænsningen af Perioden, som Forf. yderst skarpt lægger ved Valdemar II's Død 1241, »den store konges dødsaar, der betinger den indrepolitiske opløsning . . . næppe er Valdemar Sejrs borte, før den politiske kurve faar sin tydelige nedadgaende tendens⁴«. En ny stor Fase begynder, i udtalt Modsætning til Valdemarernes, Feudalopløsningens 1241—1340. Saa vidt ser alt klart ud. Men der er Forhold i Forf.s Disposition, der lader ane, at Spørgsmaalet slet ikke er saa klart endda, og at det kun lader sig forenkle gennem Dispositionen. Forf. afslutter sit 30 Sider lange Kapitel om Valdemarernes stærke Kongemagt, stillet op i Modsætning til Feudalopløsningen, med en ni Linjers Indrømmelse, der gælder de sidste tyve Aar af Valdemar II's Styre⁵. Det meddeles kort, at Valdemars sidste Kongetid betød en politisk Dekadence, et stærkt Opsving i Aristokratiets økonomiske Magt og i Kirkens Immunitet, og at Grundlæggelsen af den mægtige Herremandsstand netop fandt Sted i Valdemarernes Tid. Forf. karakteriserer den saaledes som »en gennemgribende nybrudstid« for de verdslige Stormænd. Med andre Ord, det tilsyneladende stærke Gudkongedømme dækkede over stigende Opløsning, og Kongen maatte betale sin Stilling dyrt. 1241 er da i Virkeligheden kun et ydre Skel; indadtil bortfalder det mellem de to »Faser«; der er ingen større principiel Forskel.

Vil man have mere at vide derom, maa man dels søge frem til spredte Meddelelser i det følgende Kapitel 1241—1340, dels selv

¹ Kongemagt og Aristokrati, 58.

² Ibid., 223.

³ At Prins Kristoffer i Landefreden optræder som Medgarant, synes mig ikke at være bindende Bevis for Anerkendelsen af en Arveret, som overflodiggor Valg.

⁴ Ibid., 68 f.

⁵ Ibid., 67.

gaa til Kilderne. Først i Afsnit 18 længere fremme i Bogen fortælles saaledes om Fyrstelenene allerede i 1220'erne, hvorved Valdemar faktisk mistede Slesvig, Lolland, Falster, Blekinge, Halland, Als, store sjællandske Godser og maaske endnu mere. Først i Afsnit 19 drages Konsekvensen af, at Valdemar i de danske Bispers selvstændige, netop mod hans Styre rettede, Kirkepolitik mødte en betydelig Hindring for sin Magtudfoldelse. Og det er først i Kapitel 25, at det ganske kort omtales, at Valdemarernes Periode gav stigende Underskud, og at Jyske Lov legaliserede Herremændenes voksende Raadighed over Bryders og Landboers Sagesfald.

Denne Udvikling, der altsaa er en Del af Virkeligheden bagved Kongebrevenes Arengaer og anden Propaganda, var begyndt allerede før 1220'erne, helt tilbage under den første Valdemar, ja vel endnu tidligere. Forf. omtaler selv Saxos Skildring af Knud Lavards Forlening med Slesvig og konstaterer, sikkert rigtigt, at man allerede da Saxo skrev, og i hvert Fald 1205, da Valdemar II skrev til Paven, ansaa denne Forlening som en rimelig Afløsning af Kongefrænders Arvekrav. Men Forf. har endda glemt det endnu interessantere Kildedsted hos Saxo, dennes Omtale af Buris' Krav mod Valdemar I. Vi har ovenfor set, at Forf. ikke omtaler Buris' Modstand mod den første Arvehyldning af den lille Knud (IV), men gør et Principspørgsmaal udaf Stig Andersens Modstand 110 Aar senere. Men hvorfor har han undladt at drage denne Episode ind i sin videre Sammenhæng og først omtalt Opløsningen i 1220'erne? Saxo siger, at Buris nægtede at blive Knuds Mand, altsaa nægtede at aflægge homagium, ligesom Stig Andersen til Erik, men at han tilbød at bøje sig, hvis han fik Erstatning (si potenciam eius rex beneficiorum incrementis extendere voluisset)¹, for ligesom Kongen vilde gøre Riget arveligt, saaledes burde han give sine Frændebørn Arveret til den tilsvarende lavere Magt og Ære, deres Fædre havde haft. Ved Absalons Hjælp fik han da ogsaa en stor Del af Jylland. Skildringen heraf hos Saxo er et Kildedsted, som Forf. nok burde have diskuteret i den Sammenhæng, han behandler. Hvad fremgaar heraf, stemmer kun altfor godt overens med de spredte Meddelelser, Forf. i senere Kapitler giver om Valdemar II's Betaling for at holde sig ved Magten. En saadan Fremgangsmaade synes i Virkeligheden indledet fra første Færd. Den giver sikkert en naturlig Forklaring paa Valdemarstidens Kongestyre, og den forbinder de to »Faser« for og efter 1241 saa nært, at 1241 blot bliver en ydre Foranledning, ikke til at »den politiske kurve faar sin tydelige nedadgaende

¹ Saxo, ed. Holder, 545.

tendens«, men til at Faldet bliver endnu stærkere og, især, synligere, fordi der nu er flere Kongesønner, der hver med sit Parti kan begynde en aaben Kamp om Magten. Men saa ophæves ogsaa den skarpe Modsætning, som Forf. opstiller, og som faar ham til at se den Abel Kristofferske Forordning i næste »Fase« som Fastlæggelsen af et helt nyt Statssystem, fordi den efter hans Mening nu begrænser Kongens Magt. Den betyder da blot, at den faktiske Begrænsning fra langt tidligere Tid, i et for Modparten belejligt Øjeblik, kodificeres og udvides, som et yderligere Middel til at holde Kongemagtens Aspirationer tilbage, Aspirationer, der udfra de hastigt skiftende Magtpositioner, med Anvendelsen af fremmede Lejetropper, var fuldt saa farlige under Erik V som under Valdemarerne, hvad Forf.s Skildring af Begivenhederne og den tidligere anførte Selvmodsigelse i deres Bedømmelse ogsaa giver Indtryk af.

Gaar vi derefter videre til Begivenhederne 1276 og 1282, altsaa til Hoffets Indsats i Kampen mod Kongemagten, hvor man i høj Grad savner europæisk Baggrund i Skildringen, møder vi fremdeles den Uklarhed, som Forf.s Forsøg paa at skabe Klarhed fremkalder, fordi han vakler overfor en nøjagtigere Bestemmelse af Forholdet mellem Formler og Praksis. 1276-Loven om Majestætsforbrydelse blev vedtaget »per consiliarios illustris regis Danorum et ceteros meliores tocius regni consentiente toto regni«. Altsaa slutter Forf., at Loven paa Nyborgmødet har passeret »to eller tre forsamlinger«¹, nemlig paa den ene Side de kongelige Raader og Rigets bedste Mænd, paa den anden Side hele Riget. Desværre, indrømmer Forf., tales der andetsteds i Loven om Uenighed mellem Riget og det forberedende Raad. Men Riget slutter Forf. sidenhen, og sikkert rigtigt, maa betyde Repræsentanterne for Riget, det er Hoffet som Talerør for Stormændene modsat Raadet, bestaaende udelukkende, eller dog fortrinsvis, af Kongens Raader. Men dermed er Forf. svinget bort fra sin oprindelige Problemstilling, nemlig Raader + Rigets bedste Mænd modsat hele Riget. Han har sikkert delt galt over; Rigets bedste Mænd er netop Riget modsat Raadet. Denne Ændring maa iøvrig ogsaa have generet Forf., for sidenhen søger han en Forklaring i det Faktum, at meliores tocius regni og omnes maiores regni har dækket en stadig større Forsamling, at altsaa Hoffet er blevet udvidet i Antal. Dette sidste er sikkert ogsaa rigtigt, men det har intet at gøre med Forf.s oprindelige Konstatning af en Modsætning mellem meliores, som han sætter paa Side med Raadet, og hele Riget, som han sætter i Modsætning

¹ Aristokrati og Kongemagt, 88.

til dem. Der har sikkert ikke været Tale om andre Grupper end Raad og meliores, som staar overfor hinanden.

Derpaa behandler Forf. nøjere Raadet, og Skildringen deraf kan man fuldt ud tiltræde; den rummer intet nyt, udover dette, at Forf. med fuld Ret skyder Tidspunktet for dette Raads Formering længere tilbage, uden at han dog vil gaa udover sin »Periode«, begyndende med 1241. Men har der ikke været consilarii tidligere? Den engelske Konge havde en »lesser curia« allerede efter 1066, bestaaende af netop de Embedsmænd og faa store Raadgivere, Forf. omtaler i Danmark o. 1276. Og hvordan skal vi forklare Saxos Omtale af den snævre Kreds omkring Valdemar I, qui potissimum consiliis preerant, Absalon, Kansleren Radulf, Sune Ebbeson, Esbern, Godsejere fra Fyn og fra Jylland samt Bisp Svend af Aarhus, som stadig optræder som de bestemmende og som med Kongen repræsenterer Landet ved Forhandlingerne med Kejseren, om ikke netop udfra Tilstedeværelsen af et saadant Raad, hvordan det nu ellers har været organiseret.

Et stort Afsnit har Aksel Christensen viet de almindelige økonomiske Forhold. Det skyldes nu først og fremmest, at han vil vise, at Kongemagtens Krise og Tilbagegang og Rigets Opløsning 1241—1340 skyldtes politiske Aarsager, ikke en økonomisk Udvikling. Og dette skal atter være et Opgør med den hidtidige Forskning, som skal have forklaret Nedgangen alene ved økonomisk Depression. Forf. nævner ikke, hvem han tænker paa, indrømmer, at Historikerne heller ikke har postuleret et saadant enkelt Aarsagsforhold i denne Forbindelse, »men det synes dog at være den herskende opfattelse¹. Men hvorfor saa stille Modsætningsforholdet saa skærpt op? Man har Følelsen af, at Forf. i det Kapitel har ladet sig lede af en økonomisk Determinisme paa andres Vegne. Det røber sig nemlig Side 62 (Note 10), hvor han mener at gøre op med Kristian Erslev, der har placeret Valdemarernes Storværk bag Erobringerne: »Men dette værk ser jeg mere betinget af politiske end af økonomiske forhold. Erslev har nok ret i, at Valdemarstiden ledsagedes af en økonomisk opgang, hvor vi naede europæiske priser for vore landbrugsprodukter, men den synes fortsat ud over Valdemarstiden. Det synes ikke muligt at finde nogen økonomisk depression, der forklarer storhedstidens ophør«. Det er den enkle Argumentering, hvormed Marx' mest yderliggaaende Elever truede med at diskreditere Lærerens Værk. Hvad Erslev har villet vise, var den Rigdom, den nye Eksport til de nordtyske Byer ledede til Landet, og som naturligvis hjalp med til at fremme Skatteomlægning, Kirkebyg-

¹ Aristokrati og Kongemagt, 110.

ning, Gennemførelse af Tienden etc., som gav Muligheder for en ekspansiv Politik. Men deraf at slutte, at saa burde Valdemarernes Nedgang ogsaa skyldes en økonomisk Depression, det er mere Forf.s egen Konstruktion paa Erslevs Vegne. Den voldsomme Fremfart i det økonomiske Kapitel synes derfor noget af en Kamp mod Vejrmodler. Den politiske Svækkelse er ogsaa før Aksel Christensen almindeligt forklaret ved den finansielle Tilbagegang for Kongemagten, ikke ved almindelig økonomisk Depression. Og de politiske Aarsager har lige fuldt været erkendt ogsaa tidligere. Naar Forf. endelig bevæger sig saa dybt ind i den økonomiske Diskussion, kunde man have ønsket, han havde taget flere økonomiske Faktorer i Betragtning. Her tiltrænges en Række Studier til at behandle de mange Spørgsmaal, der rejser sig; hvor stor Betydning har Møntforringelsen haft for Prisernes Bevægelse (om overhovedet nogen), og for Kongens Indtægter? hvorfor er det kun paa Landet, Nedgangen finder Sted efter 1330/40, mens Varepriserne nærmest er uforandrede? hvor stor Betydning har Indvandringen til Byerne haft for Jordprisernes Fald og Ødegaardenes Fremmarch? hvor haardt har Bønderne været ramt af Skatterne og af Landgilden? Er der trods alt ikke Tale om en større Bevægelse foruden den rent lokale finanspolitiske? hvordan skal man ellers forklare, at Jordpriserne gennemløber akkurat samme Udvikling i England og Frankrig som i Danmark og paa samme Tidspunkt, og at Nyrydningen i Tyskland samtidig gaar i Staa? Er der til syvende og sidst ikke Tale om, at en Befolkningsforøgelse fra 13. Aarh. var ved at gaa i Staa, saaledes som man kan se af de engelske Godsregnskaber, hvor det 13. Aarh.s Befolkningspres paa Jorden, og dermed paa Landbrugets Priser, ebbede ud efter 1300?

Det bedste Afsnit i Aksel Christensens Bog, og det man hilser med udelt Glæde, er Beskrivelsen af den Feudaliseringsproces, der fandt Sted op til Midten af 14. Aarhundrede. Her er det lykkedes Forf. at underbygge og videre udbygge Holbergs, P. Johs. Jørgensens, Löfqvists og Hal Kochs Opposition mod den gamle Teori, der herhjemme hævdedes af Erslev. Forf. konstaterer her, at vel fik vi i Danmark ikke Arveligheden fastslaaet for de almindelige Len, men den Decentralisering, som var Feudalismens vigtigste Følge i Udlandet, virkede meget kraftigt paa den øvrige politiske Udvikling i denne Tid. Naar man gennemlæser de paa-gældende Afsnit og tænker paa Forf.s nylig publicerede Afhandling i Scandia derom, gribes man af den Indskydelse, om Forf. ikke havde gavnet sig selv mere ved at bortskære de første hundrede Sider af sin Bog eller sammentrænge dem til et kortfattet Resumé som Indledning til den sidste Halvdel, og i Stedet udvide denne

til en dybtgaaende Skildring af Feudaltiden og Valdemar IV's Styre.

Hovedpunktet i Behandlingen af den sidste Fase før 1439 er Placeringen af 1360-Overenskomsten i europæisk statsretlig Sammenhæng. Dette lader sig gøre, fordi den hjemlige politiske Udvikling her løb parallelt med den almindelige europæiske. Baade det gamle og det ny romerske Rige var faldet sammen, og Nationalstaterne voksede op. Ikke mindst gejstligt uddannede Mænd i lavere Embeder førte an i en begyndende Sækularisering af den politiske Tænkning. Thomas fra Aquino og Dante og Ægidius fra Rom søgte ganske vist endnu at hævde den internationale Enhed, Kirke eller Kejsermagt, men selv forsynede de Modstanderne med Vaaben. Thomas gjorde det med sin nye rationelle Opfattelse af Staten, opdraget som han var i Neapelriget, hvor hans Far havde været Frederik II's Raadgiver. Dante kom vel sjældnen udover Gratians Kompromis, men nærmede sig i sine Teorier alligevel the divine right of kings. Ægidius var ganske vist en af Bonifacius VIII's stærkeste Forsvarere, men gav samtidig det verdslige Kongedømme dets Argumenter i Kampen. Af disse Forfattere uddrog Samtid og Eftertid, hvad de havde Brug for, og det var Forsvaret for den stærke Centralmagt.

Det samme gjaldt da Statsteoretikerne ved Ludvig af Bayerns Hof, Marsilius af Padua og Vilhelm Occam. Fra Marsilius gaar Linjen direkte frem til Wycliffe og Hobbes. At denne Situation i Tyskland har inspireret Valdemar IV, er sikkert nok. Men hvor vidt og hvor fra, er umuligt at sige, selv med 1360-Freden i Haanden. Aksel Christensens Gennemgang af den viser ogsaa tydeligt, at den almindelige politiske Situation, i Ind- og Udland, her har virket paa en Maade, som gør det umuligt at udskille de enkelte Traade nu. Antifeudalismen, som overalt var sat ind, rober sig ogsaa her, men virker vel nok mere sejrrig, fordi det danske Lensvæsen var ringe udviklet i Sammenligning med Udlandets. Alle de nye Statsretsteoretikere søgte ned til Loven som Basis for den nye Stat; Lov og Orden er Thomas' Hovedtema; jus humanum som Udtryk for divina voluntas er Underlaget for Dantes Polemik; Ægidius hævder, at Staten eksisterer i Kraft af Loven. Men selv om Marsilius i og for sig gør det samme, bør man lægge Mærke til, at Synspunktet allerede nu er drejet, bort fra det almene, evige Lovprincip til det blotte Udtryk for, hvad Folket kunde ønske i en given Situation. Der er ikke længere nogen Retfærdighedsteori hos Marsilius: Hvad Folket ønsker skal være Lov, er Lov, netop af den Grund, siger han. Det svarer

noje til den politiske Situation, hvor Fyrsterne mod Kirke og Herremænd søgte Alliance med andre Grupper. Men at udskille af Samtidens Dokumenter, hvornaar den stærke Betonning af Loven blot er den gamle, ubrudte Tradition ved disse Dokumenters Affattelse, hvornaar den er et aktuelt politisk Skaktræk for at binde Modstanderne med de foreliggende Midler, og hvornaar den er Udtryk for den nye Tid, det er ganske umuligt. Og Tanker fra de forskelligste Statsretslærer kan passes ind i Landefreden 1360, fordi de hver repræsenterer vigtige Sider af den politiske Udvikling, — inclusive den gamle Tradition. Overalt vil man her bevæge sig paa gyngende Grund. Hvorfor f. Eks. sammenligne Fredens Anerkendelse af Repræsentationsprincippet med Occams vage Teorier, i Stedet for med Marsilius', der er smidige nok til ogsaa at dække dette Tilfælde (220)? Det er jo dog ogsaa Marsilius, som staar paa samme Side som Fredens Antifeudalisme, ikke Occam. Men den Slags Spekulationer maa vige for, hvad vi ved om den praktiske Politik, der paa afgørende Punkter bryder med Teoretikerne i Landefreden, og selv, hvor denne stemmer overens med dem, ikke med nogen som helst Sikkerhed kan siges at være influeret deraf. Det er udmærket, at Aksel Christensen har ført os ind i den europæiske Statsteoris Situation i denne Tid med Henblik paa Landefreden, for det har længe været tiltrængt. Men ligesaa vigtigt havde det været at faa vejet den op med europæisk Politik og den indre politiske Situation som Baggrund for Freden, ikke mindst da Forf. selv erkender, at der hverken er Tale om et Studium af Statsretslærerne eller om Landefreden som en Udformning af et statsretligt Program, men om et praktisk Kompromis. Der er atter her en Tendens til at trække en politisk Begivenhed ud af den almindelige europæiske Udvikling og konfrontere den mere isoleret med Statsretsteorien, ikke med den praktiske Politik, der er afgørende for en Bedømmelse af Teoriens Betydning.

Tilbage staar kun det rent formelle, den sproglige Behandling. Her rejser sig visse Anker. Forf.s Behandling af de latinske Kilder er ikke altid betryggende. Til Tider normaliserer han de Begreber, han anfører, til Tider lader han dem staa i Kildens Kasus, men uden syntaktisk Sammenhæng, og noget fast System lader sig ikke uddrage. Ved Normaliseringerne synes den latinske Grammatik desuden at volde Forf. lidt Hovedbrud¹. Samme

¹ Fidelitas hedder i Akk. fidelitatem, ikke fidelitam (153); regie auctoritatis hedder i Nom. regia auctoritas, ikke regie auctoritas (155); in placito generali Dannehoff dicto hedder i Nom. placitum(us) gen. D. dictum, ikke dictus (186); mon exactio ikke er Femininum? (166); naar Feloni anføres

Mangel paa Følelse for Sproget gør sig gældende i den danske Tekst, enten i Urimeligheder eller i ulogisk Sprogbrug¹. Det er Smaafejl, men de bestyrker desværre det Præg af Unøjagtighed, den historiske Undersøgelse undertiden sløres af, og som altid stikker særlig i Øjnene, naar det drejer sig om Middelalderhistorie. Efter Gennemlæsningen af Bogen lykønsker man endnu engang Aksel Christensen til hans Feudalundersøgelse og føler sig derudover yderligere bestyrket i Kravet om, at dansk Middelalderhistorie gøres til Genstand for en lang Række Detailundersøgelser, før den næste Oversigt skal skrives. —

John Danstrup.

Jens Arup Seip: Et Regime foran undergangen - Frederik Stang - Ole Jacob Broch. Oslo 1945. 248 Sider.

Emnet for Værket er det afgørende Omslag, der indtræder i norsk Statsliv i den sidste Menneskealder af det 19. Aarhundrede; det er ikke selve »Systemskiftet« i 1884 det gælder, men Forudsætningerne herfor. »Regimet«, som gik under, »var et utpreget funktionsstyrer. Regjeringen bestod av menn som var steget i gradene innenfor embetsverket; den bar knapt spor av innslag fra godseierklasse eller borgerskap. Angrepet på regimet bestod i et krav om politisk kontroll med landets administrasjon« fra Folkerepresentationens Side. Og Forfatteren mener med Rette, at »det merkelige er ikke at krisen til sist kom, men at den kom så sent«, og han ser det saaledes, at den indtræder med Begivenhederne i 1872, »tolv år før regimets undergang«.

blandt en Række andre latinske termini, maa det hedde *felonia* (173); regni *Dacie pocioribus cum popularibus* maa i Nom hedde *r. D. pociores cum popularibus*, ikke *cum populares* (227); hvorfra har Forf. det flere Steder anførte Begreb *plenitudino*? sorgfuld hedder *moestus*, ikke *moestrus* (100); var det ikke bedre med *seigneur* lige end *seigneur ligius* (162)? staar der *loto regni* i Forf.s Kilde (88)?

² Hvad mener Forf. om denne Periode: »Under de tre Valdemarssønner, der udgjorde een fortsat regeringskrise og var præget af uregelmæssige og uventede kongeskifter« (84)? Der kan ikke være Tale om, at det engelske Heptarkis Smaastater kan have hævdet sig som »*rex bretwalda*«, men at deres *Fyrster* en efter en prøvede derpaa (17); i Perioden »Som nævnt havde den . . . skildrede kongemagt kun at stadfæste folkets beslutninger, og selv overfor kongens forslagsret viste folket sig uvilligt« (25), maa *selv* da være fejlagtigt anvendt, da Forslagsretten, Initiativet, altid har været en yderligere Beføjelse, som de politiske Magtgrupper har kæmpet særlig haardt om; ligeledes er Anvendelsen af *og* nederst Side 66 logisk fejlagtig. Af den Slags Skodesløsheder findes der flere.

Den Krise er det, Bogen skal skildre. Dr. Seip gør det paa sin egen, meget særprægede Maade. Problemet er stillet knapt og klart op, men han nærmer sig til dets Løsning ad Veje, der ikke er de almindelige. Krisen udkrystalliserer sig for ham i et personligt Modsætningsforhold mellem to Mænd, og derfor er Bogens Undertitel ogsaa bleven: Frederik Stang — Ole Jacob Broch. Det er afgjort Personerne, der optager ham. Alt det andet: aandeligt, politisk, socialt og økonomisk Grundlag for Udviklingen kender han godt nok, og man mærker det stadig som Baggrund for Skildringen. Men den gælder i første Række en Magtkamp mellem Politikere, og han gennemfører sin Under-søgelse med dyb menneskelig Forstaaelse, vaagen psykologisk Sans, omfattende Kendskab til et aabenbart meget righoldigt Kildemateriale og betydelig Fremstillingsevne.

Et Anlæg af Skildringen efter disse Linjer gør utvivlsomt god Virkning i et Værk, som øjensynligt henvender sig til en videre Læsekreds; Anbringelsen af Henvisningsmaterialet bag i Bogen uden Notetal hører med til dette literære Tilsnit. De rent personlige Momenter er ogsaa altid dem, der appellerer stærkest og forstaaes bedst af en større Offentlighed. Og Forsøget er utvivlsomt falden gunstigt ud ved Skildringen af Frederik Stang; han er nemlig en Hovedfigur paa den politiske Scene i disse Aar, og hans personlige Udvikling faar en umiskendelig Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Mindre overbevisende er Behandlingen af Ole Jacob Broch, ikke saaledes at Billedet er fortegnet eller udvisket, tvært imod er det maaske ham, Forfatteren bedst har forstaaet, men fordi man meget vanskeligt synes at kunne stille ham op som egentlig Modspiller overfor den ledende Minister. Han er det en kort Tid, men mest indenfor Statsraadsværelsets fire Vægge. De to Mænd prøvede at samarbejde i tre Aar, men deres Meninger skar stadigt sammen, og i 1872 kom det til Brud; Broch gik her uomtvisteligt mod Stang i den Sag, som blev afgørende for Regimets Skæbne — Spørgsmaalet om Regeringsmedlemmernes Adgang til at deltage i Storthingets Forhandlinger. Men han fremkalder ikke Konflikten; hans Meninger er næppe fuldt repræsentative for den Opposition, der gjorde det; ikke heller er det ham, som fører Kampen videre, eller som kom til at danne Regering i 1884. Hans Indgriben i Sagen er en Episode, selv om den følger naturligt af hele hans politiske Indstilling i Fortid og Nutid. Broch personificerer slet ikke Oppositionen paa samme Maade som Stang »Regimet«, og naar Fremstillingen lægger an paa, at han skal gøre det, kommer den ud af Balance.

Dette er en speciel Svaghed ved Dispositionen af »Et regime

foran undergangen«. Der er en anden, mere generel, som klæber ved hele Fremgangsmaaden. Naar man saaledes trækker de optrædende Personer frem i første Række, kommer de rent menneskelige Motiver let til at spille en uforholdsmæssig Rolle til Forklaringen af deres Handlinger. De er der selvsagt altid, men man maa ikke overdrive deres Betydning. Og Muligheden for at fejle paa det Punkt bliver saa meget større i det foreliggende Værk, fordi et helt Galleri af Bipersoner ogsaa faar deres Karakteristik, gode i mange Maader, til Tider næsten mere skarpttegnede end Hovedfigurerne, fordi de er kortere, men altid er det de psykologiske Momenter, der spiller den store Rolle. Og med den Vurderingsmaade kan man let komme til at gøre Uret.

Det falder navnlig i Øjnene ved Dommen om Birch-Reichenwald. Er det helt berettiget at sige, at han »ved skjebnens ironi kom til at stå som representant både for en ny konstitutionell skik i norsk statsstyre og for en nasjonal politik« (S. 72)? Det er rigtigt, at Birch-Reichenwald ikke egnede sig til at være politisk Fører, og med hans Temperament har den rent personlige Skuffelse over Statholderstridens uheldige Udgang i 1860—61 utvivlsomt spillet en umaadelig Rolle for hans senere Holdning, men kan man uden videre afvise Muligheden af, at disse Begivenheder ogsaa har givet ham og hans Kreds en ny Forstaelse af hele Unionsforholdet og de Farer, de svenske Revisionskrav rummede? Stang forstod dem ikke og kom aldrig til at forstaa dem. Den offentlige Mening gik lige straks nærmest »Kong Birch« imod, men i hans og hans Ministerkollegers Standpunkttagen laa der umiskendeligt Spirer til en ny Politik, som efterhaanden klarede sig ud og bar Grøde i det ny Aarhundrede. Er det en historisk Betragtning at se saadant som en Tilfældighed? Den ligner i hvert Fald unægteligt en Tanke.

Og der er mere endnu. Bogen fører fra sine første Sider op til Brydningerne indenfor det norske Statsraad i Foraaret 1872, men Begivenhedsrækken brister, Udviklingstraaden tabes, fordi Forfatteren følger sine Redegørelser for hver enkelt Ministers Holdning frem til den endelige Afgørelse. Dramatiken i det endelige Sammenstød af Meninger bliver paa denne Maade borte. Hver Flod løber ud i Havet for sig, de samler sig ikke i en Hovedstrøm med de sammenflydende Vandmassers Vælde. Det er navnlig en Svaghed i et Værk, der, som sagt, øjensynligt vender sig til et større Publikum, og den er mærkelig, fordi Forfatteren afgjort har Evne for fængslende Fortælling, men den begrænses til Enkeltbegivenheder.

Nu er alt dette imidlertid ikke sagt af den Grund, at »han

er for stor og aparte — — og saa skal han nøfles«, som det hedder hos H. C. Andersen. Der er nemlig ingen Tvivl om, at Ællingen i dette Tilfælde er en Svaneunge. Man standser blot uvilkaarligt ved det »aparte« og prøver at gøre Fordele og Fejl ved Stofbehandlingen op; thi Fordele har den. Vi faar en Række smukke og sammenhængende, ganske fortræffelige Menneskeskildringer med kloge og psykologisk indsigtfulde Bemærkninger, og glipper Sammenhængen maaske undertiden for andre end faghistoriske Læsere, saa er det ogsaa en given Sag, at den vil staa betydelig klarere for dem, der kender noget til Perioden, efter at de har læst Jens Arup Seips Redegørelse. Billedet af den norske Forfatningskamp vil faa en ganske anden Farve og Dybde. Bogen bliver selvsagt ikke det sidste Ord om disse Spørgsmaal. Ovenfor er der peget paa, hvad der muligvis kunde bemærkes om Birch-Reichenwalds Forhold. Forfatteren er maaske ogsaa, med al Kritik, lidt for imponeret af Fr. Stang. Han var, hedder det (S. 109), ikke »noen funksjonær-natur. Han synes skapt til politiker i den store stil«. Det forekommer noget stærkt, naar det drejer sig om en saa smalsporet Personlighed som Stang. Men hvad forstaar man iøvrigt ved en »Politiker«? Ordet misbruges naturligvis tit som alle den Slags Ord, og man skal ikke hænge sig i Gloser, men Spørgsmaalet melder sig her, hvor Betegnelsen benyttes i saa bestemt Modsætning til noget andet. Vi er imidlertid paa langt sikrere Grund, naar det gælder, hvorvidt den Stang, som var Minister 1845—54, virkelig er saa forskellig fra ham, der vendte tilbage i 1861. I en vis Forstand var han det. Fr. Stang »konservativiseredes« i Aarenes Løb som næsten alle Liberalismens Mænd, men ligger Forskellen paa hans to Ministerperioder ikke væsentligt udenfor ham selv? Under den første havde han Udviklingen med sig; under den anden løb den fra ham, og egentlig nærmer Docent Seip sig en lignende Opfattelse i det Kapitel, hvormed han slutter Bogen.

Det ser i det hele ud, som om Forfatterens Forstaaelse er vokset under Udarbejdelsen. Den blev sikkert større endnu, hans Udsyn fik utvivlsonst mere Perspektiv, hvis han engang kom noget paa Afstand af norske Forhold. Verden »strækker sig langt paa den anden Side Haven, lige ind i Præstens Mark«, for stadig at tale med H. C. Andersen. Og den strækker sig for Resten noget videre endda. Men med alt, hvad der kan indvendes, hvor er der Fremtid i et Værk som »Et regime foran undergangen«.

Erik Møller.

Gottfrid Carlsson: Senare medeltiden. I. Tidsskedet 1389—1448 (Tredje delen). Sveriges historia til våra dagar. Stckhlm. 1941. 570 Sider.

Bogen fremkom i 1941, en Del Aar forsinket, og er tilmed for saa vidt en Torso, som det oprindelig var Meningen, at Professor Carlsson skulde have behandlet hele Senmiddelalderen i Norstedts Samlingsværk Sveriges Historia till våra dagar; Skildringen af Tiden 1448—1523 har han imidlertid maattet overlade til en yngre Forsker, Salomon Kraft. Ikke des mindre indfrier det foreliggende Bind i vid Udstrækning de Forventninger, som Forf.s tidligere Arbejder med Rette havde vakt; og da det tilmed omhandler et Tidsrum, hvori Danmarks og Sveriges Historie næsten falder sammen, er der god Grund til en mere indgaaende Omtale deraf i dette Tidsskrift.

Bogen tæller 570 Sider. Samme Epoke behandles i Erslevs Bind af »Danmarks Riges Historie« paa 110 kun lidt større Sider. Endda er Emnet strengt taget endnu snævrere afgrænset, end Titlen angiver; Bogen behandler i Virkeligheden kun Sveriges *politiske* Historie. Den almindelige kulturhistoriske Udvikling medtages lige saa lidt som den mere specielle Kunst- og Litteraturhistorie; Kirkehistorien og den økonomiske Historie inddrages kun, hvor det er absolut nødvendigt som Baggrund for den politiske Udvikling, ellers ikke. For saa vidt Fremstillingen indgaar i en Serie, som tager Sigte paa en bredere Læsekreds, er denne strenge Afgrænsning at beklage, saa meget mere som der ikke mindst paa de to sidstnævnte Felter foreligger en Række nyere Forskningsresultater, som nok havde været en Gengivelse værd. Den rigelige Plads har til Gengæld gjort det muligt at behandle Statshistorien i snævrere Forstand med hele den Udførlighed, der var nødvendig, om Forf.s særlige Kvalifikationer, hans suveræne Herredømme over Stoffet og hans kritiske Evne, fuldt ud skulde komme til deres Ret. At Lærdommen for den læge Læser vil virke noget tyngende, kan næppe undgaas; omvendt vil de talrige fængslende Enkeltheder og de Konklusioner, som drages deraf, bringe den sagkyndige til at sukke efter Kildehenvisninger. Man fristes med andre Ord til at spørge, om Carlssons Værk ikke vilde være kommet bedre til sin Ret, om det var udkommet f. Eks. som Universitetsaarsskrift. Forsøget paa en omfattende Syntese paa fuldt videnskabelig Grund og med tilsvarende Apparat har sin store Eksistensberettigelse, ogsaa hvor det ikke kan forenes med en letlæselig og underholdende Stil; Genren indtager en saa værdifuld Mellestilling mellem Specialafhandlingen og den populari-

serende Historieskrivning, at de forholdsvis faa, som virkelig magter den, ikke bør hæmmes af Salgshensyn.

Carlssons Værk er netop et saadant Synteseforsøg; det vilde ikke uden Skade kunne opløses i Særafhandlinger. Gennem Detailmylderet mærkes overalt en velgørende Stræben efter klart Overblik. Og Maalet er væsentligt nok, nemlig at forklare først Kalmarunionens Styrke i dens første lykkelige Periode omkring Aar 1400 og dernæst dens gradvise Svækkelse, navnlig gennem 30'ernes gentagne Kriser, frem til dens foreløbige Sprængning 1448. For en dansk Anmelder vil det ligge nær at sammenholde Carlssons Opfattelse af Tidsrummets tre Unionsmonarker med Erslevs.

Til den aarhundredlange videnskabelige Diskussion om Fortolkningen af selve Unionsbrevet af Margrethedag 1397 har Prof. Carlsson som bekendt tidligere gennem et Par Artikler i Svensk Hist. Tidsskr. 1930—31 ydet et vægtigt Bidrag. Han fremdrog heri forskellige Vidnesbyrd om den Betydning, det 15. Aarhundredes Politikere havde tillagt Dokumentet; dels herpaa, dels paa sin Opdagelse af en hidtil ubemærket Rasur i Originalen byggede han sin Tolkning af Brevet som et oprindeligt Koncept, der gennem Besegling og Tilføjelse af Ratifikationsbestemmelser paa et sent Stadium forvandlede til et Vidnesbyrd om paa Kalmarmødet truffne Aftaler af retsligt bindende Art; han nærmede sig dermed stærkt til den ældre, siden Paludan-Müllers Tid ellers enstemmigt forkætrede Opfattelse af Unionsbrevet som et fuldt retsgyldigt Aktstykke. Hele denne Teori genfindes i Sverigeshistorien, her yderligere udbygget med den Hypotese, at Mecklenburgernes samtidige Angreb paa Stockholm gav Anledning til Kalmarmødets bekendte Beslutning om de seks Ratifikationsakter, der skulde give Unionsaftalerne bredere Basis og et endnu mere højtideligt Præg.

At disse Ratifikationsbreve aldrig virkelig udstedtes, synes givet; om Aarsagen har derimod hver Forsker sin Mening. Erslevs gik ud paa, at Margrethe selv henlagde Sagen, fordi Kalmaraftalernes Realindhold ikke tilfredsstillede hende. Carlssons Anskuelse er den modsatte, at Aftalernes Vedtagelse var Margrethes største Sejr. Da nu de paagældende Realbestemmelser ikke tillader større Fortolkningsdissenser, maa Uenigheden paa dette Punkt i Virkeligheden dreje sig om, hvad Dronningen ansaa det for ønskeligt og muligt at naa. Det gør den ogsaa. Efter Erslevs Opfattelse var det hendes Hovedformaal at styrke Kongemagten i alle tre Riger, og hun kunde derfor vanskeligt acceptere, at Norge forvandlede fra Arverige til Valgrige, eller ved Forpligtelsen til at overholde hvert enkelt Riges Love udelukke sig selv fra Anven-

delsen af udenlandske Lensmænd. Efter Carlssons Antagelse var derimod Unionens varige statsretlige Befæstelse i sig selv i den Grad Hovedformaal for Margrethe, at hun maatte være villig til at betale Prisen for at naa det.

Modsætningen er gennemgaaende. Erslevs i 1882 udkomne Bog om Margrethe har siden da i alt væsentligt bestemt Opfattelsen af hende. For ham var hun først og fremmest Margrethe Valdemarsdatter, der uden Skrupler »satte alt til Side for at gøre Kongemagten stærk i alle tre Riger. Hun opnaaede dette, men den Vej, der førte hende dertil, var at fremme de Danskes Overvægt i Foreningen paa de andre Nabofolks Bekostning, og den Union, hvis Grundlinjer hun drog, maatte gennemført skabe et dansk Rige, der strakte sig over hele Skandinavien, med andre Ord, noget ganske andet end en Forening«. Danmark fik denne Fortrinsstilling, fordi Unionskongedømmet her stod stærkest, men omvendt fra første Færd svagest i Sverige, hvis Stormænd kun nødtvungent havde søgt fremmed Hjælp mod Albrecht af Mecklenburg.

Fra hele denne Anskuelse tager Carlsson bestemt Afstand. Der er for ham ingen Tvivl om, at Margrethe alvorligt tilstræbte en virkelig Sammensmeltning af alle tre Folk. »Säkerligen vore det oriktigt at antaga, att hon därvid endast bestämdes av realpolitiska skäl. En rent ideell nitälskan för skandinavisk fred och folkförbrödring var förvisso också en drivkraft, och en mäktig sådan, i drottning Margaretas unionspolitik«. Forestillingen om, at hun tilstræbte et »Stordanmark«, leder han tilbage til den store svenske Rimkrønike, Karlskrøniken, hvis Propagandapaastand i Nutiden har faaet en ufortjent videnskabelig Underbygning.

Problemet lader sig lige saa lidt løse ud fra vor alt for ringe direkte Viden om Dronningens Personlighed og Anskuelser som ud fra Kalmarbrevet eller andre Unionsaftaler, hvis Indhold ikke behøver at dække hendes Opfattelse. Fast Grund under Fødderne kan man kun faa ved at undersøge hendes administrative Praksis; den Vej gik ogsaa Erslev, og Carlsson følger samme Metode. Førstnævnte underkastede i et særligt Kapitel af sit Værk »Ansættelsen af Danske i Sverige og Norge« en grundig Undersøgelse, for den svenske Lensstyrelses Vedkommende med det Resultat, at indfødte Adelsmænd sjældent fik Len uden for Nordsverige og Finland; i Resten af Riget sad tyske og især danske Lensmænd som Herrer paa de fleste og navnlig de vigtigste Slotte. Carlsson bestrider denne Opgørelses Rigtighed. Han indrømmer, at Margrethe i Aarene 1389—97 anvendte danske Hovedsmænd paa de svenske Hovedslotte, men forklarer dette som en Følge af den

fortsatte Krigstilstand; og han gør dernæst gældende, at der fra og med Kalmarmødet 1397 indtraadte en principiel Kursændring, saaledes at Dronningen fra da af i Hovedsagen overholdt sin gentagne Gange erkendte Forpligtelse til at respektere Indfødsretten. At Erslev kunde komme til det stik modsatte Resultat, skyldes dels »otillräcklig fördjupning och noggrannhet i detaljforskningen«, dels en alt for snæver Afgrænsning af Begrebet svensk Nationalitet. Til Udlændinge har han saaledes med Urette henregnet forskellige Tyskere, som længe havde boet i Sverige, som »utan tvivel« ved Slægtskabsbaand var nært knyttet til den svenske Adel, og hvoraf nogle »förmodligen« var født i Landet. Paa samme Maade er det ubeføjet at henregne Abraham Brodersen Baad og Niels Svarteskaaing til den danske Adel, blot fordi de var født inden for Danmarks Grænser; de havde begge udstrakt Jordegods i Sverige og kunde lige saa godt betragtes som Svenskere.

Umiddelbart overbevisende forekommer hele denne Argumentation ikke. Paastanden om Unøjagtigheder hos Erslev har ringe Vægt, saa længe den holdes i al Almindelighed; indtil videre maa her den ældre Forskers dokumenterede Fremstilling have Fortrinnet frem for Kritikerens udokumenterede. De tre Eksempler paa naturaliserede Tyskere, som Carlsson anfører, kan diskuteres, men har i hvert Fald ingen væsentlig Betydning for Hovedproblemet. Det har derimod afgjort Spørgsmaalet om Abraham Brodersen og Niels Svarteskaaing, der hver for sig gennem mange Aar sad inde med flere anselige og ikke mindst strategisk betydningsfulde Forleninger i Grænseegnene.

Problemet om Abraham Brodersens Nationalitet er meget svært at løse til Bunds. Mange Sider af hans Tilværelse — ikke mindst hans Lensmandsgerning — ligger i Mørke, og endnu mere gaadefuld er hans Død for Boddeløksen. Ganske vist nævnes han i Snesevis af Pergamentsbreve fra Samtiden; men da de 90 % af dem er Adkomstbreve, hjælper de os ikke stort. Kun meget omtrentligt ved man, naar han blev født, og hans Forældre er aldeles ukendte. Om hans Slægt ved vi, at den fra hans Tid af var noje knyttet til Halland; men intet borger for, at den ogsaa var det for. Der er endda Træk, der tyder stærkt paa, at den havde fælles Oprindelse med den svenske Slægt Oxehufvud — et Forhold, Carlsson aabenbart ikke har været opmærksom paa. Paa den anden Side bevarer Erslevs Hovedargument, at Abraham Brodersen var dansk Raad, og at Svenskere i den Stilling ellers er ukendte, naturligvis sin fulde Vægt; uden Betydning er det heller ikke, at han i flere Pavebreve konsekvent benævnes »miles Lundensis dioecesis«. At Halland var Kærneomraadet i hans Besiddelser baade af Forleninger og af privat Jordegods, kan der ikke være Tvivl om; i Samtidens Øjne har han først og fremmest staaet som Hovedsmanden paa Varberg, og dette Slot var ogsaa, i hvert Fald ved hans Død, hans egentlige Hjem, hvor hans Hustru boede og hans Kostbarheder forvaredes. At saa Halland til ind i Abraham Brodersens Drengenaar midlertidigt havde hort under den svenske

Konge, kan ikke gøre ham til indfødt Svensker; i Margrethes Tid var Hal-land lige saa dansk et Landskab som i Frederik II.s. Heller ikke hans første Ægteskab med Märta Dudde, der tilhorte en smaalandsk Lavadelsslægt, kan antages at have medført svensk Naturalisation, saa meget mindre som han circa 1406 giftede sig igen og denne Gang med en dansk Lavadelssdame, Sidsel Jernskæg. Intet som helst i hele det store Kildestof tyder paa, at han paa noget Tidspunkt har haft nøjere Forbindelse med de for-ende svenske Adelslægter. Han var og blev lavadelig, og det samme gælder den Kreds, der omgav ham.

Til denne horte ogsaa Niels Svarteskaaning; jævnlig nævnes i Samtidens Statsakter de to Mænd Side om Side paa en Maade, der vidner om, at man opfattede dem som nært forbundne. Hans hele Stilling og Livsgerning svarer da ogsaa nøje til Vennens; dog laa en forholdsvis større Del af hans Godser i Sverige. Alene hans Tilnavn maa gøre det til en dristig Paastand at kalde ham for halvvejs svensk. Desuden var utvivlsomt ogsaa han dansk Rigsraad.

At Niels Svarteskaanings og Abraham Brodersens Ansættelse som Lensmænd paa saa vigtige Slotte som Axevalla, Kalmar, ja selv det fjerne Åbo, ikke skulde have generet den svenske Raadsadel, falder svært at tro. Og disse Eksempler er jo alt andet end enestaaende, selv om man følger Carlsson i at se bort fra de urolige Aar 1389—96, da militære Hensyn i nogen Grad kan have spillet ind. At Stockholm og Borgholm endnu i Margrethes sidste Aar vitterligt havde danske Lensmænd, betegner dog ret væsentlige Undtagelser fra det formodede Indfødsretsprincip. Alt i alt maa Professor Carlssons Forsøg paa at bortforklare Resultaterne af Erslevs omhyggelige Undersøgelse sikkert betragtes som mindre vellykket; og dette kan ikke undgaa at svække baade hans Position i Striden om Kalmarbrevet og hans Tolkning af Margrethes Politik i dens Helhed.

Ogsaa i sin Skildring af Erik af Pommerns Regeringstid — der udgør over Halvdelen af Bogen — bygger Gottfrid Carlsson paa een Gang videre paa Erslevs skelsættende Rydningsarbejde og træder samtidig i kritisk Opposition til det, gennemgaaende dog uden direkte Polemik. En enkelt Undtagelse synes nærmest at bero paa en Misforstaaelse. Erslev sammenligner Eriks Holdning efter det afgørende Kalmarmøde 1436 med »en Skipper, der har mistet Landkending og uden Kompas kastes vildt hid og did af skiftende Strømme og Vinde«. Carlsson afviser Billedet med en Bemærkning om, at Eriks Program var lige klart, hans Energi lige usvækket efter som før Mødet; »kompass saknade han ej på sin vågsamma seglats«. Det har imidlertid utvivlsomt ikke været Erslevs Mening at bestride Kongens stædige Fastholden ved de gamle Maal; det vilde stemme daarligt med hans Helhedsopfattelse af Eriks rethaveriske Karakter; det ikke helt klare Billede skal

sikkert kun udtrykke hans manglende Evne til Orientering i en totalt ændret politisk Situation.

Skønt her altsaa næppe foreligger nogen reel Modsætning, er Carlssons Indsigelse ikke des mindre ret karakteristisk for hans Tilbojelhed til endnu stærkere end Forgængeren at understrege Eriks Maalbevidsthed og halstarrige Energi. Erslev selv opfattede sit Værk som en Oprejsning for Kongens Minde over for ældre Historikeres ofte urimeligt haarde Dom; selv har han opgjort sit Arbejdes Frugt saaledes: »Paa særdeles mange Punkter viser det sig, at den traditionelle Opfattelse ikke er rigtig, og de ofte gentagne Ord om Eriks Uforstand og snævre Syn vil vel ikke vise sig mere, endnu mindre Beskyldningen mod ham for at være tysk i Sind og Skind, han, der førte den første aabne Kamp mod Tyskheden indenfor Rigets gamle Grænser.« De Maal, han satte sig, var i og for sig »sunde og rigtige« nok, selv om han savnede fornøden Smidighed til at naa dem. »Paavirkninger fra Udlandet har spillet en ikke ringe Rolle for Erik; mest fremtræder han dog som en Fortsætter af den Gerning i Danmark, som Valdemar Atterdag og Margrethe havde begyndt. Han vaager over den kraftige Kongemagt, de havde skabt, og han benytter den til at tage fat paa Opgaver, som de havde ladet ligge eller sat i anden Række. Ved sin Kamp for at generhverve Sonderjylland vil han fuldende den Genoprejsning af Riget, der skyldtes Valdemar; ved sin Modstand mod Hanseaterne fortsætter og uddyber han sine Forængeres Bestræbelser.«

Til denne Fremstilling, der lader det danske Monarkis Historie i Hundredeaaret 1340—1439 fremtræde som en Helhed af ubrudt Kontinuitet, træder nu Gottfrid Carlsson i Opposition. Efter hans Mening var Erik mere original, end Erslev vil anerkende; med hans Tronbestigelse indtræder et virkeligt politisk Skifte. Det nye består i, at Erik kan betegnes »som en målsman, den første i historien, för tanken på ett dominium maris Baltici«. Det var hans Program, og deri indgik Erhvervelsen af Slesvig og Sejren over Hansestæderne hver for sig kun som Led i en Kæde, der yderligere omfattede Forbund med Polen til Ordensstatens Opløsning og Estlands Generobring samt ikke mindst en nær og nøje Forbindelse mellem Unionsvældet og hans Stamland Pommern. »Ehuru fostrad på nordisk mark, var han livet igenom i grunden främmande för det säreget nordiska; till kynnet förblev han tysk som sina fäder. Härmed sammanhängde, att han icke tillbörligt uppskattade det djupaste och väsentligaste i Kalmarunionens idé, dess syfte att åvägabringa och garantera varaktig fred i Norden.« For Margrethe havde Unionen været et i sig selv tilstræk-

keligt Maal; for Erik blev den blot et Middel til storpolitisk Ekspansion.

Fra denne Teori, der gør Kong Erik til en angrebslysten tysk Imperialist, fører ingen Bro til den Erslevske Opfattelse af ham som Fortsætter af danske defensive Traditioner. Her maa vælges.

At granske Hjerte og Nyrer hos en middelalderlig Politiker er aldrig nogen let Opgave. At Erik kan have drømt om et Østersøvælde (at tale Latin er der her ingen Grund til), kan da heller ikke med solide Argumenter hverken bestrides eller bekræftes. Hvis han har gjort det, har han for øvrigt ikke været den første; Valdemar II. var dog naaet et Stykke Vej mod Virkeliggørelsen, før Drømmen brast; der var en ældre dansk Tradition at søge Tilknytning til bagom den, Erslev omtaler. Men eet staar fast: hvad der gennem en Snes Aar kom til at beslaglægge Hovedparten af Eriks store Arbejdskraft, det var de to Opgaver, Erslev nævner. Den danske Forsker har her vidst at skelne væsentligt fra uvæsentligt. Ligesom han naturligtvis har kendt Forbundstraktaten med Polen 1419, saaledes omtaler han ogsaa Planerne mod Estland og nævner, hvad Carlsson fortier, at de havde en Forkæmper i Margrethes betroede Raadgiver Biskop Peder Jensen Lodehat. Men han overvurderer ikke disse fjerne Projekters Betydning.

Noget mere Hold er der i Carlssons Fremhævelse af Eriks Bestræbelser for at skabe en nær Tilknytning mellem Pommern og Unionsvældet. Det er sikkert nok, at Kongen lige fra sin Tronbestigelse ønskede at se sin Fætter Bugislav som sin Efterfølger og virkede for at sikre ham denne Stilling. Der gaar her gennem hans hele Politik en konsekvent fastholdt Linie, som maaske nok kunde have fortjent at blive trukket lidt kraftigere op i Erslevs Fremstilling. Dertil maa dog straks føjes, at intet som helst tyder paa, at Bugislav for i Eriks allersidste Aar spillede nogen mere fremtrædende Rolle i dansk Politik; sammenligner man f. Eks. hans Stilling med den, Erik selv som ung havde indtaget ved sin Fostermoders Side, ser man straks den umaadelige Forskel. Den skyldes dels Rigsraadernes Modstand, dels den Omstændighed, at Bugislav havde sit eget lille pommerske Hertugdømme at tage Vare paa. Men heller ikke Eriks egen Stilling til Sagen er slet saa klar, som Carlsson vil gøre den til. Det er næppe mere end et Postulat, at han i første Række skulde have ladet sig bestemme af Ønsket om at indordne Pommern som et Led i sit Østersøvælde. I hvert Fald var det næppe hans eneste Motiv; Erslev anfører et andet, som ingenlunde kan afvises, nemlig Hensynet til den norske Tronfølgeordning af 1389, hvorefter Bugislav vilde være nærmest

til Tronen, hvis Erik døde uden Livsarvinger; her ses Bugislavs Kandidatur altsaa tværtimod som et Led i Arbejdet for at befæste Kongedømmet indadtil. Selv om der i Aarene omkring 1400 — som Carlsson gør gældende — har været andre Planer om Tronfølgen fremme, bevarer Hensynet til den norske Ordning dog sin Betydning, saa meget mere som Carlssons Henviſning til Kalmarbrevets Bestemmelse om frit Kongevalg staar og falder med hans egen omtvistelige Opfattelse af dette Dokument. Der kan jo endelig ogsaa tænkes andre Grunde end de ovennævnte — bl. a. den, at Erik simpelt hen maa have kendt sin Fætter langt bedre og i Forbindelse dermed ogsaa haft mere Tillid til ham end til den anden Kandidat, der kunde være Tale om, den unge Sostersøn Christoffer nede i det fjerne Bayern. Motivforholdet er sikkert i hvert Fald langt mere kompliceret, end Carlsson mener at turde paastaa.

Ingen vil bestride, at Kong Erik har følt en naturlig Tilknytning til det Land, hvor hans Fædreneslæggt havde hjemme, og i hvis Styrelse han selv deltog, at han en kort Tid i sin Ungdom havde Opmærksomheden henvendt paa den gamle danske Besiddelse Estland, eller at han — som andre danske Konger før og efter hans Tid — lejlighedsvis og især paa den store Udenlandsrejse 1424—25 har ladet sig friste til Indblanding i temmelig fjerntliggende storpolitiske Forhold. Alt dette er blot ikke Grundlag nok for med Carlsson at gøre ham til Forkæmper for et Østersøvælde. Ofte og med Grund gentaget er den Kritik, at han tog sig for mange Opgaver paa paa een Gang; men denne Karakteristik maa ikke blive til en Karikatur. Den Originalitet, som Carlsson skænker Kongen, havde han været bedre tjent med at undvære; den gør ham til en Fantast og en ringe Politiker. Retfærdigere vil det sikkert være at holde fast ved Erslevs Distinktion mellem de »sunde og rigtige« Maal og den svigtende Virkelighedssans i Gennemførelsen. Dermed falder ogsaa Carlssons Forsøg paa at genoplive de ældre Historikers Opfattelse af Kongen som først og fremmest Tysker.

Ganske ejendommeligt virker det, at samme Forsker, der saa kategorisk frakender Erik af Pommern al sand Forstaaelse af Nordens politiske Problemer, tværtimod tiltror hans unge Efterfølger en klar Indsigt deri trods hans fra først af notorisk sparsomme Erfaringsmateriale. Selv giver Carlsson paa faa Sider en særdeles interessant Skildring af Christoffers sydtyske Ungdomsaar, som han grundigere end nogen Forgænger har undersøgt; den godtgør fuldt ud, hvilken rig Lejlighed den unge Fyrste har haft til at vinde ikke blot militære, men ogsaa politiske Erfaringer,

især under de gentagne Ophold ved Kejserhoffet. At det lykkedes ham at vinde alle Nordens tre Kroner, skyldes efter Carlssons med gode Eksempler støttede Opfattelse ikke mindst hans egen Evne til at manøvrere sig frem; overensstemmende hermed afvises Arups Kapiteloverskrift »Hans Laksmands Regering« som Udtryk for en Undervurdering af Kongens Magtstilling. I Mod-sætning til Erslev og Arup tillægger Carlsson Christoffer en efter Omstændighederne betydelig Selvstændighed, ogsaa over for de bayerske Herrer, der havde fulgt ham til Norden. Indadtil — og ikke mindst i Sverige — var det hans første Maal at sikre den Ro og Orden, som var Forudsætningen for en Udjævning af det fore-gaaende Tiaars heftige Brydninger; med det for Øje kørte han Fogderne i stramme Tøjler og søgte i det hele at berolige Stemnin-gen i Sverige, hvad der ogsaa synes at være lykkedes ham; i hvert Fald maa Karlskronikens Vidnesbyrd om det modsatte afvises som værdiløst. Som det allerede af dette knappe Referat vil ses, er det paa flere Maader lykkedes Forfatteren at kaste nyt Lys over det korte Aaremaal, som Erslev engang betegnede som Kong Christoffers »lidet interessante« Regering — med megen Uret, for saa vidt det dog netop var i disse Aar, at Strømmen vendte, saa Kongedømmet begyndte at genvinde sin Styrke. Unionen lykkedes det dog ikke at konsolidere; meget træffende synes Carlssons afsluttende Ord, »att ingen större olycka någonsin drabbat den nordiska enhetstanken än konung Kristoffers bråda död vid endast trettio två års ålder«.

Alt i alt maa Professor Carlssons Værk betegnes som et værdi-fuldt Bidrag til Belysning af Unionstidens politiske Historie. Banebrydende som Erik Lönnroths Studier over samme Tidsrum — hvortil mere Hensyn kunde være taget — er Bogen ikke blevet. Men den Forskerflid og Kombinationsevne, hvorom den bærer Vidne, aftvinger trods alle Indvendinger uvilkaarlig Respekt.

Henry Bruun.

Lunds Domkyrkas Historia. Under Redaktion av Ernst Newman. I-II. Lund og Stockholm 1946.

Udforskningen af Lunde Stifts Historie har gennem lange Tider været betragtet som et Fællesomraade mellem svensk og dansk Videnskab. Man maatte da fra dansk Side nære store Forventninger til det Værk, som Lunde Domkirke i Anledning af 800-Aaret for Indvielsen af Højalteret 1145 udsendte under Redaktion af Domprovst Ernst Newman. Som Helhed maa ogsaa

dette omfangsrige, meget smukt udstyrede Værk karakteriseres som en virkelig betydelig Indsats, om end det ikke har undgaaet nogle af de Svagheder, som ofte klæber ved Arbejder af lignende Karakter. Det skorter jævnlig en Del paa Ensartethed i Behandlingsmaaden som Følge af, at en Række vidt forskellige Forfatterpersonligheder har skullet arbejde paa samme Linie, og den bestemt fastsatte Tidsfrist for Udgivelsen af Værket har kendeligt nok adskillige Steder efterladt sig Spor i mindre nøjeregnende Gennemarbejdelse af Stof og Form.

Til Trods for den talrige Mængde Afhandlinger og Studier, som i Aarenes Lob er udkommet til Belysning af Emnet¹, har man hidtil savnet en Fremstilling, der gav et samlet Overblik over det lundske Erkesædes og hele Stiftets Udvikling ned gennem Aarhundrederne. Det er aabenbart dette, Jubilæumsværket har sat sig som Maal at give, og navnlig første Bind, der ogsaa er af størst Interesse for dansk Historie, løser paa fortræffelig og vidtskuende Maade denne Opgave. I andet Bind opfatter man desværre gennemgaaende Emnet noget mere snævert, idet Fremstillingen væsentlig blot begrænses til en Redegørelse for Domkirkens specielle, ikke Stiftets, Historie. Skønt der er ydet overmaade meget i det nu udsendte Værk, staar der dog endnu mange Forskningsopgaver tilbage paa dette Omraade, bl. a. en Fremstilling (eller Sammenstilling) af Domkapitlets specielle Historie i Lighed med, hvad der fra dansk Side foreligger i J. O. Arhnums udmærkede »Roskilde Domkapitels Historie«, I, 1937 (hvoraf dog Fortsættelsen beklageligvis stadig lader vente paa sig).

Som rimeligt er, indledes Værket med en Skildring af Domkirkebygningens og Inventarets Historie. Dette Bidrag skyldes Professor Otto Rydbeck, der ikke blot ved sine Studier staar som den mest indsigtfulde Kender af Emnet, men som ogsaa ved sin mangeaarige raadgivende Virksomhed med Hensyn til Restaureringsarbejder Gang paa Gang har haft Lejlighed til at indskrive sit Navn i Domkirkens Historie. Kan man maaske i dette Bidrag savne en lidt strengere Komposition, saa læses til Gengæld adskillige Afsnit ligefrem med Spænding. Det gælder særlig de Kapitler, hvori Forf. giver en Oversigt over de vigtige Forskningsresultater, der er tilvejebragt ved de arkæologiske Undersøgelser, som siden 1939 er foregaaet under hans Ledelse. Paa ikke faa Punkter tillader Materialet en forskellig Tydning,

¹ Et overvældende Indtryk af den litterære Behandlings Omfang faar man gennem den udmærkede Bibliografi »Lunds domkyrka i litteraturen«, som förstebibliotekarie Krister Gierow har leveret i »Inbjudning till Lunds domkyrkas 800-års jubileum 28-29 maj 1946«, 1-62, 4°.

men Professor Rydbeck udtaler sig overalt med stor kritisk Forsigtighed. Man har Indtrykket af, at hvert Ord er vejjet paa Guldvægt.

Det første store Afsnit af Erkesædets almindelige Historie — fra den skaanske Missions Grundlæggelse indtil Jacob Erlandsens Dod 1274 — er det blevet betroet Professor Lauritz Weibull at skrive¹. Ingen kunde være nærmere til det. Gennem mange Aar har Weibull i kritiske Studier behandlet enkelte Punkter i det lundensiske Erkesædes Historie, men først nu er det lykkedes Forf. at give et samlet Udtryk for sin livslange Forskning paa dette Omraade. Uden Tvivl staar Weibulls Bidrag som det ypperste i hele Værket

Som det var at vente, er Behandlingen i høj Grad præget af den fremragende Historikers velkendte Ejendommeligheder, først og fremmest af streng Kildekritik og af en stadig Bestræbelse for at se de hjemlige Foreteelser paa bred, almeneuropæisk Baggrund. Ogsaa som Historieskrivning betragtet indtager Weibulls Afsnit en høj Rang. Den elegante, klare, koncise Stil er overalt af en mærkelig Monumentalitet, der harmonerer godt med det Stof, der behandles, og vistnok oftere end ellers, er Fremstillingen baaret af en personlig beaandet Stemmning. Ikke faa Steder vidner om, at den store Kildekritiker tillige har et fint Øre for Livets Musik.

Weibulls kritiske Prøvelse af Kildestoffet, særlig af hele Saxo-traditionen, har medført en stærk Omformning af det overleverede Historiebillede. Nogle vil maaske finde hans Synspunkter for radikale, andre for konservative, men altid staar man over for en selvstændig Opfattelse, der afspejler et fast historisk Grundsyn og aabner Blikket for videre Perspektiver. Med Skarphed vender Forf. sig saaledes mod den ældre Tids Opfattelse af Knud den Hellige og søger at berøve ham det meste af den Helgen-glorie, som takket være Samtidens Hagiografer har straalet i saa mange Aarhundreder. For Udviklingen af det lundske Bispesæde har Knud dog haft utvivlsom Betydning gennem sine rundhaandede Donationer 1085.

Det afgørende Vendepunkt i Bispesædets Historie blev dog dets Ophøjelse til Erkebispesæde ca. 1104, hvad der bl. a. betyder den nordiske Kirkes Frigørelse fra Hamburg—Bremens Primat. Weibull betoner stærkt, at bag Gennemførelsen af hele denne Plan stod den daværende Biskop i Lund, Asser, selv den første Erkebiskop sammesteds (1104—37), en klog og handledygtig

¹ Afhandlingen er ogsaa udsendt som Særpublikation paa Rosenkilde & Baggers Forlag.

Prælat, der paa dette Omraade var i nært Samarbejde med Erik Ejegod. Den Pavebulle, ved hvilken Erkesædet oprettedes, er nu tabt, og man savner i Weibulls Fremstilling af dette vigtige Punkt en Behandling af den interessante Hypotese, som er fremsat af Professor J. Oskar Andersen, og i Henhold til hvilken Indførelsen af Tiendepligten skulde have været Pavestolens Betingelse for at gaa med til at oprette det nye Embede¹.

Under Behandlingen af den følgende Tids Udvikling dvæler Weibull særlig ved Erkebiskop Eskil, hvis ranke Skikkelse han omfatter med kendelig Sympati. Med god Grund har Weibull her — som andetsteds — fremdraget denne Mand ikke blot som den mest stortkaarne Personlighed i Lunde-Kirkens ældre Historie, men overhovedet som en af de største i dansk Middelalder, en Kirkefyrste af virkelig europæisk Format.

Med langt større Kølighed behandles derimod hans Efterfølger, Absalon, og det er et Spørgsmaal, om ikke Weibull her — i let forstaaelig Reaktion mod tidligere Tidens ensidige Lovprisning — er vel tilbøjelig til at gaa til den modsatte Yderlighed. Meget indgaaende og forstaaende skildres derimod de følgende imponante Erkebisper, Andreas Sunesen og Jacob Erlandsen, og deres mangeartede Virksomhed.

Billedet af Perioden efter Jacob Erlandsens Død 1274 og indtil Reformationen bærer ikke de samme straalende Farvetoner som Erkesædets første Storhedstid, men ogsaa de følgende Aarhundreder indeholder meget af Interesse: ejendommelige Personligheder, dramatiske Konflikter, rig indre Udvikling. Dette Afsnit af Lunde-Kirkens Historie er med stor Grundighed og Sikkerhed behandlet af Professor Gottfried Carlsson, der bl. a. udførligt skildrer Mænd som Jens Grand, Hans Laxmand, Jens Brostrup og Birger Gunnensen.

Det er let at se, at dette Bidrag skyldes en Forfatter, der fortrinsvis arbejder med den politiske Historie, og hans Behandling har da først og fremmest sin Styrke i Redegørelsen for den Rolle, Erkesædet og dets Mænd har spillet i Nordens politiske Omvæltninger, især i Unionstiden. Derimod kunde man nok have ønsket, at der jævnlig var ofret noget mere paa en kirkehistorisk orienteret Fremstilling af Erkesædets og Kapitlets indre institutionsmæssige Forhold. Særlig kortfattet er Behandlingen af Reformationstiden, der hviler paa et da utrykt Arbejde af fil. lic. Gösta Johannesson. Hele den betydningsfulde Udvikling mellem 1517 og 1536 burde sikkert i et Værk af dette Format have været belyst langt mere indgaaende.

¹ Kirkehistoriske Samlinger 5. R. II, 636–43.

For de mange andre Synspunkter, hvorunder en saa omfattende Institution som Lunde Erkesæde og Domkirke kan betragtes, har man undertiden været tilbøjelig til at glemme, at Katedralen i første Række var et af Middelalderens vigtigste Kultsteder i Norden. Det er derfor historisk meget velbegrunderet, at man har ønsket til Fremstillingen af Erkesædets øvrige Historie at føje et Afsnit om det middelalderlige »Gudstjenesteliv«. Docent Bengt Strömberg, der har behandlet Liturghistorien, indskrænker sig dog væsentlig til Tiden efter 1300. Som saa mange andre liturghistoriske Afhandlinger er ogsaa dette Bidrag lidet tiltrækkende som Læsestof betragtet, og det er vanskeligt at naa frem til et virkeligt Helhedsbillede. Det ligger for saa vidt i Stoffets Karakter og forringer ikke Bidragets indre Værdi. Derimod er det en principiel Svaghed, at Forf. næsten udelukkende beskæftiger sig med Hovedtrækkene i Messen, saaledes som de i Lund til sidst udkrystalliserede sig i det statelige Missale Lundense 1514¹, og ikke giver en tilsvarende Behandling af det andet Hovedled i alt middelalderligt Gudstjenesteliv, Tidebonnen. Endvidere kunde man have ønsket, at Forf. i sin Undersøgelse havde inddraget adskilligt mere nordisk Missalestof, særlig det samtidige Missale Hafniense fra 1510, hvormed det lundske er beslægtet.

Temmelig uforstaaeligt er det endvidere, at et af de aller vigtigste Led i det daglige »Gudstjenesteliv«, Aar ud og Aar ind, i Lunde Domkirke, de talrige Sjølemesse- og Aartidestiftelser, lades saa godt som uomtalt. Ved en Gennemgang af de mangfoldige Stiftelsesbreve og Testamenter, der bl. a. er trykt i Weibulls Diplomatarium diocesis Lundensis, vilde det have været let at fremdrage talrige Træk, der er af stor Betydning til at belyse Fromhedslivet, som det konkret udformedes i Lund. Denne Mangel paa bredere historisk Baggrund viser sig ogsaa i den meget spinkle Redegørelse for de Helgenskikkelser, der fortrinsvis har været dyrket i Lund².

Aaret 1536 kom til at danne en brat Afslutning paa det lundske Erkesædes politiske og kirkehistoriske Betydning. Fra at være et Knudepunkt i hele Nordens aandelige Liv sank Byen ned til at være en Provinsstad, der maatte nøjes med en begrænset lokal

¹ Domkirkejubilæet har givet Anledning til, at John Kroons Lys-trykanstalt i Malmö har udsendt en smuk Facsimileudgave af dette baade i typografisk og liturghistorisk Henseende lige betydningsfulde Monumentalværk. Desværre synes den nye Udgave at foreligge i et alt for begrænset Antal Eksemplarer.

² Man mindes her med et Suk afd. Ewert Wrangels fyldige Behandling af samme Emne i hans »Lunds domkyrkas konsthistoria«, 1923.

Virkekreds. Der kan da ikke til Domkirkens Historie i de første 120—130 Aar efter Reformationen knytte sig samme rigt nuancerede Interesse som til de foregaaende Tidsrum.

Tiden fra 1536 til 1660 (1680) skildres af Kyrkoherde, Friherre Kjell Barnekow, der bl. a. har gjort sig bekendt ved en talentfuld Bog om Niels Hemmingsen¹. Forf. er i udpræget Grad »Idéhistoriker« og har aabenbart haft vanskeligt ved at tegne et plastisk Helhedsbillede af den kirkehistoriske Udvikling i Lund i de første efterreformatoriske Menneskealdre. Det er saa meget mere beklageligt, som just dette Afsnit af Lunds Kirkehistorie altid har været temmelig stifmoderligt behandlet af svensk Forskning, medens der fra dansk Side foreligger ikke faa Forarbejder².

Særlig følelig er i dette Afsnit Manglen paa Skildringer af de ledende Personligheder. Der kunde saaledes her have været en gunstig Lejlighed til for en svensk Læsekreds at præsentere den Række interessante og karakterfulde Personligheder, som virkede som lutherske Superintendenter indtil 1660, Mænd som Frands Vormordsen, Niels Palladius, Mogens Madsen, Poul Mortensen Aastrup, Mads Jensen Medelfar, for slet ikke at tale om Peder Pedersen Winstrup.

Kjell Barnekow har fortrinsvis samlet sig om den Opgave at skildre Gudstjenesten og de institutionelle Forhold. Forf. har i den Anledning foretaget omhyggelige Forstudier, og hans Behandling af de nævnte Omraader udmærker sig ved stor Grundighed. Med rigtig Forstaaelse peges der ogsaa paa det efterreformatoriske Domkapitel og dets Betydning bl. a. som Samlingspunkt for Tidens humane og teologiske Dannelse. Saa meget mærkeligere er det da, at der just i en Skildring af denne Karakter savnes Omtale af den store teologiske Disputation 1544 mellem Kannikerne i Lund og de københavnske Universitetsteologer. Netop gennem en Analyse af dette Sammenstød mellem Repræsentanter for det Gamle og det Nye vilde man paa lærerig Maade have kunnet kaste Lys over Lunds Holdning over for Tidens brændende Spørgsmaal.

Fremstillingen af Lunds Kirkehistorie i den svenske Tid skal ikke omtales nærmere her. Det maa være tilstrækkeligt at nævne, at tre dygtige Forfattere — Professor Hilding Pleijel, Dom-

¹ Kjell Barnekow: Niels Hemmingsens teologiska åskådning, Lund 1940: jvfr. hertil J. Oskar Andersen i Kyrkohistorisk årsskrift 1941, S. 108–31 og Bjørn Kornerup i Dansk teologisk Tidsskrift IV, 57–66.

² I Vetenskaps-societeten i Lund, Årsbok 1943, 1–40 har jeg behandlet Stiftets Historie, for saa vidt angaar Biskopperne Poul Mortensen Aastrup og Mads Jensen Medelfar.

provst Ernst Newman og Biskop Edvard Rohde — har delt Stoffet mellem sig og givet interessante Skildringer af de følgende Aarhundreder. Trods forskellige Mangler og Brist maa »Lunds domkyrkas historia« dog betegnes som et Værk, der tjener til Ære for svensk historisk Forskning og ogsaa er af stor Værdi for dansk Historiekundskab.

Bjorn Kornerup.

F. M. Stenton: Anglo-Saxon England (The Oxford History of England vol. 2). Oxford 1943.

Anglo-Saxon England af Professor i Historie ved Reading Universitet F. M. Stenton bygger paa de to sidste Menneskealdres dybtgaaende Forskning og har denne Periodes karakteristiske Træk. Der ligger mange Aars Arbejde bag Bogens klare, saglige Fremstilling. Den henvender sig til en almindelig kultiveret Kreds af Læsere, maaske tilsigter den ogsaa at føre den fagstuderende Ungdom ind i Englands ældre Historie med de mange Problemer. En bedre Vejledning kan næppe tænkes. Under Texten findes Noter med Henvisninger til Kildesteder og til Behandlinger, undertiden Drøftelse af omstridte Spørgsmaal. En raisonerende Bibliografi og et omfattende Register afslutter Bindet¹.

F. M. Stentons egen Granskning har længe været samlet om Samfundsforholdene i Danelagen med varige Indslag fra den nordiske Kolonisation: *Types of manorial structure in the northern Danelaw* (1910), — *Documents illustrative of the social and economic history of the Danelaw* (1920), — *The free peasantry in the northern Danelaw* (1926), udgivet af Humanistiska vetenskaps-samfundet i Lund, — og den paa Stof og Idéer rige Raleigh-Forelesning *The Danes in England* (1927). Han har staaet ved Siden af Allan Mawer i Ledelsen af English Place-Name Society og haft Del i adskillige Bind af Selskabets Publicationer. 1932 udsendte han *The first Century of English Feudalism (1066--1166)*.

I Overensstemmelse med det Program, der er lagt for »The Oxford History of England«, er den politiske Historie skudt ret meget tilbage til Fremme for Bebyggelseshistorie, Samfundsforhold, Forfatning og Forvaltning, Kirkens Historie. Denne For-

¹ I Bibliografien nævnes Ælnoths »Passio s. Canuti« og Sven Aggesons »Historia regum Daciæ« med Henvisning til Langebeks »Scriptores rerum Danicarum«. Ny Udgaver er givet af M. Cl. Gertz i »Vita sanctorum Danorum« (1908—12) og »Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi« (1917—18).

skydning i Interesseomraadet maa medføre, at andre Kilder end den litterære Overlevering kommer i første Række i en Del af Kapitlerne. Stednavnenes Vidnesbyrd er udnyttet under Redegørelsen for de germanske Stammers Landnam og Britternes Vigen. Arkæologien yder sit Bidrag baade, naar det gælder den germanske Bosættelse, og i den følgende Tid. Man kan fra det 7. Aarh.s Beg. nævne den nylig afdækkede Skibsgrav i Sutton Hoo i Suffolk med værdifulde Fund af hjemligt Arbejde og fremmed Arbejde, der tyder paa Forbindelse med de østlige Middelhavslande, og fra Slutningen af det 8. Aarh. de mægtige Jordværker, Forsvarsværker mod Britterne i Vest, som Traditionen tilskriver Mercias Konge Offa. Lovene og i meget stort Maal Diplomer er Grundlag for det Overskue, der gives over den langsomme Vækst fra et primitivt Bondesamfund til mere differentierede sociale Forhold og over Opbygningen af Landets Styre. I Kap. IX »The structure of early English society« og i Kap. XIV »England before the Norman Conquest«, hvis 1. Afsnit har Undertitel »The peasants and their lords«, tegnes Hovedlinierne, og Professor Stenton faar ofte Lejlighed til at betone Continuiteten her som ogsaa andetsteds i Bogen. I den fyldige Redegørelse for Kirkens Historie noterer man hans Vurdering af Ærkebiskop Theodorus fra Tarsus, der organiserer den fjerne Provins og gennemfører romersk Skik, den rammende Karakteristik af Beda, Beretningen om Angelsaksernes heroiske Missionsvirke paa Fastlandet i det 8. Aarh., og senere efter Vikingernes Hærgen Fornyelsen af Klosterlivet i det 10. Aarh. Under Tilslutning til nyere Forskerarbejde vender han sig imod den ældre Mening, at den angelsaksiske Kirke skulde have staaet isoleret og været tilbage i Udvikling, og ender sin Fremstilling med Reorganisationen ved Ærkebiskop Lanfrancs faste Haand og med William I.s Selvhævdelsen overfor Gregor VII.

Ligesom Stenton i sin Raleigh-Forelæsning nævnte Johannes Steenstrup som den første Gransker, der viste, hvor dybt den nordiske Kolonisation havde mærket Ret og Administration i England, saaledes ogsaa i »Anglo-Saxon England«. Steenstrups Disputats var et retshistorisk Indlæg, og Størstedelen af hans Materiale tilhorte Tiden før 1066; men siden da er der sat et stort Arbejde ind paa at faa Overblik over og udgive Diplomstof fra de næste 200 Aar. Denne Indsamling ligger bag Stentons concise, men indholdsrige Afsnit »Danelaw«, der stadfæster og uddyber Steenstrups Thesis. Det indvundne Materiale af Person- og Stednavne giver tilsammen Indtryk af et meget betydeligt skandinavisk Element, stammende fra de Krigere, til hvem Hæ-

rens Førere i det 9. Aarh. uddelte Jord. Nybyggerne holdt længe fast ved nordisk Tradition og maaske ogsaa ved deres Hjemlands Sprog. I hvert Fald gav de endnu i det 13. Aarh. deres Børn nordiske Navne og hinanden Øgenavne. Navnestoffet lærer iøvrigt ogsaa, at det skandinaviske Element har været af vexlende Styrke inden for Danelagen — dominerende mod Nord, omkring York og i Femborg-Landet, svagt mod Syd, i Egnene ved Thames. Det samme Forhold iagttages med Hensyn til det for Danelagen ejendommelige Bondearistokrati. Man finder talrige selvstændige Bønder i Lincolnshire, Nottinghamshire, Leicestershire og East Anglia, mens de i de sydlige Egne kun udgør et Mindretal. I Yorkshire og i Derbyshire blev de haardt ramte, da Landet blev hærget efter Oprøret 1069.

Kap. XVII »The Norman Settlement« og Epilogen er ikke den ringeste Del af »Anglo-Saxon England«. Forfatteren samler i en Sum sin Viden om den politiske og sociale Revolution, som Normannererobringen indebar, og staar ligesom sine Forgængere, mange Slægtled af Historikere, overfor Spørgsmaalet om Tab og Vinding. Med Bogens sidste Ord giver han sit Svar: »The Normans who entered into the English inheritance were a harsh and violent race. They were the closest of all western peoples to the barbarian strain in the continental order. They had produced little in art or learning, and nothing in literature, that could be set beside the work of Englishmen. But politically, they were masters of their world.«

Ellen Jørgensen.

Nyt fra historisk Videnskab.

Landsarkivar Hans Knudsen døde 5. maj 1946 knap 64 aar gammel. Allerede inden han i 1907 tog embedsexamen var han blevet knyttet til arkiverne, hvor han i næsten 40 aar kom til at gøre et dygtigt og samvittighedsfuldt arbejde, først ved landsarkivet i Viborg, derpaa som landsarkivar i Odense fra 1924 og endelig som leder av det sjællandske landsarkiv fra 1934. En særlig betydningsfuld gerning udførte han i 1921, da han under vanskelige forhold foretog den første orienterende undersøgelse av de sønderjyske arkivalier. Hele hans virksomhed var præget av saglighed og sund sans, saa han aldrig lod sig lede av personlige følelser, og han gav i videste omfang sine medarbejdere frie hænder i deres arbejde. Som arkivmand var han ikke blot en omhyggelig samler og ordner, men forstod, at hvis rammerne ikke skulde sprænges, maatte ligegyldige sager udskydes. Mindst lige saa meget betød han, der ved sit lune og sit venlige og naturlige væsen havde let ved at omgaas mennesker, som hjælper og vejleder for arkivgæster, baade amatører og fagmænd, samtidig med at han paa een gang elskværdigt og myndigt kunde avvise tidsspildende diletanter.

Hurtigt kom han i kontakt med de lokalhistoriske organisationer og arbejdede energisk for at gøre aarbøgerne lodigere bl. a. ved selv at skrive en lang række velskrevne og omhyggeligt udarbejdede avhandlinger, især i »Jyske Samlinger«, som han redigerede 1921—30. Hans produktion, der kun rummer faa større arbejder, voxede naturlig ud av hans arkivarbejde fx hans oversigter over visse arkivfonds — især trykt i »I'ortid og Nutid«. I følge sin avstamning følte han nær tilknytning til landbrugs-historien og skrev den lodige avhandling om »Kolding Rytterdistrikts Selvejrbønder« (Jyske Sml. 1925), der især kommer ind paa problemet om den ældre enevældes uvilje mod gennemgribende ændringer, der gik mod skik og brug. Et fynsk gods' drift

fulgte han grundigt gennem 200 aar i »Lundegaards Stiftelse 1754—1929«, og i en fornøjelig avhandling »Fra Holbergtidens Horsens« (Aarhus Stifts Aarb. 1921) viste han sin evne til at drage levende kulturhistorisk stof ud af tal og andre fakta. Baade i lokalhistoriske foreningers bestyrelser og i tjenstemandsorganisationer udførte han et stort og paaskønnet arbejde, og han forfattede 1944 en oversigt over »Danske Statsembedsmænds Samraad« 1919—44. Gennem mange aar samlede han stof til en bog om de danske selvejerbondere, hvis stilling han ofte havde strejft i kortere artikler, og som han havde fortræffelige forudsætninger for at skildre, men han naaede ikke at faa bearbejdet sit store materiale.

Hans H. Fussing.

1944 døde James Tait, der sammen med Thomas Frederick Tout i Aarhundredets første Aartier brød gennem engelsk Universitetstradition og lagde Grunden for en systematisk, kritisk Historieundervisning i Manchester. Tout var Foregangsmand og Organisator, Tait den stille, meget krævende Lærer, der førte Eleverne ind i Kildestudiet og siden blev deres Raadgiver. Ved Touts Initiativ kom »Publications of the University of Manchester« i Gang, og i denne Series historiske Afdeling, der indledtes med Tait's Bog *Mediæval Manchester* (1904), mødte den yngre Historikergeneration frem med Studier, som især gjaldt engelsk Forfatnings- og Forvaltnings-Historie i Middelalderen, de to Professorers Interesseomraade.

1919 forlod Tait sin Universitetsgerning, men han vedblev at være Lærer. Han havde længe foruden de Studerende i Manchester haft et andet — større Auditorium, nemlig Læserne af »English Historical Review«, engelske og udenlandske Forskere. Ved sine concise, fastbyggede Recensioner, fulde af Viden, sindigt prøvende, altid loyale, øvede han en stor Indflydelse gennem mere end 40 Aar. Man kan eksempelvis nævne hans Vurderinger af F. W. Maitland: »Domesday-Book and Beyond« (1897), Mary Bateson: »Records of the borough of Leicester« (1899—1905), P. Vinogradoff: »English society in the 11th century« (1908), F. M. Stenton: »Types of manorial structure in the northern Danelaw« (1910).

Baade i Recensionerne og i Afhandlinger i EHR. spores Forstudier til det Arbejde, han havde tænkt sig som sit Hovedværk. *The mediæval English borough. Studies on its origins and constitutional history* var imidlertid længe under Vejs, kom først 1936, i hans 74. Aar.

Ellen Jørgensen.

I anledning af hundredeaaret for Søren Hempels død 1844 har Hakon Müller udgivet *Søren Hempels politiske Dagbøger 1835—1840* (Odense 1946, 141 sider). Som mangeaarig ejer og redaktør af *Fyens Stiftstidende*, som dygtig bogtrykker og boghandler, filantrop og kommunalpolitiker spillede dagbøgenes forfatter en betydelig rolle i Odense. I rigshistorien har han en beskeden plads som repræsentant for sin hjemby i Roskilde stænder i den første valgperiode 1835—40. Han hørte i spørgsmaal om forhandlingernes offentlighed, stændernes forening og skattebevillingsret, udvidelse af trykkefriheden osv. til forsamlingens konservative fløj, var i erhvervspolitisk henseende talsmand for en snæver købstadegoisme, men viste i forskellige mindre sager human indstilling. Han øvede ringe indflydelse og undlod klogeligt at søge genvalg 1841.

Dagbøgerne, der er intime, tildels meget kortfattede og vanskeligt forstaaelige optegnelser fra de tre første stændersamlinger, giver et lidet flatterende billede af Hempel som en smaatskaaren og selvoptagen mand, der i en fremrykket alder, vel ogsaa noget svagelig, ikke magter at tilpasse sig efter sin nye opgave. En stor del af optegnelserne handler om hans genvordigheder i anledning af, at han trods forbudet i stænderanordningen læser sine i kurios gammeldags stil affattede indlæg op. Han bliver hurtigt skive for andre deputeredes drillerier og behandles »en Kamerat [=: en camarade] eller hovmestrende«, hvilket han tilskriver sit »aabne og tildeels barnlig-muntre Væsen« (s. 95). Til gengæld noterer han troligt, naar hans kolleger gaar i staa i foredraget eller paa anden maade gor sig latterlige — hvis det lykkes ham selv at tale uden manuskript, er »Guds Kraft stærk i den Svage« — føler sig hævet over bonderne og hader Drewsen, juristerne og »Københavnerne«, som han altfor ofte kommer til at skyldes svar paa en finte. Især tror han sig forfulgt af præsidenten Schouw, der under Hempels indlæg som regel »griner; har snart noget at hviske til Kommisarius, snart til Secretairen, kort er i en bestandig Bevægelse, som var der noget i mit Foredrag, der gjorde mig latterlig« (s. 95). Efterhaanden faar Hempels forfølgelsesforestillinger en halvt patologisk karakter; han aner Schouw eller Ove Thomsen, tidligere redaktør af Hempels blad og fra 1836 af den konkurrerende *Odenseavis*, bag det meste af sin parlamentariske modgang.

Væsentlige nye oplysninger af politisk art bringer dagbøgerne ikke. De indeholder derimod udover bidrag til Hempels karakteristik en del smaatræk og situationsbilleder, ofte ganske levende, men tegnede uden humor endsige humor, højst af en ufrivillig komik: »Justitsraad Friis [gaaer] gravitetisk hver Middag hen til

Kaffebordet, snupper 2 à 3 Kopper til Rosenørn (?) og andre Omsiddende, samt medbringer en heel Skaal med Fløde, en anden med Sukker, hvilket da savnes for Andre. — O, Almenaand, hvor maa du bukke under for den lave Egoisme!« (s. 103). Af en senere nationalliberal koryfæ findes følgende utraditionelle skildring: »Hvidt med et næsten grumt Gefæs — hver anden Dag Soiréer og Gilder — viser ingen synderlig dannet Takt. Naar muelig En siger noget, han ikke synes om, kaster han sig tilbage med Stolen, virrer, griner, putter Tørklædet for Munden, nikker hen til Kommissairen eller Præsidenten, ja banker i Bordet med Haanden« (s. 76). Der er utvivlsomt i dagbøgerne noget af atmosfæren fra stændersalen, men ingen høj luft. At dette ikke udelukkende skyldes dagbøgenes forfatter, faar man et indtryk af ved at gennemløbe listen over de deputeredes lidet vittige øgenavne s. 82 ff., som han i hvert fald ikke alene er ophavsmand til (se s. 106).

Udgivelsen repræsenterer et ret betydeligt arbejde. Hempels optegnelser er tildels udaterede og anbragt imellem hinanden uden kronologisk orden, og hans skrift er vanskelig at læse; dette maa undskyldes, at tekstgengivelsen ikke overalt er korrekt¹. Indledningen giver foruden biografiske oplysninger en i det hele træffende og nøgtern karakteristik af Hempel. Det elskværdigste, der kan siges om hans politiske virksomhed, er vel sagt af en meddeputeret, som citeres i dagbogen s. 79: »Hempel taler ikke i Nutidens Manér, men vi bør betænke, at han er en gammel Mand, der følger sin Overbeviisning og mener det Godt, hvad han siger.«

Poul Bagge.

Med *Bogen om J. C., Skrevet af hans Venner* (1947), der er redigeret af Dr. L. Moltesen, og som slutter sig til de tidligere anmeldte Arbejder af Frode Aagaard og Knud Rée (10. R., VI, S. 364 ff.), er vel forelobig det sidste Ord sagt om J. C. Christensen. Ikke saaledes, at der ikke stadig er Plads for en dybtgaaende Undersøgelse af hans Forudsætninger og Placering i dansk Venstrepolitik. Men den kommer vi nok til at vente paa. Stort videre paa Grundlag af, hvad der kan fremdrages af Christensens egne Udtalelser eller berettes om hans Personlighed, naar man næppe. Ogsaa den nye Bog bærer i høj Grad det stykkevises Præg og er ogsaa for meget et Festskrift til at være dybtgaaende Historie.

¹ Udgiveren har gjort mig opmærksom paa en særligt meningsforstyrrende fejl. S. 98 l. 2 f. n. staar: led af det Held; læs: Led af det Hele.

Hovedafsnittet er Rigsdagsbibliotekar Victor Elberlings Afhandling om »Mennesket og Politikeren«, hvor Forfatteren til Dels paa Grundlag af egne Iagttagelser gennemgaar Christensens politiske Udvikling. Den rummer adskillige gode Ræsonnementer, men ikke noget nyt. Det er en historisk Kendsgerning, at Christensen begyndte sit politiske Liv med den bestemte Hensigt at skabe indre Fred og Samling i Venstre, og det holdt han fast ved. Ved sin Personligheds sjældne Styrke og sine usædvanlige Evner til at se Kernen i en Sag naaede han vidt, tilsyneladende langt videre end de ældre Venstreførere. Jeg skal være den sidste til at benægte dette, men det maa dog billigvis erindres, at Christensen staar paa de ældres Skuldre. Elberling er ikke retfærdig, naar han gør op med Berg, Holstein og Hørup. Man kan sige det onde, man vil, om Agitation — Ord føder ikke alene Ord, men Tanker og Villie. Historien har fuldt op af Eksempler paa, at den handlende Politiker opererer paa en Baggrund af Stemning, skabt af andre. Bergs folkelige Lyrik og Holsteins dialektiske Optrevling af Provisoriet har saavist ikke været ligegyldige for Udviklingen af dansk Venstre. Og Hørup. Vi hører her igen om hans »Haabloshed«. Hans Artikler kunde »hverken sætte Haab eller Mod i den Ungdom, der søgte et Staasted«. Det maa være tilladt at sige, at for den Ungdom, der tænker, er en Agitation ikke ringere, fordi den bruger Ironien som Vaaben. Tværtimod. Hørups har i hvert Fald sat dybe Spor i Danmark. Der ligger et kvart Aarhundrede af omkalfatrende Indhold mellem hans Artikel 1876 om »de fire fra Niverød« og saa Billedet fra 1900—01, da Ministeriet Sehesteds Personer Gang efter Gang udløste rislende Latter over Landet. Var de Undermaalere? Langtfra. Men Bøtten var vendt. Ungdommen havde gennem Ironien fundet sit aandelige Staasted. Baade Stemmeseddel, Strejker og Maskinpistol er ypperligt Værktøj, men det er unægtelig ikke ligegyldigt, hvilken sjælelig Baggrund de har. Utvivlsomt, at Hørup paa visse Omraader har gjort Skade. Men saa længe der er noget, der hedder fribaaren Tanke, vil der være unge, der gennem ham kan finde Staasted.

Det er almindelig kendt, at J. C. Christensen ikke yndede at forklare, hvad han vilde eller havde villet i sin Politik. I de senere Aar paaberaabte han sig sin svigtende Hukommelse, og det har han utvivlsomt gjort med Rette — den lille Historie om Albertis Visit hos ham efter sin Løsladelse har han saaledes fortalt til forskellige med stærkt forskellige Enkeltheder. Der er givet, at der i en mere kursorisk Fremstilling af Christensens Historie vil blive væsentlige Huller, og det gælder ogsaa Elberlings. Hvad angaar Forholdet til Alberti, lodder Elberling ikke dybt nok

psykologisk. Om Begivenhederne 1920 faar man, som ventes kunde, ingen udtømmende Besked osv. Men alt i alt er her givet en tiltalende, personlig og forstandig Skildring af Mennesket og Politikeren.

Blandt Bogens andre Afsnit lægger man især Mærke til to, der udfylder Lakuner i tidligere Christensen-Biografier, Vald. Holbolls om Christensen som Kirkepolitiker og Frits Cramers om ham som Forsvarsminister. Det første skuffer lidt, men indeholder dog Ting af Interesse, det andet er af ikke ringe Værdi som Bidrag til Oplysning af den Lütken'ske Affære, der trænger til al mulig Opklaring. Der er antagelig en Forbindelse mellem den og Christensens Tavshed i Mineudlægningspørgsmaalet 1914, — et Problem, som M. N. Slesbager i sit lille Bidrag til Bogen ikke fyldestgørende løser.

En Del mindre Kapitler behandler J. C. Christensen under Rigsretssagen, som Folketingets Formand, Stifter og Leder af »Dannevirke«, i Hedeselskabet m. m. Victor Elberling har samlet en »J. C. Christensen-Mosaik« af Citater af Politikeren.

Povl Engelstoft.

Franz v. Jessen har fuldendt sit store Memoireværk *Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker* (se 11. Rk., I, S. 750 ff.). Første Bind udkom 1943, og nu foreligger fjerde og femte Bind, det sidste delt i to Halvbind (Kbh. 1946, 395 Sider + 541 Sider). Det var Forfatterens tvungne Lediggang under Besættelsen, der gav ham Tid og Lyst til at skrive disse Erindringer ned, og det skal siges, at dansk Historieskrivning har Grund til at være ham taknemmelig, fordi han gjorde det. Værket indtager i mange Maader en Særstilling. Det er vistnok i Omfang det største danske Memoireværk, og det er i sin Opbygning saa afvekslende og farverigt, at det er fuldkommen frit for den ved Erindringsværker ofte klæbende Monotoni. Den stadige Skiften mellem Gentryk eller Genfortælling af Arbejder fra Forfatterens brogede Rejseliv og førstehaands Beretninger om hidtil ikke skildrede Oplevelser virker overordentlig underholdende. Kildeværdien er naturligvis ulige, men det vil ikke være vanskeligt for Historikeren at skønne over, hvor han staar over for en primær Fortæller og hvor over for en kyndig Tilrettelægger, eller hvor over for en Part i Sagen, hvor over for en uvildig Mand. De to afsluttende Bind behandler Tiden fra 1908 til 1940, og der er her Grund til at fremhæve Afsnittene om Niels Neergaard som Politiker, om »Riget«s Historie, den første Verdenskrigs Udbrud og Oplevelserne i Frankrig under

den, Genforeningen 1918—20 og det østgrønlandske Spørgsmaal. »Riget«s triste Saga beretter Franz v. Jessen uden at besmykke sin egen Del i den. Fremstillingen af Genforeningens Historie slutter sig til og udbygger, hvad Forfatteren før har skrevet om dette Emne; den vil utvivlsomt møde Modsigelse, men til den fulde Opklaring af denne Periodes Historie, som først Fremtiden kan give, er den et uundværligt Bidrag. Den indeholder Enkelt-skildringer af høj Værdi som »Affæren Clemenceau-Brandes«, der uden klodset Pegefinger giver ypperlige Karakteristikker. Bogen slutter med Billeder fra Nazismens Opvækst, bl. a. et baade skarpt og retfærdigt Goebbels-Referat, og med Beretningen om, hvorledes den 9. April 1940 ramte Forfatteren personlig. Paa en af de allersidste Sider aftrykkes hans Leder i »Nationaltidende« 12. April, den sidste, han skrev, før Forbudet standsede hans Pen. I sin Forening af advarende og opflammende Toner, sin Profeti om en Dommens Dag og sit Krav til Dommerne er den et mærkeligt gribende Tidsdokument, der har sin Mission ikke mindst efter 5. Maj 1945. En værdig Afslutning paa dette Værk, der er skrevet af en Mand med dybe og stærke Traditioner og en paa afgørende Punkter rodfæstet politisk Overbevisning, men uden Traditionalistens Snæverhed og Politikerens Fanatisme.

Povl Engelstoft.

Et udvalg av lokalhistorisk interesserede borgere i Ribe, som ønskede at faa en fortsættelse av J. Kinchs udmærkede bog om deres by, stillede for en del aar siden nu avdøde Otto Smith og Victor Hermansen den opgave at skrive Ribes historie efter 1730, overvejende paa grundlag av J. Kinchs, V. Blochs og C. N. Termansens samlinger. Opgaven blev derved bunden, og det præger Victor Hermansen: *Ribe Bys Historie. 1730—1820, II* (1946), ligesom det mærkedes i I. del, der kom 1936.

Den foreliggende del skulde skildre Ribes aandelige liv, men da en bog om katedralskolen er paa trapperne, har forf. naturligt nok formet sin bog som en »Ribe Bispekrønike 1730—1820«. Man faar da ogsaa et levende billede av de sex bisper, især av deres embedsvirksomhed og private forhold. Bispernes visitatser og hele embedsgerning førte dem — og her ogsaa læseren — vidt omkring i stiftet, saa man undertiden føler sig lidt langt fra Ribe by, men der er mange interessante træk til belysning av religiøse bevægelser, kirke- og skolevæsen og filantropiske foretagender. De enkelte bisper karakteriseres gennemgaaende levende som mennesker og embedsmænd, selv om der for H. A. Brorsons ved-

kommende ganske selvfølgelig mest henvises til den fyldige litteratur om ham, og gennem skifterne er det lykkedes at give en malende skildring av flere bispehjem, baade av den lærde Anchersens bibliotek med de »orientalske manuscripti« og av Viktor Kristian Hjorts studerekammer med ikke mindre end fem spyttebakker. Begge disse to begik underslæb, og den lemfældige fremgangsmaade overfor dem viser, hvor langmodig enevælden ofte var overfor utro embedsmænd.

Omkring bisperne grupperer sig en del andre akademikere fra den lærde Terpager til den trods sygdom og armod friske og levende Ambrosius Stub, mens byens øvrige borgere og embedsmænd, der er omtalt i I. bind, her kun behandles i deres forhold til bisperne.

Ligesom bisperne hæver sig over de andre Ripensere, saadan rager domkirken op over Ribes bygninger. Her gives god besked om kirkens forfald og slette økonomi, om de mere velmente end vellykkede restaurationsforsøg, oftest resulterende i at kirken baade æstetisk og historisk blev fattigere, men man forstaar forfatterens glæde over at kunne fremdrage de embedsmænd i Rentekamret, der i 1789 viste en for tiden sjælden forstaaelse av domkirkens historiske værdi og ved deres energiske optræden begrænsede dens odelæggelse.

De indvendinger, der kan rejses mod bogen, falder for største delen væk, naar man tænker paa, at den er led i et hele, og at forfatteren har faaet stillet en snævert avgrænset opgave, men man faar nok for lidt om selve Ribe by. Bogen svarer til sin undertitel, er en bispekronike. Dens ydre form er smuk, bl. a. takket være gode billeder, men det er uheldigt, at dette 2. bind er trykt med en anden sats end 1. bind. *Hans H. Fussing.*

Af den store »Sonderjyllands Historie« i 5 Bd., der udkom i Aarene 1930—43 har Professor Knud Fabricius alene skrevet, hele 4. Bd. (udgivet 1937), der omfatter Tidsrummet 1805—64. Indenfor dette Tidsrum er det, at Flensborgeren, Professor Christian Paulsens (f. 1798, d. 1854) kendte nationalpolitiske Virksomhed falder, og da Fabricius til sin Skildring har benyttet Paulsens efterladte »Dagbøger«, er det naturligt, at han har fattet den Plan at faa Dagbøgerne offentliggjorte. Dette er i Efteraaret 1946 sket ved en meget smuk Publikation: *Flensborgeren, Professor Christian Paulsens Dagbøger. Ved Knud Fabricius og Johs. Lomholt-Thomsen* (Kbh. 1946. XXVI + 430 S. Med Portrætter).

Æren for Udgaven maa deles af flere. Prof. Fabricius' Datter, Biblioteksassistent Tordis Fabricius, har udført Afskrivningen af Manuskripterne, men Fabricius har selv ved Korrekturlæsningen foretaget en Sammenligning med Originalen. Den velskrevne, kultiverede Indledning skyldes ogsaa Fabricius, medens Adjunkt Lomholt-Thomsen, der er en Datterdattersøn af Christian Paulsen, har haft det besværlige Arbejde med det udførlige Noteapparat. Dette er, saa vidt skønnes, i enhver Henseende tilfredsstillende og udtømmende. Bogen er smukt udstyret, Trykfejlene er faa, og den er forsynet med gode Portrætter, bl. a. C. A. Jensens Malerier af Christian Paulsen og af hans første Hustru Thora Bloch.

Efter Gennemlæsningen af Dagbøgerne vil sikkert enhver give Fabricius Ret i hans Opfattelse, at de fortjente at udgives, thi de udgør en fængslende Læsning og giver et godt Billede af Paulsens tiltalende Karakter. Derimod mener jeg egentlig ikke, at Fabricius har helt Ret i sin Bemærkning (S. IX) om, at Dagbøgerne hidtil kun har været »lidet benyttede«. Han nævner her, at de især er benyttede i den udmærkede Levnedsskildring, som Paulsens Ungdomsven og Kampfælle, Professor H. N. Clausen, nogle Aar efter Paulsens Død gav i 1. Bd. af Udgaven af P.s »Samlede mindre Skrifter«. Men maa man ikke sige, at Clausen her dog har gjort en meget udførlig Brug af Dagbøgenes Indhold? Saadan forekommer det i hvert Fald mig. Endvidere synes jeg, at det burde være nævnt, at ogsaa P. Lauridsen i »Da Sønderjylland vaagnede« i ikke ringe Grad har udnyttet Dagbøgerne — bl. a. ved større eller mindre Citater i sin Tekst, ligesom der jo i hans 4. Bd. findes længere Stykker af dem aftrykte.

Kendskabet til de nu offentliggjorte Dagbøger vil derfor næppe i større Grad ændre det allerede kendte Billede af Paulsens nationalpolitiske Gerning, men derimod faar vi gennem dem, som allerede antydet, et fyldigt Indblik i Paulsens indre Liv, i hele hans menneskelige Udvikling. »Dagbøgerne« er nemlig i det store og hele heller ikke egentlige Dagbøger, men de er, som han selv et Sted skriver, Bemærkninger, som han gør om sit Liv for »at forfølge min Gang i Selverkjendelse«. Det er en Slags Regnskabs- og Statusopgørelser, om man maa bruge disse Udtryk, fremsatte med passende Mellemrum — omkring Aarsskifte eller Fødselsdage eller ved de indgribende Hændelser i Menneskelivet: Bryllup, Fødsel og Død.

Bortset fra nogle Optegnelser fra de tidlige Ungdomsaar og fra Aaret 1821 er Dagbøgerne førte paa Dansk. I 1820 fik han sit Ønske om at gøre en Rejse til »det egentlige Danmark og til

vor Hovedstad« opfyldt, og sine Indtryk fra denne Rejse nedskrev han paa Dansk. Denne Rejseberetning er ogsaa i kulturhistorisk Henseende en meget interessant Læsning. Den udpræget velvillige Indstilling — som en Elskers over for den tilbedte — mod alt, hvad han ser, hører og oplever, kan ikke andet end gøre et behageligt Indtryk. »Saa har jeg da fuldendt«, skriver han i Oktbr. ved Hjemkomsten til Flensborg, »den behageligste af alle mine Reiser, denne min Fædrelands-Reise.«

Fra 1821 er der, som sagt, nogle Optegnelser paa Tysk, skrevne i Kiel, men da han sidst paa Aaret kommer til København for her at fortsætte Studierne, slaar han atter over i det danske: »Det, jeg saa ofte i denne Tid har sagt, at som jeg [af] Hjertet var Dansk, saa vilde jeg ogsaa vorde det i Sproget, vil jeg og sande derved, at jeg nedskriver mine Bemærkninger over mit Liv i mit kjære Danske Tungemaal.« Denne Beslutning fastholdt han Livet igennem.

Dansk var, som bekendt, ikke Paulsens Modersmaal. I hans Barndomshjem som i de fleste andre flensborgske Hjem taltes der Tysk, selv om Hjertet var dansk. Men Dansk taltes jo af Bønderne i Oplandet som af Søfolk i Havnen, og Paulsen og hans Legekammerater i Barndomsdagene satte en Ære i at kunne gøre sig forstaaelige paa Dansk. Det danske Sprog har for ham derfor hørt med til Hjemmet, i Flensborg indsugede han dansk Statsbevidsthed og »Dänenstoltz« (for at bruge Heinr. Harries' Ord), og »hans Blod« var dansk — ja, det er Paulsens eget Udtryk. Mon det ikke er alt dette, der gjorde, at da han som ung paa tyske Opdragelsesanstalter og Universiteter kom i Berøring med »det fremmede«, blev han sig inderlig bevidst som Dansk. Med en indefra fremvældende Varme, skriver H. N. Clausen om sit Møde med ham i 1818 i Göttingen, udtalte han sig om dansk Sprog og Historie, og som Fædreland nævnede han kun Danmark. — Det er vel rimeligt at gøre opmærksom paa, at Paulsens af Danskhedsfølelsen fremkaldte Sprogskifte har visse Begrænsninger, idet man i Optegnelserne stadig vil kunne finde Germanismer: Ord eller Ordstilling, tit ret pudsige (lever og væver — lebt und webt; Soufald — Seeunfall). Man maa dog her ogsaa huske paa, at Paulsen i hele Tiden 1826—48 levede i Kiel og her holdt tyske Forelæsninger, og man skal ikke lade sin Nydelse ved Læsningen af Dagbøgerne odelægge ved at søge efter Germanismer.

En ret stor Part af Bogen udgør Optegnelserne om Paulsens Kærlighedskvaler, inden han fik Thora Blochs Ja. Fabricius bemærker i sin Indledning med Rette om disse Optegnelser, at Læsningen af dem vil vise Forskellen i Følemaade mellem to

Aarhundreder. Baade her og i Omtalen af Venskabsforhold vil Nutiden nok finde en Del »overspændt« — i hvert Fald Udtryk, som man nu skyr at bruge.

Men ellers vil jeg tro, at man — Tidsforskellen taget i Betragtning — maa sige, at Bogen virker meget »dansk« i god Forstand. Der er ingen store og pralende Ord, intet Had over for Modstandere, og der er — trods Modgang, Skuffelser og Chikaner — en fast Udholdenhed i Troen paa og Overbevisningen om det indtagne Standpunkts Retfærdighed. Christian Paulsen er i Sandhed en værdig Talsmand for den danske Sag i Sønderjylland, og han levede ikke forgæves. Trods Mismodsytringer i »Dagbøgerne« er han ogsaa klar herover, thi han saa sin Gerning bære Frugt navnlig hos nordslesvigske Bønder og Borgere. Han og Flor, de »to bekendte Professorer«, var med at vække disses danske Folkefølelse, og det er, som Paulsen skriver, dog et godt Værk at hævde og rejse et undertrykt Sprog, saa Befolkningen igen kunde glædes ved sit Modersmaal.

Holger Hjelholt.

I en interessant, ogsaa for ikke-jurister i det store og hele forstaaelig bog om *Forfatning og Sædvane* (Kbh. 1947, 152 sider), har professor Ernst Andersen paa retshistorisk baggrund behandlet nogle vigtige og omstridte problemer i forfatningsretten: forfatningsloves omfortolkning, domstolenes prøvelse af loves grundlovsmæssighed og sædvaners forhold til lovene og forfatningen. Historikere vil have nytte af at blive indført i moderne opfattelser af disse spørgsmaal, som ofte spiller en rolle i den politiske historie. De vil med udbytte kunne læse forf.s temperamentfulde gennemgang af kampen mellem den nordamerikanske lovgivningsmagt og højesteret, under hvilken kongreslove i 76 tilfælde fra 1803 til 1937 helt eller delvis blev tilsidesat som forfatningsstridige, indtil højesteret bøjede sig for Roosevelt's trusel om udnævnelse af nye dommere og opgav kampen mod *new deal*. Lærereg er ogsaa forf.s redegørelse for den efterhaanden lange række af love og sædvaner, der har »fortolket« den danske grundlov paa en maade, som ikke stemmer med dens bogstav og oprindelige mening. Forf. er talsmand for en »dynamisk« opfattelse af rets- og forfatningsudviklingen. Han mener, at lovgivningsmagten bør have det videst mulige spillerum til at tilpasse forfatningens bestemmelser til »Nutidens Forestillingskreds«, og vender sig polemisk mod nyere dansk statsretlig teoris opfattelse af visse gældende lovbestemmelser som grundlovsstridige og mod dens forsøg paa at hævde en udvidet

prøvelsesret for domstolene. Disse forsøg bygger efter hans mening paa en overførelse til danske forhold af den amerikanske prøvelsesrettdoktrin, som er blevet til under statsretlige og politiske forudsætninger, der er særegne for U. S. A., og de bør ikke faa nogen indflydelse paa højesterets praksis. At højesteret hidtil ikke har underkendt nogen lov som grundlovsstridig, viser dens »Respekt for Folkestyret« (s. 71). I tilslutning til en tankegang, der først er udviklet af den amerikanske højesteretsdommer Chase i slutningen af 18. aarh., og som ogsaa kommer frem i en dansk højesteretsdom fra 1921 (s. 9), hævder forf., at domstolene kun bør nægte at anerkende en klart forfatningsstridig lov, medens de i tvivlsomme tilfælde — i modsætning til hvad den amerikanske højesteret gjorde indtil 1937 — bør boje sig for den lovgivende magts fortolkning af grundloven.

En historiker vil finde forf.s syn paa forfatningen som noget levende og foranderligt naturligt og frugtbart, men vil kunne indvende forskelligt mod detaljer i bogen. F. eks. er forf.s karakteristik af de to store nordamerikanske partier s. 30 lidt for enkel, og det er ikke rigtigt at »man« ved junigrundlovens givelse »gik ud fra, at der ved Siden af en stærk Folkemagt vilde staa en stærk Kongemagt« (s. 41), hvis man som forf. dermed ogsaa tænker paa kongens personlige magtstilling i forholdet til ministrene — dertil kendte man bl. a. Frederik VII for godt. Det er en mere beskeden opfattelse af kongens rolle, man kan læse f. eks. ud af den af Scavenius fremkaldte diskussion herom paa rigsforsamlingen 1849 (Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen sp. 1789 ff, 2870 ff), naar man tager i betragtning, at spørgsmaalet af politiske og personlige hensyn offentlig maatte behandles med en vis delikatesse. Forskellen mellem den magtfordeling, grundlovgiverne tænkte sig, og den nuværende er derfor knap saa stor, som forf. mener. Skönt forf. paa ingen maade er blind for, at problemet om lovenes overensstemmelse med forfatningen har en politisk side, er han ogsaa tilbøjelig til at undervurdere den praktisk-politiske baggrund for parternes standpunkttagen i kampen om domstolenes prøvelsesret. Han refererer (s. 11 f, 74 f, 97) en debat paa rigsforsamlingen om et af forfatningsudvalget stillet forslag, der forudsætningsvis vilde fastslaa domstolenes prøvelsesret i samme omfang som i U. S. A., som om det var en teoretisk diskussion om den amerikanske doktrin. Det er kun den halve sandhed. Ørsted, der jo indtog et særstandpunkt under grundlovsforhandlingerne, argumenterede maaske hovedsagelig ud fra juridisk-teoretiske overvejelser imod forslaget, men Tscherning, der ledede angrebet, støttet bl. a. af J. A. Hansen og den bonde-

vennerne nærstaaende Bregendahl, havde i hvert fald ogsaa tungtvejende aktuelle politiske bevæggrunde. Han nærede ingen tillid til de fra enevælden overtagne domstole (»de Dommere, som jeg, uden at fornærme nogen, tør sige, ikke endnu af nogen nyde den fulde Anerkendelse«), og naar han i denne forbindelse erklærede, at det f. eks. ikke vilde være muligt at faa domstolene til at anerkende som fuldstændig den erstatning, lovgivningsmagten vilde fastsætte for ejendomsafstaaelse (junigrundlovens § 87), var det aabenbart fæsteafløsningens skæbne, han frygtede (Beretning o. s. v. sp. 2681 f.). Omvendt blev de konservative og national-liberale, der støttede forslaget — bl. a. med den begrundelse, at majoritetstyranni burde hindres — utvivlsomt som Hall indrømmede det (sp. 2695) for en stor del ledet af »Frygt for en altfor ungdommelig og bevægelig Lovgivningsmagt«, hvad der for folk med deres politiske opfattelse var ganske naturligt i den givne situation. Sammenhængen er vistnok den, at forslaget — der var enstemmigt — er gaaet igennem i forfatningsudvalget, uden at dets bondevennemedlemmer er blevet klare over dets eventuelle politiske konsekvenser. Da Tscherning først havde gjort opmærksom paa dem, delte forsamlingen sig i det væsentlige efter partiliner, selv om der — som sædvanlig under grundlovsforhandlingerne — var særstandpunkter blandt de nationalliberale og konservative.

Det er i det hele taget næppe saa let, som forf. mener, at skille et statsretligt problems teoretiske side ud fra dets politiske. Selv universiteternes statsretslærere, hvis objektivitet forf. har megen tiltro til (s. 94), vil vistnok ofte have svært ved at se bort fra deres private politiske overbevisning om, i hvilken retning magtfordelingen mellem forfatningsfaktorerne og den politiske udvikling som helhed bør gaa, naar de skal udtale sig om den hensigtsmæssigste løsning af et vigtigt statsretligt spørgsmaal. Naar forf. ønsker domstolenes prøvelsesret begrænset, er det trods den videnskabelige argumentation til syvende og sidst en politisk mening, som man ikke behøver at være enig i for at have respekt for folkestyret, og om læseren deler hans begejstring for Tschernings enesteaaende »klarsyn« i den ovennævnte debat (s. 72), vil idetmindste delvis afhænge af læserens politiske opfattelse.

Storsteparten af bogens indhold kan naturligvis kun bedømmes af en jurist. Jeg skal blot fremhæve, at skont forf. tillægger distinktionen mellem klart grundlovsbrud og grundlovsfortolkning meget stor betydning (s. 90 ff.), er det svært at se, hvordan domstolene nogensinde i praksis skal konstatere et grundlovsbrud, hvis hans opfattelse af problemerne sejrer. Under et demokratisk

styre vil der nemlig efter hans mening næppe bevidst og praktisk taget heller ikke ved sjuskeri blive lovgivet mod grundloven, og skulde det ske efter et statskup, er det ikke domstolene, der skal forsvare forfatningen (s. 12, 15). Forf. er dog ikke helt sikker paa, at der ikke er forekommet forfatningsbrud i U. S. A., men han synes at lægge vægt paa, at de retskyndige ikke i noget af de 76 tilfælde af uoverensstemmelse mellem kongressen og højesteret er enige om, at der har foreligget klart brud paa forfatningen. Hertil kommer, at en enkelt dommers dissens efter forf.s mening synes at være tilstrækkelig til at godtgøre, at der ikke er tale om klart grundlovsbrud (s. 14 f.). — Den læge læser vil dernæst fæste sig ved, at danske jurister for at hævde lovgivningens overensstemmelse med grundloven i visse tilfælde har anvendt temmelig haardhændede fortolkninger eller fiktioner (se f. eks. s. 48 f., 122), og vil uvilkaarligt spørge, om man ikke — hvis den danske højesterets hidtidige praksis fortsættes — ved fortolkning eller fiktion i realiteten vil kunne ophæve adskillige af de vigtigste grundlovsbestemmelser, f. eks. den om religionsfriheden, uden at domstolene protesterer¹. Hvorvidt man i det enkelte tilfælde vil finde dette nødvendigt eller heldigt, vil atter bero paa ens politiske opfattelse. Det forekommer mig dog klart, at en voksende reel modsætning mellem lovgivningen og grundlovens bestemmelser vil kunne medføre en vis despekt for grundloven, der kan faa farlige konsekvenser for folkestyret.

Povl Bagge.

I Aarene 1939—46 har Hugo Matthiessen udsendt tre Bøger — *Den sorte Jyde* 1939 (220 S. + 8 Plancher), *Det gamle Land* 1942 (214 S. + 10 Plancher) og *Snapslinget* 1946 (239 S. +

¹ Det er i denne forbindelse værd at lægge mærke til, at et medlem af selve højesteret i 1930 hævdede, at det vilde være foreneligt med grundloven at afskaffe nævningeinstitutionen efter at have prøvet den i nogle aar, d. v. s. han læser grundlovens løfteparagraf om nævninger, som om den havde følgende tilføjelse: »men de kan, dersom erfaringerne bliver daarlige, igen afskaffes«. Forf. er — med rette, forekommer det mig — betænkelig ved denne fortolkning af grundlovens § 72 af hensyn til konsekvenserne for de øvrige løfteparagraffer, men hans betæneligheder gælder kun motiveringen, ikke ophævelsen af nævningeinstitutionen i og for sig (s. 48 f., 122). Derimod vilde han aabenbart anse afskaffelsen af juryen i U. S. A. for forfatningsstridig (s. 91). Selv om man maaske vil hævde, at juryssystemet i U. S. A. er en væsentligere bestanddel af forfatningen end herhjemme, turde eksemplet bidrage til at gøre læseren skeptisk overfor værdien af forf.s distinktion mellem klart grundlovsbrud og grundlovsfortolkning.

12 Plancher). Som hans øvrige Produktion er det kulturhistoriske Arbejder, der giver vægtige Bidrag til Forstaaelse og Belysning af Sider af særlig det 17. og 18. Aarh.s Samfund og Mennesker.

Hugo Matthiessen er en fin Kulturhistoriker. Med sikkert Øje for, hvad der er Tidens Tendens — det er den Indstilling, Handle- og Væremaade, der karakteriserer det behandlede Tidsrums Mennesker i Forhold til Menneskene i en tidligere eller senere Tid, og som det er den egentlige Kulturhistories Opgave at finde — tegner han i sine Bøger en Række Billeder, der genspejler tidligere Tidens Folk og Tanke.

»Den sorte Jyde« er et smukt Eksempel herpaa. I denne Bog behandler Forfatteren Spørgsmaalet om Aarsagerne til den jyske Hedes Vækst i det 17. og 18. Aarh., da den havde bemægtiget sig et Areal som aldrig før, og finder en af de væsentligste i det jyske Sind. Af dette giver han i Kapitlet »Den sorte Jyde« en fin Karakteristik og mener, at Stilstand, Nøjsomhed og Resignation over for Livets Tilskikkelser, ja endog over for Døden er Ord, der karakteriserer væsentlige Sider af det.

Paa samme Maade som aabenlys Drukkenskab og Slagsmaal endog Standspersoner imellem er en Tendens i det 18. Aarh. set i Forhold til det 20. Aarh. (smlg. G. Hansen: »Degnen« 1944, S. 164 ff., 197 ff.) eller løse Forbindelser en Tendens i det 20. Aarh. set i Forhold til det 18. Aarh., er Ligeegyldigheden over for Livets ydre Vilkaar og Uviljen mod al Forandring, endog til det bedre, Tendensen hos det 18. Aarh.s Hedebonde i Forhold til det 20. Aarh.s. At en af Hovedaarsagerne til denne Indstilling var Naturens Magt over Bondens Sind saas, naar han flyttede til andre Egne; thi da blev han en anden — opfindsom og initiativrig, nemmende Tidens Tanke.

Der kan nævnes andre Aarsager til Hedens Vækst — f. Eks. daarlige tekniske Hjælpemidler, Mangel paa Gødning eller vanskelige Afsætningsforhold — af denne sidste Faktors Betydning giver Forfatteren et levende Billede i Kapitlet »Hjulspor«, men finder alligevel den dybeste Grund i Menneskets Natur. Hermed har han fat i noget centralt i Spørgsmaalet. Det var ikke blot afgørende, hvad der fandtes af tekniske Hjælpemidler, men lige saa meget i hvilken Grad, Mennesket evnede at udnytte dem (fordi en Tids Indstilling — Tendens — ikke blot er et Produkt af Tiden, men ogsaa en væsentlig Faktor i dennes almindelige Udvikling). Det faktisk eksisterende Landbrug paa Heden i det 18. Aarh. viste, at denne vel lod sig betvinge med de forhaanden-værende Hjælpemidler, og Afstandene lod sig ogsaa overvinde — derimod ikke Hedebondens Opfattelse af Lyngens og Landbrugets

Værdi. Med nogle morsomme Eksempler skildrer Forfatteren den Kløgt, Bonden anvendte paa at holde sig ethvert Fremskridt fra Livet og hvilke umaadelige Anstrengelser, det kostede at overvinde denne Bondens Indstilling. Det lykkedes frem gennem det 19. Aarh., og i det 20. Aarh. var Bonden en anden. Forfatteren understreger, at en af de afgørende Grunde til Forskellen mellem det 17.—18. og det 20. Aarh.s Hedesamfund laa i Forskelligheden i Menneskets Indstilling til de to Tider.

Det samme Spørgsmaal berører han i »Det gamle Land«, hvor han viser, hvorledes den sjællandske Bonde aktiviseredes med Udskiftningen og Tilværelsen som fri Mand. I denne Bog træder Mennesket dog tilbage for Skildringen af Landskabet og dets Ændring i den ny Tid. Bag Landskabet skimter man Bonden — ligegyldig, haabløs og stillestaaende. Forfatteren tillægger Stavnsbaandet en væsentlig Del af Skylden for denne hans Væremaade, selv om ogsaa Naturen bar sin Del af Ansvar. Bondens Sjæl finder han direkte afspejlet i de hærgede Skove, øde Overdrev, ukrudtsfyldte Kornmarker og silende Enge. Her træder det 18. Aarh.s Tendens frem. Psykologien i denne Bog er vel svagere end i den foregaaende; men ved de udmærkede Billeder af Landskaberne giver den et værdifuldt Bidrag til det 18. Aarh.s Landbohistorie.

I »Snapstinget« er Tendensen af en anden Art. Vi hører om det Penge- og Varemarked, der opstod i Viborg og i Aarhundreder var Centrum i hele den jyske Pengeomsætning og Godshandel. Her mødte den gamle Adel op i det 16. Aarh. for at ordne sine Retssager, Pengeforretninger, Godshandler og Giftermaalsaffærer. Dens Arvtagere blev den ny Adel, blot at en Række borgerlige nu ogsaa tog lidenskabeligt Del i Forretningerne, jævnsides med at det folkelige Marked blomstrede. Denne Periode naaede et Kulminationspunkt i Herregaardsslagtningen for at opløses under Statsbankerotten, i hvilken Snapstinget selv forliste for aldrig at genopstaa. Gennem de mange Skikkelser, der portrætteres, træder de skiftende Tidens Tendens frem fra den gamle Adels fornemme, ætstolte Personer, over Matadorernes opkomlingagtige Træk til Herregaardsslagtningens respektløse Godspredere.

Det er ikke at bebrejde Forfatteren, at det psykologiske Moment er relativt svagt i en Bog, der paa 200 Sider behandler 400 Aars Historie — ogsaa selv om man betragter selve den omfattende Godshandel som det karakteristiske for Snapstinget gennem hele Perioden. Bogen er iøvrigt særdeles værdifuld ved paa en fængslende og interessant Maade at behandle et centralt

Emne i jysk Historie, hvoraf man hidtil har savnet en samlet Fremstilling.

Hugo Matthiessens Bøger er Mosaikarbejder, hvis Kildemateriale er Eksempler hentet rundt om i de forskelligste Dele af Litteraturen samt i Arkivmateriale. Da han ikke drøfter sit Kildemateriales Værdi og ikke — ifølge Materialets Karakter — fører et logisk Bevis i snævrere Forstand for sine Teoriers Rigtighed, kunde den Tanke melde sig, om ikke visse Billeder f. Eks. det af »den sorte Jyde« i Kapitlet af samme Navn kunde være fortegnet som værende bygget paa Eksempler udtrykkende det ekstraordinære. Et Blik paa Anomaliens Stilling til det normale — under Forudsætning af, at det først og fremmest er Kulturhistorikerens Opgave at give Tidens Tendens — vil her være oplysende.

En Tids Tendens giver sig ikke blot Udtryk hos de Mennesker, der ved direkte Handlen tilkendegiver sig som Tidens Børn. Ogsaa den tilsyneladende pæne Borger bliver præget af den — sammenlign f. Eks. det 19. Aarh.s relativt lille Løsagtighed og Borgerskabets strenge Dom over enhver løs Forbindelse med det 20. Aarh.s talrige fri Forhold og den pæne Mands Trækken paa Skulderen heraf. Det historiske Kildemateriale (fra det 17. og 18. Aarhundrede) overlader imidlertid for en Række kulturelle Fænomeners Vedkommende kun til Eftertiden de Tilfælde, der enten kom tilfældigt frem eller var saa grovkornede, at selv Tiden fandt sig gaaet for nær. Det bliver følgelig kun et Faatal i Forhold til de faktisk eksisterende Tilfælde. Møder man derfor i Kildematerialet et bestemt kulturelt Fænomen f. Eks. Drukkenskab relativt hyppigt, og fremgaar iøvrigt — som det er Tilfældet for Drukkenskabens Vedkommende i det 18. Aarhundrede — Samtidens Syn paa det, og det er anerkendende, er det rigtigt at skildre Tiden som præget af dette Fænomen, skønt en ren kvantitativ Opgørelse mellem de faktisk foreliggende Tilfælde og det hele Borgerskabs (Borgerskabsgruppes) Tal vilde vise et absolut modsat Resultat (og der naturligt ogsaa fandtes andre Indstillinger over for det). »Anomalien« giver i saa Fald Udtryk for en Side af Livet, der er normal (dominerende) for den behandlede Tid.

Hugo Matthiessens Skildringer kan da meget vel være rigtige, selv om en Del er bygget paa Anomalier. Materialets Uensartethed gør det blot vanskeligt at klargøre disses nærmere Forhold til det almindelige Liv. Til Gengæld bygger han paa endnu en Kilde — de Iagttagelser, han har gjort paa sine Ture Landet rundt. Det er ud fra den Viden og psykologiske Forstaaelse, han her har

hentet, Kildematerialet kritiseres. Hans Undersøgelser bliver følgende vanskelige at bedømme, hvis man ikke selv er fortrolig med denne Kilde. Er man det, er der imidlertid ingen Tvivl om Rigtigheden af de naaede Resultater.

Virkningen af disse øges stærkt gennem Forfatterens fornemme Fremstillingsform. Sproget svøber sig elegant om de behandlede Emner og gør trods den knappe Form Fremstillingen særdeles levende. Det giver baade Dybde og Stemning over Skildringen. Saavel »Den sorte Jyde« som »Det gamle Land« og »Snapstinget« er nydelige Eksempler herpaa. Hvor mesterlig er ikke Skildringen i »Den sorte Jyde« af den Magt, Naturen udøvede over Bonden. Først Billedet af Hedens alvorsfulde Majestæt, der stillede Mennesket blot Ansigt til Ansigt med dets Gud, og saa Resultatet — den gamle 80-aarige Røgter, som med dyb Resignation endog over for Døden ligger og synger i sin Seng ved Siden af sin Ligkiste, og illustreret med Kierkegaards og Blichers Skildringer af, hvordan de selv havde oplevet dette.

Det er samtidig et godt Eksempel paa Værdien og Arten af hans Metode. Han har selv erfaret, hvilken Magt Midt- og Vestjyllands storslaaede Landskaber har over Menneskenes Sind, og han kender fra Nutidens Beboere af disse Egne den Indstilling og Tankegang, mange Aars Liv i saadanne Omgivelser afføder. Saa finder han frem to Eksempler, der udtrykker samme Erfaring, fra den Tid Heden endnu laa udyrket hen — og vel at mærke gjort af to af vore menneskelig set dybest udviklede Forfattere, der var nøje fortrolig med Menneskene baade i og uden for Hedeegnene. Med dem illustrerer han saa det Resultat, han er naet til. Dets Rigtighed lader sig ikke logisk bevise, men er saa almen kendt, at det er uomtvisteligt. Er det ikke et lige saa exakt Studium som nogen tekstkritisk Undersøgelse? Dertil er det et godt Eksempel paa hans fremragende Kombinationsevne.

Hugo Matthiessens Bøger minder om et Billede af Vermehren eller Dalsgaard. Begge Dele er Genremalerier, og Historikeren staar ikke tilbage for Maleren. De er aandsbeslaegtede. En Bog som »Den sorte Jyde« kunde synes komponeret over samme Motiver, som inspirerede Vermehren til Billederne af »Faarehyrden« eller »Hvedebrodsmanden«, og det er det samme, de to Kunstnere har ønsket at udtrykke — Mennesket, som det saa ud i den storslaaede, vildsomme Natur.

Georg Hansen.

Et Blads Historie lader sig skrive paa to Maader, enten med bred Baggrund i Tidens Historie og Presseforhold, saaledes at

Udviklings- og Brydningslinierne stadig trækkes op, eller som selve det levende Organs Historie fra Dag til Dag. Det første er søgt gjort i vor eneste hidtidige fyldigere Bladhistorie, Jürgensen West og Norvins »Berlingske Tidende« 1749—1838« (1924) og i udenlandske Værker som W. D. Bowman: »The story of the Times« (1931), Jean Göransson: »Aftonbladet som politisk tidning 1830—35« (1937) og Egil Husby: »Den Constitutionelle« (1943).

Vald. Koppel har i *Af Politikens Historie* (I—II, Kbh. 1947) villet kombinere begge Metoder, men har dog som Helhed holdt sig til den sidste. Den giver naturligvis ogsaa den mest levende og farverige Fremstilling, og en saadan har her aabenbart været ønsket. Vald. Koppel er den rette Mand hertil, vidende, elegant og klar, med sikkert journalistisk Blik og den menneskelige Forstaaelse, der skærmer mod ensidig Ros eller Dadel. En underholdende og broget Bog er der kommet ud deraf, med Strejftog ind paa mange, dels væsentlige, dels uvæsentlige Felter, og med førstehaands Oplysninger her og der. Men naturligvis kunde man adskillige Steder have ønsket en bredere Basis for Fremstillingen. Der er nu straks »Politikens« Stiftelse. Historien herom begynder med Bruddet mellem Berg og Hørup. Her citerer Koppel (I, S. 9 f.) dels Professor Arup, dels nogle unævnte Forfattere, der har en anden Mening om Motiverne end Professoren. Jeg henviser til mine Bemærkninger om Sagen 10. R. VI, S. 363. Siden de blev skrevet, har Dr. Hakon Stangerup behandlet Problemet i sin »Kulturkampen« (II, S. 262—68), en Bog, hvis Styrke ikke netop ligger i det specielt politisk-historiske. For saa vidt som Professor Arup ikke har givet noget som helst Bevis for sin Opfattelse, anser jeg Stangerups Bemærkninger for solidere, men han begaar den Fejl at forflygtige det rent politiske Moment i Sagen. Jeg finder det ganske forklarligt, at Hørup ud fra den øjeblikkelige politiske Situation kunde se Bergs Overgang som »Aarhundredets Gaade«. Hørup tænkte — trods Dr. Stangerups Bemærkninger herom — først og sidst som Politiker. Det er sikkert nok, at der var en solid Baggrund for Bergs Frafald i Modsætningen mellem ham og det litterære Venstre og endnu mere mellem hans Vælgere og Stottepartiet. Hans Frafald er forklarligt alene ud herfra, og det er lige saa forklarligt, at Politikeren Hørup saa det som en politisk Gaade. Men derfor kan der naturligvis godt have været Motiver af anden, mere personlig Art, og det vilde være interessant, om der kunde paavises noget herom.

Med Rette hævder Koppel, at det er et særdeles tilladeligt Maal for et Dagblad at blive »Organ for den højeste Oplysning«.

At det er et Maal, der kan være svært at naa, er en anden Sag. Det er heller ikke saa meget denne Side af »Politiken«s Virksomhed, der omtales i Bogen, som Bladets altid levende Del i Dagens Begivenheder og dets Skribenters Opfindsomhed. Herved kommer det rette kalejdoskopiske Avisbillede frem, og der gives ogsaa derigennem gode Bidrag til Dags- og Kulturhistorien. Men, som sagt, man kunde adskillige Steder have ønsket dybere Indtrængen, og man betvivler ikke, at Forfatteren kunde have præsteret den. Hans Forudsætninger er i Orden. Den egentlige Baggrund for og Udviklingen i Hørups Antimilitarisme er et Emne for en Doktordisputats — det er næppe nok berørt i Koppels Bog. Den for Udviklingen af den litterære Etik betydningsfulde Brevveksling mellem Edv. Brandes og Vilh. Andersen i Marts 1900 er kun sparsomt belyst fra en enkelt Side. Om Bladet »Politiken«s Del i vigtige Begivenheder som Venstres Sprængning 1905 og Ministeriedannelserne 1909 og 1913 hører man for lidt. Om Smørkrigen og Paaskeforliget intet. Bedre belyst er Begivenhederne 1920, selv om Rejsningen mod »Politiken« kunde være fyldigere skildret og forklaret. Paa de fleste Punkter har imidlertid Koppel givet Bolden op — saa maa andre tage fat.

Der er Grund til at fremhæve Forfatterens talrige, korte og rammende Karakteristikker af Personer. I det hele betyder Bogen, saaledes som den nu engang er anlagt, en værdifuld Berigelse af vor Presselitteratur.

Povl Engelstoft.

Det er nu over 75 Aar siden Kirkehistorikeren L. Helveg gav den sidste foreliggende, samlede Fremstilling af Pietismens Historie i Danmark. I de mellemliggende Aar er der blevet offentliggjort en Række vigtige Bidrag til Belysning af dens Udvikling, lige som ogsaa forskellige Sider af og enkelte Personligheder inden for denne Retning er blevet behandlet i mere eller mindre dybtgaaende Monografier. Som et saadant nyt Bidrag, der skal bane Vejen for en tiltrængt ny Helhedsfremstilling, maa man opfatte den Afhandling, som Sognepræst Johannes Pedersen har udgivet under Titel *Fra Brydningen mellem Orthodoksi og Pietisme. Københavns Kirkeliv 1704—1712.* (Teologiske Studier Nr. 7). (Kbh. 1945, 193 S.).

Frem for alt har Forfatteren set det som sin Opgave at belyse Hovedskikkelsen herhjemme i denne Periode, Frantz Julius Lützens, der som tysk Hofpræst hos Frederik IV 1704—12 spillede en betydelig Rolle for Pietismens Gennembrud i det første Aarti af det 18. Aarhundrede. Da Lützens' Type har været bestemt

paa ret afvigende Maade af de forskellige Kirkehistorikere, er det af særlig Vigtighed at vinde Klarhed over hans Standpunkt. Johs. Pedersen har med stor Grundighed taget denne Opgave op, har gennemgaaet hele Kildematerialet og paa overbevisende Maade karakteriseret ham som en individuelt præget Overgangsskikkelse, rodfæstet i luthersk Ortodoksi, men tillige stærkt paavirket fra hallensisk-pietistisk Side med Hensyn til Tidens Reformkrav. Saaledes kunde han ogsaa i Danmark, uden at svigte sine teologiske Forudsætninger, blive en Banebryder for en moderat Pietisme.

Med Lützens som Centrum gennemgaaer Forf. derpaa — maaske nok med en vis Ensidighed — en Række betydningsfulde Foreteelser inden for den kirkehistoriske Udvikling: Oprettelse af Fattigskoler, Trankebarmissionen, Konventikler, Opgøret med forskelligartede »Sværmere«, Reformen af teologisk Attestats, Fattigordningen 1708, teologiske Stridigheder om »Salighedens« Begreb og om Polygamiet m. m., og overalt paa-vises det, hvorledes Lützens paa den ene eller anden Maade har været indblandet. Men netop hans selvstændige Forhold til Tidens Bevægelser gør det forstaaeligt, at hans Holdning selv i Datiden kunde opfattes forskelligt og ikke lod sig tage til Indtægt for en og samme Retning.

Det er en ikke ringe Fortjeneste ved den foreliggende Bog, at F. J. Lützens nu er blevet rykket frem i første Linie som en Hovedskikkelse i Tidens Kirkehistorie. Forf. har fremdraget meget nyt, til Dels ret afsidesliggende Stof baade af trykt og utrykt Art, og Behandlingen deraf vidner om et roligt, velafvejende Judicium, der tilstræber at skifte Sol og Vind ligeligt. Fremstillingen lader sig overalt læse med Interesse, selv om Formen hist og her er noget ujævn og ofte tynges af alt for lange Citater. En noget finere udviklet historisk Teknik havde gennemgaaende været ønskelig (jvfr. bl. a. Kildehenvisningerne og Registeret), og Gengivelsen af utrykte Aktstykker, især paa Tysk, (f. Eks. S. 24, 64, 131), er endog meget mangelfuld. Her savner man i høj Grad virkelig Skoling. I Indledningskapitlet, der paa-peger Sammenhængen mellem den lutherske »Bodsbevægelse« fra Johann Arndts Dage og Pietismen, undrer man sig over, at der ikke er benyttet det bekendte Hovedværk af Hans Leube, *Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie*, 1924 (jvfr. *Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke* 4. R. VIII, S. 54—63).

Trods forskellige Mangler maa Bogen dog betegnes som et værdifuldt, af nye Synspunkter præget Bidrag til Forstaaelse af Pietismens første Periode i Danmark. *Bjørn Kornerup.*

H. N. Clausens store udenlandsrejse 1818—20 betegnes af ham selv (Optegnelser, 1) som et hovedpunkt i hans »aandelige Fri-gjørelses og Udviklingshistorie«. For udformningen af hans religiøse, teologiske og kirkepolitiske indstilling blev opholdet i Berlin og mødet med Schleiermacher afgørende; almenmenneskeligt og ikke mindst æstetisk betød især den italienske rejse meget for den mangesidigt dannede og interesserede unge teolog. Desværre er Clausens rejsedagbog delvis tilintetgjort (brudstykker er udgivet af Carl S. Petersen 1918), men enkelte af hans breve fra rejsen er bevarede. 1936 offentliggjorde Skat Arildsen i Personalhistorisk Tidsskrift 3 af dem (til P. E. Müller), og nu har Bjørn Kornerup samlet 9 andre *Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—20* til en med megen smag udstyret lille bog (Kbh. 1946, VIII + 99 sider). De fleste af disse breve er stiledede til Clausens velyndere, Johan v. Bülow, Fr. Münter, Jens Møller og Børge Thorlacius, og deres tone og indhold — og kildeværdi — er naturligvis præget heraf, men de læses alle med fornøjelse. Brevenes største værdi forekommer mig at ligge i det indtryk af den unge Clausens personlighed, de giver. Derudover indeholder de en del oplysninger om hans rejseoplevelser og studier, men kun et par antydninger af hans daværende politiske standpunkt; hans politiske interesse var iøvrigt dengang næppe synderligt levende.

7 af brevene er fra Italien. »Intetsteds har jeg fundet ikke blot den Næring for mine aandelige Interesser . . . men ogsaa Evnen til at nyde i fulde Drag saaledes forhøjet som i Rom«, siger Clausen i sine erindringer (Optegnelser, 91), og brevene bekræfter det. Ordene nyde og nydelse kommer stadig igen, et sted i forbindelse med kirkelig andagt (s. 43). Overalt mærkes Clausens stilsans og i bedste og videste forstand æstetisk betonedede holdning, der ikke blot præger hans opfattelse af naturen (som han iøvrigt betragter hovedsagelig fra den maleriske side, s. 56 f., 73 f.), af kunstværker og musik, men ogsaa farver hans dom over mennesker (se f. eks. hans karakteristik af den italienske befolkning s. 28 f.) og — som ovenfor antydet — rækker helt ind paa det religiøse område¹. Takket være Johan Bülows æstetiske interesser indeholder især brevene til ham gode bidrag til belysning af Clausens kunstneriske smag. Han foretrækker blandt florentinerne Fra Bartolommeo og anser Rafael for den største blandt malerne, men er uden sans for Michelangelos kunst, som bærer »Præget af en Aand, der var skabt til noget Stort, men tillige af den vilde,

¹ Jfr. hans senere udtryk om den kirkelige union, citeret af Jørgen Larsen (H. N. Clausen I, 97): at billedet af den »synlige kirkelige Enhed og det aandelige Broderskab indtog og henrev ham ved sin Skjønhed«.

trodsende, overmodige Character, der hindrede den fra at blive, hvad den kunde være blevet« (s. 60 f, 63 f). Efter sit naturel tiltrækkes Clausen af det rolige og harmoniske. I den henseende ligner han sine mere oprindelige ældre samtidige Oehlschlæger og Thorvaldsen, hvem han siden i en mindetale kaldte »Danmarks største Mand, vor Tidsalders største Kunstner«.

Brevene er som det kunde ventes mønsterværdigt udgivne. Kommentaren er, saavidt den rækker, fortræffelig, men henvender sig til en temmelig snæver kreds. Hverken latinske, græske eller italienske citater er oversat, og ogsaa m. h. t. realia forudsætter den lærde udgiver en ikke almindelig klassisk og universalhistorisk dannelse hos læseren. Hvor mange kan paa staaende fod forklare, hvad Clausen mener med at ønske »Clothos Teen« i sin haand (s. 53), eller sige, hvem Angelus Politianus og Marsilius Ficinus var (s. 59)?

Povl Bagge.

Adskillige af de mænd, som i de sidste aartier før reformationen beklædte de nordiske bispesæder, var ubetydelige, pengegridske og herskesyge personer, som ved deres færd bidrog til at styrke uviljen mod katolicismen. Der er dog ogsaa enkelte fromme og dygtige mænd blandt senkatolicismens prælater som f. eks. Ove Bille i Aarhus og hans forgænger som Christian II.s kansler Erik Valkendorf, der i 1510 blev ærkebiskop i Trondheim. Den norske historiker Lars Hamre har i bogen *Erik Valkendorf. Trekk af hans liv og virke* (Oslo 1943, 114 + 9 s.) givet en skildring af denne danskfødte adelsmand, som blev den norske kirkes primas og kom til at udføre et stort arbejde for sit nye, norske fædreland. Som kansler ledsagede han den unge prins paa rejsen til Norge. Denne lærte at sætte pris paa ham, og da den norske ærkebispesæde i 1510 blev ledig ved ærkebiskop Gantes død, lykkedes det prinsen at faa kong Hans til — imod haandfæstningen — at støtte hans kandidatur i Rom.

Valkendorf viste sig hurtigt som en dygtig administrator og en nidkær kirkens mand, der med stor energi tog sig af stiftets forhold og paa mange omraader ufoldede et rigt initiativ. Han vandt sit kapitels venskab, men forholdet til kongen kølnedes efterhaanden. Hamre mener, at den vigtigste grund hertil maa søges i hans sammenstød med de kgl. lensmænd Jørgen Hansen i Bergen og Hans Mule paa Akershus, som vilde gøre indgreb i kirkens gamle rettigheder. Hamre giver en udmærket redegørelse for de forskellige stridsspørgsmaal, men er maaske lidt for til-

bøjelig til at skyde det mere personlige moment, modsætningsforholdet til mor Sigbrit, i baggrunden. Som bekendt var det ærkebiskoppen, der i 1515 hentede Dronning Elisabeth hjem til Danmark. Han blev da nødt til at meddele kongen de krav, som dronningens familie stillede om Dyvekes fjernelse. Og dette glemte Sigbrit ham aldrig. Hun forfulgte ham paa enhver maade og paastod endda, at han var skyld i Dyvekes død. Jørgen Hansen og først og fremmest Hans Mule var Sigbrits kreaturer, og det synes meget sandsynligt, at det især var hende, der har staaet bagved deres forfølgelser, selvom deres politik overfor ærkebiskoppen ligger paa linie med Christian II.s fremfærd overfor den danske gejstlighed. Sigbrits stilling til den norske ærkebiskop har iøvrigt ogsaa betydning for spørgsmaalet om, hvad der var formaalet med Valkendorfs bortrejse fra Norge i 1521. Selv paastod han, at han vilde rejse til Danmark for at søge bistand hos rigsraadet. Hamre gaar let hen over spørgsmaalet, men der vilde dog have været grund til at undersøge, om Valkendorf muligvis agtede sig til Rom for at indbringe sin sag for kirkens højeste myndighed. Samtiden betragtede Sigbrit med en sand rædsel — det kommer stærkt frem i de mange opsigelsesbreve fra 1523 — og det var vel heller ikke helt uden grund. Valkendorf følte sig uden tvivl forfulgt af hende, og det kan derfor tænkes, at han af hensyn til sin personlige sikkerhed ikke har ovøvet at rejse til Danmark. I hvert fald landede han i Holland, hvor han traf kongen, som prøvede paa at faa ham arresteret. Det lykkedes dog ærkebiskoppen at slippe bort og naa til Rom, hvor han døde kort efter.

Lars Hamres bog, der oprindelig er skrevet som hovedopgave til embedseksamen, er udelukkende bygget paa trykt kildestof, som dog ikke er udnyttet fuldt ud, ligesom kendskabet til den historiske litteratur nu og da kan svigte. Forfatteren er ikke den indgaaende undersøgelses mester, og han har ikke løst de vanskelige problemer i Valkendorfs historie. Noget væsentligt nyt bringer bogen saaledes ikke, men den unge forsker har dog vist, at han kan behandle et omfattende historisk stof og mestrer fremstillingens vanskelige kunst. *Johan Hvidtfeldt.*

Den norske Redaktør Øyvin Davidsen har i et voluminøst Værk paa over 400 Sider behandlet den ældste norske Presse indtil Struensee-Tiden. Bogens fulde Titel er: *Pressen fra Griffenfeldt til Struensee i dens Forhold til Norges Næringsliv* (Oslo 1943,

446 Sider). Naar Fremstillingen er blevet saa omfattende, skyldes det, at Forf. ser det som sin Opgave udførligt at referere Indholdet af de forskellige Lejlighedsskrifter og Blade, som han behandler. Der findes ligeledes store Kapitler om Bladenes Annoncestof, og Annoncerne gengives ofte in extenso! Uden Skade kunde Fremstillingen være skaaret ned til en Fjerdedel.

Forf. bygger paa den foreliggende Litteratur, baade den norske og den danske, og man mærker sig, at han aabenbart ikke kender den nye Udgave af Dansk Biografisk Leksikon. Endvidere har han fremdraget forskelligt nyt Materiale fra det norske Rigsarkiv. Ogsaa disse Aktstykker aftrykkes fuldstændigt i Teksten. Forf. kan i Enkeltheder skildre den Intrige, der kvalte det første Forsøg af Peter Nørvig paa at skabe en egen norsk Presse i Bergen i 1720erne. Efter bredt at have gengivet Indholdet af de danske og norske økonomiske Publikationer, der saa Dagens Lys efter A. G. Moltkes Opfordring i 1755 til Offentligheden om at indsende Forslag til Næringslivets Udvikling — forfattet bl. a. af Erik Pontoppidan, F. C. Lütken, P. C. Stenersen, O. Holmboe, O. C. Lütken og P. F. Suhm — naar Forf. endelig frem til det egentlige Emne, nemlig Grundlæggelsen i Christiania, Bergen og Tronhjem i 1760erne af en egen norsk Presse. De tre Blade havde alle Karakteren af Adresseaviser. Foruden det kulturhistorisk vigtige Annoncestof indeholder de en Række selvstændige Artikler omhandlende norsk Næringsliv og alle ret kritiske over for Regeringen i København. Indholdet af disse Afhandlinger gengives udførligt og ganske mekanisk i den Rækkefølge, de er optaget, uden Forsøg paa at se dem under visse samlende Synspunkter. For en dansk Pressehistoriker er det interessant at se, at den ældste norske Presse adskiller sig væsentligt fra den tilsvarende danske — og for saa vidt ogsaa fra den almindelige europæiske — idet den ikke bringer udenrigspolitiske Postnyheder.

Harald Jorgensen.

I Åke Holmbäck og Elias Wesséns statelige publikation, *Svenska Landskapslagar tolkade och förklarade för Nutidens Svenskar*, udkom 1943 *Fjärde serien. Skånelagen och Gutalagen*, som i særlig Grad har interesse for danske læsere, idet den indeholder en række af de fra Skaane hidrørende retskilder. Principperne for udgivelsen er de samme som i de foregaaende serier; men de erfaringer, udgiverne har gjort, efterhaanden som arbejdet skred frem, er kommet det foreliggende bind til gode. For udgiverne af den danske oversættelse af Danmarks gamle landskabslove,

som er ved at udkomme (se 11. R. I, s. 563) har Holmbäck og Wesséns arbejde derfor været en meget betydelig hjælp.

Ligesom tilfældet er i de foregaaende serier, meddeles der først en almindelig indledning (forfattet af Wessén), hvori der bl. a. redegøres for haandskriftmaterialet og mere almene problemer, som knytter sig til de enkelte love. Derefter følger en af Holmbäck forfattet fremstilling af den skaanske rets rettergangssystem. Nødvendigheden af paa denne maade at drage en enkelt side af retsordenen ud og gøre den til genstand for selvstændig behandling kan diskuteres; men de processuelle problemer er i sig selv overordentlig interessante, og de gennemgaas paa en klar og letfattelig maade, saaledes at man højst kan beklage, at andre sider af retssystemet ikke behandles paa tilsvarende maade. Til en vis grad har udgiverne dog gjort dette, idet de har inddelt loven i større afsnit, som i kommentaren gøres til genstand for en samlet fremstilling, forinden de enkelte tvivlsspørgsmaal inden for det paagældende afsnit kommenteres. Ogsaa paa dette punkt har man fulgt princippet fra de foregaaende serier; men det føles unægtelig lidt fremmedartet for den, som ikke er vant til at se de danske lovtekster leddelt paa denne maade.

De skaanske retskilder, som er medtaget, er foruden Skaanske Lov og tillæggene til denne — ordnede efter inddelingen i »Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene« — den skaanske kirkeret og den skaanske birkeret. Derimod er Anders Sunesens parafrase over Skaanske Lov ikke oversat eller kommenteret; men i kommentaren til Skaanske Lov indeholdes udførlige oplysninger om, hvilke bestemmelser der findes hos Anders Sunesen om de enkelte spørgsmål. Derimod undlader udgiverne saavel i citaterne fra parafrasen som i den udførlige indledning at komme ind paa, i hvilken udstrækning Anders Sunesens fremstilling er paavirket af romersk-kanoniskretlige tankegange, et spørgsmål, der dog er af betydelig interesse, ligesom de heller ikke udtaler nogen opfattelse m. h. t. spørgsmaalet om, hvilken hensigt Anders Sunesen har forfulgt med sit arbejde.

Forsaavidt angaar forholdet mellem Skaanske Lov og parafrasen, vender udgiverne sig imod den herskende opfattelse, hvorefter der ikke skulde være noget direkte slægtskabsforhold mellem de to tekster, idet de skulde hvile paa en tredie text, som de paa forskellig maade udvider og bearbejder. Efter udgivernes mening maa det antages, at Anders Sunesen har benyttet selve den text af Skaanske lov, vi nu kender, og de uoverensstemmelser mellem teksterne, som den herskende opfattelse har betragtet som hindringer for at antage et direkte slægtskabsforhold, forklares paa

anden maade. Den udførlige gennemgang af disse afvigelser virker i det hele overbevisende, og det vil herefter være vanskeligt at fastholde den ældre opfattelse af sammenhængen.

En detaljeret gennemgang af oversættelsen og kommentaren falder uden for rammerne for denne meddelelse. I hvilket omfang man anser det for nødvendigt at kommentere et bestemt lovsted, afhænger jo af et skøn, og udgiverne har i det hele meddelt en udførlig kommentar. For en dansk kommentator vilde det have været nærliggende i højere grad at inddrage de danske landskabsloves regler til belysning af den skaanske ret. Til gengæld indeholder den foreliggende udgave en række jævnførelser med de svenske landskabslove, som er overordentlig nyttige for danske læsere. M. h. t. et principielt spørgsmaal er anmelderen dog uenig med udgiverne, nemlig forsaavidt angaar spørgsmaalet om, i hvilket omfang kommentaren skal tage stilling til den foreliggende litteratur. I Holmbäck og Wesséns udgave findes et meget stort antal henvisninger til den for ikkefagmænd vanskeligt tilgængelige filologiske og retshistoriske litteratur; men man savner flere steder en klar pointering af udgivernes standpunkt til divergerende opfattelser inden for litteraturen. Det vilde efter anmelderens mening have været et betydeligt plus for udgaven, hvis udgiverne, der i højere grad har gennemarbejdet hele lovtexten end de fleste andre, havde taget stilling til saadanne problemer — men det skal indrømmes, at det vilde have gjort deres arbejde endnu vanskeligere, end det i forvejen har været. Saaledes refereres s. 24 uden afstandtagen Brunners »Totenteil«-teori, hvorefter Totenteil var den lod i boet, som oprindeligt anvendtes til den dodes begravelse eller til hans udstyr, men som senere skænkedes til kirken eller de fattige. Paa den anden side henvises s. 30 til Alfred Schultzes »Augustin und der Seelteil« (1928) og de der fremsatte teorier, som er uforenelige med Totenteilteorien og vel maa siges at have taget grunden bort under denne.

Resten af bindet optages af »Gutalagen« og »Gutasagan« med tilhørende indledninger. For danske læsere faar Gotlandsloven særlig interesse derigennem, at udgiverne opstiller den hypotese, at det er Anders Sunesen, som har givet stødet til nedskrivningen af denne lov. Udgivernes bevisførelse forekommer meget plausibel, og deres ordvalg er forsigtigt. I den seneste tid er hypotesen taget op af S. Skov (Festskrift til Erik Arup, s. 107—17) med den udvidelse, at Anders Sunesen ogsaa skulde have haft væsentlig indflydelse paa indholdet af de enkelte materielle retsregler. I denne vidtgaende udformning maa teorien i hvert fald afvises.

At oversætte en middelalderlig lovtæst er et arbejde, som er næsten umuligt at udføre tilfredsstillende undtagen ved et nært samvirke mellem en filolog og en retshistoriker. Den svenske udgave er paa den anden side et bevis paa, hvor udmærkede resultater man kan naa ad denne vej, og kan tjene som forbillede for tilsvarende udgaver andetsteds. Som udgaven fremtræder, henvender den sig ikke alene til lægmænd; ogsaa fagfolk i snævrere forstand vil med udbytte kunne studere det store stof, som har faaet plads inden for kommentarens snævre rammer.

Stig Juul.

Arkivar i det svenske Rigsarkiv Olof Jägerskiölds akademiske Afhandling *Hovet och Författningsfrågan 1760—1766* (Uppsala, 1943, 345 Sider) har til Genstand en fast afgrænset Episode inden for Frihedstidens slyngede indrepolitiske Begivenhedsrække. Under Ledelse af Dronning Lovisa Ulrika søgte Hofpartiet fra 1760ernes Begyndelse at udnytte en gunstig indenrigs- og udenrigspolitisk Situation til at bane Vejen for en haardt tiltrængt Reform af Forfatningen, der skulde have til Formaal at styrke den udøvende Magt over for den hidtil saa almægtige Rigsdag. Det var Dronningens Tanke, at denne Reform skulde gennemføres ved et Samarbejde mellem de to tidligere saa stridbare Partier Huerne og Hattene, og den planlagte Politik fik derfor Betegnelsen Kompositionspolitikken. Forsøget mislykkedes, efter at det ved flere Lejligheder havde set ud til, at et positivt Resultat var inden for Rækkevidde. Det mislykkede Forsøg kom i høj Grad til at bane Vej for Statsomvæltningen i 1772.

Forf. har stillet sig den Opgave — saavidt Kildegrundlaget tillader det — at følge de skiftende Faser i dette udviklede Hændelsesforløb, hvor baade personlige Intriger og forskellig international Indflydelse fik den politiske Situation til hurtigt at skifte. Fremstillingen bygger paa et betydeligt, hidtil ikke udnyttet Materiale. Blandt dette er der navnlig Grund til at fremhæve de Arkivalier, som den nordiske Undersøgelseskommission, som Forf. arbejdede for, fremdrog i Begyndelsen af 1930erne i Statsarkiverne i Moskva. Forf. har desuden fartet vidt omkring og i en Række europæiske Hovedstæder fremdraget supplerende diplomatisk Stof. Naar dette Materiale har haft saa stor en Betydning for Afhandlingen, hænger det naturligvis sammen med, at det svenske Forfatningsproblem og Spørgsmaalet om Hoffets større eller mindre Indflydelse paa svensk Rigsstyrelse ikke blot var et indre svensk Anliggende, men af alle Sveriges Naboer blev

anset for at kunne faa afgørende Betydning for Sveriges Placering i Tidens fint afstemte Alliancesystem. En anden vigtig Kilde, som Forf. har udnyttet, er de forskellige Promemorier om de politiske Forhandlinger, som stammer fra Dronningens Haand eller fra hendes Omgivelser. Forf. har underkastet disse betydningsfulde Kilder en ny kildekritisk Prøvelse og med megen Skarpsindighed søgt at udfinde, hvem der har ført dem i Pennen.

Afhandlingens hele Karakter og det meget omfattende Noteapparat medfører, at den kun vil blive læst af et meget begrænset Publikum. Man forstaar derfor, at Forf. har haft Lyst til paa anden Maade at udnytte det samme rige Materiale, saaledes at han kunde faa større Kredse i Tale. Dette er sket ved en bredt anlagt Levnedsskildring af en af Disputatsens Hovedpersoner, nemlig Dronning *Lovisa Ulrika* (Stockholm, 1945, 298 Sider). I dette nye Arbejde følges Dronningens Bane fra Fødsel til Grav, og Forf. faar herigennem Lejlighed til at dokumentere, at han ikke blot behersker den strenge kildekritiske Undersøgelse, men at han ogsaa formaar at tegne et historisk Portræt og en Tidsperiode, saaledes at den staar lyslevende for Læseren. Skildringen af den velbegavede og kundskabstørstende hohenzollerske Prinsesse — den store Preusserkonges Søster — der blev svensk Dronning, og som i intimt Samarbejde med denne Broder søgte at skabe sig en central politisk Stilling i sit nye Fædreland er et overmaade fængslende historisk Arbejde. Den store Dronningebiografi fra det 18. Aarhundrede vidner baade om omfattende historisk Læsning og om fin og sikker Indfølgelsevne. *Harald Jørgensen.*

Den stærke skandinaviske Interesse, som baade her og i Sverige prægede Krigens mellemste Aar, har aabenbart ogsaa virket ind paa historisk Forskning, og Frugeterne af det Arbejde, som er bleven foranlediget herved, begynder nu at fremkomme. I XVI. Bind af »Scandia« har John Danstrup saaledes offentliggjort en Afhandling om *Den politiske Skandinavisme i Perioden 1830—53*, som med ganske velvalgte Citater belyser de Brydninger og Modsigelser i Opfattelsen, der vitterligt gjorde sig gældende indenfor Bevægelsen. Et betydeligt grundigere og mere forstaaende Værk er imidlertid fremkommen fra svensk Side — Åke Holmberg: *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt* (Göteborg 1946). Dets store Fortrin er, at Forfatteren virkelig prøver paa at forstaa Standpunkter og Tildragelser ud fra Tidens Forudsætninger og Synsmaader og ikke paa Forhaand betragter Be-

stræbelserne som taabelige, fordi de mislykkedes. Svagheden er paa den anden Side, at Holmberg ikke principielt sondrer mellem den egentlige Skandinavisme og, hvad man kunde kalde, svensk Interessepolitik. Han ser godt, at den er der, at f. Eks. Kong Oscars Optræden i 1848 slet ikke er skandinavisk, men han behandler alligevel begge Dele nogenlunde lige udførligt i sin Redegørelse for »Skandinavismen«, og samtidigt skelner han heller ikke alt for nøje mellem væsentligt og uvæsentligt i en rindende Fremstillings Strøm, der overvejende bliver et Referat af Depecher og Breve, Rigsdagsforhandlinger og Bladartikler.

Der ligger et flittigt, maalbevidst og paa mange Punkter dybt-gaaende Studium bag alt dette. Åke Holmberg har opmærksomt gennemgaaet de store svenske Privatarkivers Skatte, ogsaa Bipersonernes Korrespondance, som tit kaster fængslende Lysstrejf over Hovedbegivenhederne, og han ledsager ogsaa Referaterne af dette Materiale med mange rigtige baade ræsonerende og kritiske Bemærkninger, saaledes placerer han paa virkelig overbevisende Maade Eric Sparres skandinaviske Pjece fra 1862 i Kampen om den svenske Repræsentationsreform. Men Ret har han næppe altid. Det er bl. a. ikke indlysende, at Forbindelsen mellem denne indre-politiske Kampagne i Sverige og den skandinaviske Stræben har været saa betydningsfuld, som han tror, og han er til Tider altfor opfindsom i sine Kombinationer; at Manderström allerede i August 1861 skulde have været bange for, at Hamilton gik Kong Karls .Erinde og spillede under Dække med de danske Ministre, er temmelig usandsynligt. Hamilton var dengang ikke Skandinav. Ligeledes savner Forfatteren ogsaa i høj Grad, hvad man kunde kalde politisk Verdenserfaring, naar han tager Blixen Fineckes Virksomhed i den Grad alvorligt og behandler G. C. Hebbes Fantasiberetninger til Karl XV med den Ærbødighed, han gør.

Den Mangel paa Evne til at sondre skarpt, som allerede indledningsvist er nævnt, mærkes ogsaa paa anden Maade: Dr. Holmberg har meget svært ved at afgrænse sin Skildring; man ser langt fra altid, hvorfor han tager bestemte Begivenheder med og lader andre uomtalte (saaledes Kronprins Karls snurrige Samtale med Scheele under hans Besøg i København 1856). Fremstillingen ebber ogsaa underligt afslutningsløst ud. Det er næsten, som Forfatteren er bleven ked af Arbejdet. Men saa langt han naaer, meddeler han værdifuldt Materiale, og hans Værk vil som Følge heraf altid hævde sin Plads som Bidrag til Tidens Historie.

Erik Møller.

I en meget vægtig Afhandling: *Über die Herkunft der Nordfriesen* (Kbh. 1946) har Docent Peter Jørgensen taget Spørgsmaalet om Nordfrisernes Herkomst op til Behandling. Blandt de mange Problemer, der knytter sig til Sønderjyllands Befolkningshistorie, er Nordfrisernes Oprindelse et af de interessanteste. Det, at der Nord for det danske Riges gamle Sydgrænse og fjernt fra de øvrige Friser fandtes et Folk, som kaldte sig Friser og talte et vestgermansk Sprog, var et Forhold, som tidligt paakaldte Opmærksomhed og krævede en Forklaring. Allerede Saxo kommer i Forbigaaende ind paa Problemet, idet han under Omtalen af Kong Knuds Flugt til Nordfrisland 1151 efter Nederlaget ved Viborg siger, at Nordfrisernes Navn og Sprog er Vidnesbyrd om, at de stammer fra Friserne (o: Friserne ved Nordsøens Sydkyst). Denne Teori har faaet Tilslutning af mange Forfattere lige til den nyeste Tid og er blevet underbygget paa forskellig Maade. Langebek sætter saaledes Frisernes Indvandring i Forbindelse med de frankiske Annalers Oplysning om, at den danske Konge til Rorik, som paa den Tid som kejserlig Lensmand var Hersker over Sydfrisland, afstod et Omraade mellem Havet og Ejderen. Hertil slutter Suhm sig. Af nyere Forfattere har Indvandringsteorien faaet Tilslutning hos Lauridsen, som inddrager Stednavne- og Personnavnestoffet i sin Behandling og viser, at Gestranden oprindelig har haft en dansk Befolkning. Han sætter Frisernes Indvandring saa sent som til 2. Halvdel af 11. Aarh. A. D. Jørgensen giver sin Tilslutning til Lauridsens Anskuelse, men mener dog, at Indvandringen er ældre, maaske allerede før Rorik, hvis Overtagelse af disse Egne netop kunde være betinget af den frisiske Befolkning. Ogsaa Gudmund Schütte og Steenstrup slutter sig til Lauridsens og A. D. Jørgensens Synspunkter vedrørende en Indvandring af alle Nordfriser, og la Cour følger ligeledes i det væsentlige de ældre danske Historikers Indvandringsteori. Paa Grundlag af arkæologiske Forhold og Undersøgelser af Stednavnestoffet mener han at kunne hævde, at Friserne er indvandret baade til Marsken og til Gesten i 10. og 11. Aarhundrede. Ogsaa flere fremragende tyske Forskere har sluttet sig til Indvandringsteorien, af nyere Forfattere saaledes Dahlmann, Langhans og Siebs, den sidste paa Grundlag af det nordfrisiske Sprogs Forhold til det sydfrisiske. Overfor disse Indvandringsteorier er der dog tidlig fremsat andre Teorier. Allerede i 16. Aarhundrede hævdede saaledes sydfrisiske Historiskrivere, at hele Nordsøkysten fra Slesvig til Holland engang havde været beboet af Friser. Denne Teori har ligeledes faaet Tilslutning af Forfattere til forskellige Tider saa-

ledes af Christiani, Michelsen, Waitz og flere. Ogsaa Zeuss gaar imod Indvandringsteorien, idet han mener, at Friserne er en Rest af de gamle Sakser, og at det er Frisernavnet og ikke Folket, der er vandret nordpaa. De to Teorier er endelig blevet kombineret, saaledes at man har ment, at i hvert Fald i Dele af Omraadet er Befolkningen oprindelig, men at der er sket Indvandring fra Frisland paa et eller flere Tidspunkter. Denne Kombination har i nyere Tid navnlig faaet Støtte fra filologisk Side. Hermann Møller, der er den første af de germanske Filologer, der har behandlet Spørgsmaalet, mener, at Fastlandsfriserne er indvandrede Friser, mens Øfriserne ikke er Friser, men Chauker. Møllers Teori har med forskellige Modifikationer faaet Tilslutning hos en Række nyere Filologer og Etnologer: Brenner, Chadwick, Ludv. Schmidt, Much, Kauffmann m. fl.

Peter Jørgensen, der utvivlsomt med Rette er af den Opfattelse, at Filologien har det afgørende Ord i Spørgsmaalet, slutter sig nærmest til den sidstnævnte Række Forskere. Han møder paa Forhaand med særlig gode Forudsætninger for at kunne behandle Spørgsmaalet, idet han foruden at have et Førstehaandskendskab til Nordfrisisk igennem en Aarrække har undersøgt Stednavnestoffet i det vestlige Sydslesvig som et Led i Undersøgelsen af Sydslesvigs Stednavne. Efter at have givet en udførlig Oversigt over Forskningens Historie vedrørende Nordfrisernes Herkomst, hvorfra de ovenstaaende Oplysninger er hentet, behandler han i en Række Afsnit de etniske Forhold i Nordfrisland — herunder de klassiske og middelalderlige Kilder —, Arkæologi, Anthropologi, statsretlige Forhold, Privatret og Agrarforfatning, Folkesagn, Husbygning og endelig i et Hovedafsnit Sproget, derunder atter Laaneord, Dialekt og Stednavne, hvorefter han til Slut giver et Resumé af de Hovedresultater, han er naaet til: I det første Aarhundrede efter Christus har der paa Nordsøkysten fra Rindmunden til den kimbriske Halvø siddet en Række Folk, hvoraf Friser, Chauker og Sakser er de bekendteste. De har sproglig dannet en vis Enhed, som over for Nordisk maatte betegnes som Vestgermansk, men som tillige som Nordvestgermansk stod i en vis Modsætning til Sydvestgermansk. Den nordlige Udløber af dette Sprogomraade dannede det nuværende Nordfrisland, som imidlertid ikke saa ud som nu. Gestørerne Syld og Før-Amrum var beboet og ligeledes nogle højereliggende Strækninger i Ejderstedt og ved Ejdermunden. Derimod eksisterede de store Marskstrækninger formodentlig ikke eller var i det mindste ubeboede. Først i de følgende Aarhundreder indtræder en mere omfattende Marskdannelse, og større Omraader bliver tilgængelige

for Kolonisation og lokker Nybyggere til fra forskellige Sider. Danske besætter i Vikingetiden højereliggende Strækninger af Viding og Bøking Herreder og har allerede tidligere sat sig fast paa Nordenden af Sylt. Ditmarskerne gaar over Ejderen og anlægger Byer i Ejderstedt. Men Massen af Nybyggere kom fra Sydfrisland og tog Hovedparten af Marsken i Besiddelse, herunder ogsaa Marskøerne Halligerne og Nordstrand. Som overlegne i Marskbebyggelsens Teknik absorberede de de enkelte danske Bebyggelser. Den ældste frisiske Bebyggelse repræsenteres utvivlsomt af ing-Navnene i Ejderstedt, senere afløses de navnlig af den fra Dansk laante -büll Endelse. Denne frisiske Indvandring har sandsynligvis fundet Sted i 9. Aarh., da danske Fyrster sad som Lensmænd i Frisland, og der overhovedet var stærk Forbindelse mellem Danmark og Frisland. De nyindvandrede Frisers Sprog var nær beslægtet med det Sprog, som den gamle Befolkning paa Gestøerne talte, og under gensidig Paavirkning dannedes et særligt nordfrisisk Sprogomraade. Der er dog stadig betydelig Forskel mellem Sproget paa Gestøerne og Fastlandet og Marskøerne mod Syd, ligesom Gestøernes Befolkning ikke selv betegner sig som Friser. Efter Sakserrigets Undergang blev det gamle nordvestgermanske Kystomraade frankiseret eller fortysket. Grænsen mellem det danske og det karolingiske-tyske Rige laa da imidlertid allerede fast ved Ejderen, og Fortyskningen af det nordvestgermanske Sprogomraade standsede foreløbig ved den danske Grænse. Endnu i den senere Middelalder var det nordfrisisk Sprog ekspansivt. Frisisk erobrede i den Tid Gestranden og fortrængte det danske Sprog. Først i eftermiddelalderlig Tid synes den plattyske (senere højtyske) Fremtrængen paa frisisk Omraade at være begyndt, og mere end Halvdelen af det nordfrisisk Sprogomraade er nu gaaet tabt. Denne Fortyskningsproces skrider ustandselig videre.

Peter Jørgensens grundige og alsidige Behandling af Problemerne har kastet nyt Lys over det vigtige Spørgsmaal om Nordfrisernes Oprindelse, et Spørgsmaal, der ikke alene angaar det lille Folks Historie, men som har den største Betydning for Forstaaelsen af Befolkningsforholdene ved Nordsøkysten i Oldtiden overhovedet.

Erik Kroman.

Skønt E. H. Carrs bog *The twenty years' crisis 1919—1939* (2. udg., London 1946, 244 sider) ikke i snævrere forstand er et historisk arbejde, indeholder den saa meget af interesse for historikere, at den fortjener omtale her. Carr er professor i inter-

national politik ved Wales' universitet, og bogen, hvis 1. udg. er skrevet umiddelbart før krigen og nu kun nødtørftigt revideret, er foruden som en behandling af det i titlen angivne emne tænkt som en introduktion til denne nye og herhjemme som selvstændigt universitetsfag ukendte disciplin, der efter forf.s opfattelse bør være baade deskriptivt-analytisk og normativ: »Political thought is itself a form of political action. Political science is the science not only of what is, but of what ought to be« (s. 5). Om der virkelig er tale om en ny videnskab, faar staa hen. Den foreliggende bog er halvt ræsonnerende historie og halvt sociologi.

Prof. Carrs grundsynspunkt er, at al sund politik maa holde ligevægten mellem realisme og utopi, mellem en tendens til at akceptere og indstille sig efter kendsgerningerne og en stræben efter at ændre dem i overensstemmelse med et ideal eller en teori (s. 10). I den foreliggende bog optræder han dog trods denne og andre teoretiske reservationer overvejende som talsmand for realismen, hvilket iflg. fortalen var højst paakrævet i England, da bogen blev skrevet. Som eksempel paa en politisk retning med slagside til det utopiske behandler han liberalismen, og bogens første halvdel er et forsøg paa en analyse og kritik af nogle af dens vigtigste økonomiske og politiske ideer, især som de fik udtryk i folkeforbundet, og af vestmagternes efter forf.s mening temmelig kyniske forsøg paa efter 1918 at udnytte disse ideer til at bevare en for dem fordelagtig status quo. Som tidligere diplomat (han var bl. a. knyttet til den engelske delegation ved fredskonferencen 1919 og var 1930—33 Assistant Adviser on League of Nations Affairs i Udenrigsministeriet i London) har forf. mere end teoretisk indsigt i mellemkrigstidens internationale politik. Hovedpunkterne i denne del af bogen er hans behandling af den liberal-demokratiske paastand om den offentlige menings fornuft og indflydelse paa internationale forhold og af det liberale postulat om interessernes harmoni, der økonomisk skulde betyde, at gennemført frihandel er til lige gavn for alle nationer, politisk, at hver stat har samme interesse i at bevare freden. Hans paavisning af den rolle, disse i den givne situation temmelig virkelighedsfjerne ideer spillede i debatten om internationale spørgsmaal i mellemkrigstiden og ikke mindst i folkeforbundspolitikken, er uhyggelig læsning.

At de liberale ideer ikke, som adskillige af deres tilhængere stadig vil hævde, er almengyldige, at deres sejrsgang i 19. aarh. er intimt knyttet til en bestemt verdensøkonomisk og -politisk situation, at »the inner meaning of the modern international crisis is the collapse of the whole structure of utopianism based on the

concept of the harmony of interests« (s. 62), er ikke ubetinget nye synspunkter, men de er i Carrs bog gennemført med kraft, forf.s ræsonnementer er ofte interessante, hans paastande træfende og fremstillingen som helhed levende og belagt med en rigdom af eksempler og undertiden ondskaftsfuldt udvalgte citater af teoretikeres og statsmænds skrifter og taler. Man følger gerne forfatteren, naar han ironiserer over lord Cecil, der som flaademagtrepræsentant i Genève 1922 hævdede, at en flaadenedrustning snarest vilde forøge krigsfaren, da sovaabnet var »mainly defensive« (s. 74), eller over Wilson, som under den første verdenskrig indskærpede amerikanske kadetter »not only always to think first of America, but always, also, to think first of humanity« — a feat rendered slightly less difficult by his explanation that the United States had been »founded for the benefit of humanity« (s. 78 f.). Naar han kommer ind paa motiverne i udenrigspolitikken, kan hans opfattelse derimod af og til diskuteres. Han kan her selv være vaklende (se hans modstridende bedømmelser af motiverne til Wilsons udenrigspolitik s. 73 og 90), men hyppigst er de liberale slagord aabenbart efter hans mening udenrigspolitisk blevet brugt til at dække over egoistiske nationale interesser. Udtrykket *utopianism* faar, naar han anvender det om liberalismen, en bibetydning af hykleri, der gør begrebet mindre klart. Forf. undervurderer her efter min mening den rolle, den gamle puritanske idealisme spillede og stadig spiller i angelsaksisk udenrigspolitik, hvilket vistnok hænger sammen med, at han som de fleste udenrigspolitiske skribenter trods lejlighedsvis forsikringer om det modsatte i for høj grad betragter udenrigspolitikken løsrevet fra dens indenrigspolitiske baggrund.

Det letter ikke tilegnelsen af bogen, at den har det ovenfor nævnte dobbelte formaal; behandlingen af det i titlen angivne emne afbrydes idelig af principielle betragtninger over det nye fags grundlæggende problemer. Man kan ogsaa finde, at det nu og da skorter forf. paa klarhed og konsekvens. Det virker noget forvirrende, at han snart søger at paavise de liberale ideers uanvendelighed overfor kendsgerningerne, snart prøver at dokumentere politikernes brug af den liberale terminologi til at besmykke forsvaret af nationale interesser, snart endelig vender sig polemisk mod *cant* i politik i almindelighed og angelsaksisk udenrigspolitik i særdeleshed — et meget vidtstrakt og videnskabeligt ikke altid lige frugtbart emne. I det første tilfælde maa man bebrejde teoretikerne eller politikerne deres naivitet, i de sidste fælde en moralsk dom, og det er endda ikke altid let at se, naar forf. vil det ene eller det andet. Og paa et hovedpunkt er han

tilsyneladende i splid med sig selv. Han hævder, at »the realist has . . . been enabled to demonstrate that the intellectual theories and ethical standards of utopianism, far from being the expression of absolute and *a priori* principles, are historically conditioned, being both products of circumstances and interests and weapons framed for the furtherance of interests« (s. 68). Men andetsteds indrømmer han »the inherent utopianism of human nature«: »It is a basic fact about human nature that human beings do in the long run reject the doctrine that might makes right«. Den kendsgerning, at den nationale propaganda overalt søger at dække sig bag ideologier af paastaet international gyldighed »proves the existence of an international stock of common ideas, however limited and however weakly held, to which appeal can be made, and of a belief that these common ideas stand somehow in the scale of values above national interests« (s. 145). Her synes da at være grundlag for en »utopisk« politisk ideologi af den almen-gyldighed, som forf. i sin energiske polemik mod liberalismen kategorisk frakender alle politisk-moralske ideer. I bogens anden del, der behandler nogle problemer af principiel betydning for studiet af international politik — magt og moral, grundlaget for folkeretten osv. — giver forf. ogsaa antydninger til en saadan ideologi.

Carrs understregning af de interesse modsætninger mellem staterne, som vestmagternes politikere ikke saa eller søgte at dække over, er næppe saa paakrævet efter krigen, som den var i 1939, og nogle af hans synspunkter har formodentlig ogsaa virket mere overraskende i England end de vil gøre det paa fastlandet. Hans kategoriske paastande, der undertiden skjuler en ikke helt afklaret tankegang, vel ogsaa nogen bitterhed over udviklingens forløb, ægger til modsigelse. Men bogen er skrevet med intelligens og oplagthed, og den giver en usædvanlig skarp og paa mange punkter velbegrundet kritik af engelsk-amerikansk politik og politisk tankegang i mellemkrigstiden, samtidig med at den viser en vidtgaaende forstaaelse for de ikke-angelsaksiske magters udenrigspolitiske synspunkter. At en saadan bog har kunnet udkomme i England under krigen, vidner højt om, at i hvert fald ytringsfriheden der er en realitet og ikke blot en liberal utopi.

Paul Bagge.

Bøger indsendte til Redaktionen.

- Sonderjydske Aarbøger. 2. Halvbind. 1945.
- Ernst Andersen: Forfatning og Sædvane. Kbh. 1947.
- Vejledende Arkivregistraturer VII. Tyske Kancelli I. Kbh. 1946.
- Morten Borup: Johan Ludvig Heiberg I. Kbh. 1947.
- Olav Brattegard: Die mittelniederdeutsche Geschäftssprache des hansi-schen Kaufmanns zu Bergen I—II. Bergen 1945—46.
- Eric St. John Brooks: Sir Christopher Hatton. London 1946.
- C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Sehested I. Kbh. 1946.
- Gottf. Carlsson: Medeltidens nordiska unionstanke. Steckh. 1945.
- E. H. Carr: The 20 Years' Crisis 1919—1939. London 1946.
- E. Briand de Crèveccour: Iver Huitfeldt. Kbh. 1947.
- Folke Dahl: Dutch Corantos 1618—1650. Haag 1946.
- Dania Polyglotta. Udg. af J. D. E. Kbh. 1947.
- B. Federley: Kunglig Majestät, Svenska Kronan och Furstendömet Est-land 1592—1600. Helsingfors 1946.
- Frederiksberg gennem Tiderne I. Kbh. 1946.
- Finn Gad: Gronlands Historie. En Oversigt fra ca. 1500 til 1945. Kbh. 1946.
- Raymond Firth: Malay Fishermen. Their Peasant Economy. London 1946.
- Svensk Geografisk Årsbok 1946. Årg. 22. Lund 1946.
- Sigurd Grieg: Gjormundbu-Fundet. Norske Oldfunn VIII. Oslo 1947.
- Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, Aarvog 1946.
- Jevil Gallén: La Province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs. Helsinki 1946.
- Johanne Luise Heiberg: Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllem-bourg. 4. gennemsete Udg. ved Aage Friis og Just Rahbek. I—II. Kbh. 1947.
- Soren Hempels politiske Dagbøger 1835—1840. Udg. af Hakon Müller. Odense 1946.
- Norske Herredags-Dombøger. 4. R. II. Oslo 1945.
- Historiallinen Aikakauskirja. No. 1. Helsinki 1947.
- Elizabeth Lady Holland to her Son. 1821—1845. Edit. by the Earl of Ilchester. London 1946.
- Peter Kr. Iversen: Vejledning for sonderjyske Lokalhistorikere. Tonder 1946.
- Aage Jensen: Frierleg. Kbh. 1946.
- Peter Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen. Kbh. 1946.
- Folke Lindberg: Hantverkarna. I. Medeltid och äldre Vasatid. Stock-holm 1947.
- Vilh. Lorenzen: Drømmen om den ideale By. Kbh. 1947.
- Adler Lund: Sagaen om det danske Folk. Toftlund 1946.
- L. B. Namier: 1848. The Revolution of the Intellectuals. London 1944.

- Eiler Nystrom: Frederiksbergs Historie II. Kbh. 1946.
- Gunnar Olsson: Stat och Kyrka i Sverige vid Medeltidens Slut. Göteborg 1947.
- Danmarks gamle Personnavne. I. Fornavne. Kbh. 1946.
- Pentti Renvall: Historiantutkimuksen työmenetelmät. Porvoo-Helsinki 1947.
- Skånes Kyrka. Stekh. 1946.
- Rune Stensson: Peder Jacobsson Sumanväder och Maktkampen i Sverige 1504—1527. Uppsala 1947.
- Åke Stille: Studier över Bengt Oxenstiernas politiska system och Sveriges förbindelser med Danmark och Holstein-Gottorp 1689—92. Uppsala 1947.
- James Westfall Thompson: A History of Historical Writing. Vols. I—II. New York 1942.
- Dansk Tidsskrift-Index 1945. Kbh. 1946.
- Sven Tunberg: Red och Roslag i det gamla Sveariket. Steckhm. 1947.
- Anders Sandøe Ørsted: Arbejder om Trykkefriheden. Ved Harald Jørgensen. Kbh. 1947.
- Louis Bobé: Livsdagen lang. Kbh. 1947.
- P. Lauritsen: A. D. Jørgensen. Kbh. 1947.
- Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift XL. 1947.
- Kjeld Philip: Staten og Fattigdommen. Kbh. 1947.

INDHOLD

Kampen om den danske Hær 1740—66. Af mag. art. John Danstrup . . .	1
---	---

Smaastykker.

Østgermaniens Slavisering. Af Dr. phil. Gudmund Schütte	61
Joachim Rønnows Dødsaar. Af cand. mag. Henning Heilesen	73
Samtidige Biografier over Niels Kaas. Af cand. mag. Svend Gissel . . .	85
Kong Christian I's forbundspakt med Karl den Dristige af Burgund og hans allierte (1467). Af Dr. phil. Arne Odd Johnsen	111
Hollandismer blandt Søkortets Stednavne. Af fhv. Underdirektør Louis E. Grandjean	131

Anmeldelser.

Gustav Albeck: Knyttinga Sagaerne om Danmarks Konger. Af N. Lukman	135
Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati. Af John Danstrup	139
Jens Arup Seip: Et regime foran undergangen. Af Erik Møller	157
Gottfrid Carlsson: Senare medeltiden I. Af Henry Bruun	161
Lunds Domkyrkas Historia. Af Bjørn Kornerup	169
F. M. Stenton: Anglo-Saxon England. Af Ellen Jørgensen	175

Nyt fra historisk Videnskab.

Nekrolog over Hans Knudsen af Hans H. Fussing. — Nekrolog over James Tait af Ellen Jørgensen. — Søren Hempels Dagbøger (Povl Bagge). — Bogen om J. C. (Povl Engelstoft). — Franz v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker IV—V (Povl Engelstoft). — Victor Hermansen: Ribe Bys Historie (Hans H. Fu-sing). — Christian Paulsens Dagbøger (Holger Hjelholt). — Ernst Andersen: Forfatning og Sædvane (Povl Bagge). — Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde, Det gamle Land, Snapstinget (Georg Hansen). — Vald. Koppel: Af Politikens Historie (Povl Engels-toft). — Johannes Pedersen: Fra Brydningen mellem Orthodoxi og Pietisme (Bjørn Kornerup). — Rejsbreve fra H. N. Clausen (Povl Bagge). — Lars Hamre: Erik Valkendorf (Johan Hvidt-feldt). — Øjvin Davidsen: Pressen fra Griffenfeldt til Struensee (Harald Jørgensen). — Åke Holmbäck & Elias Wessén: Skåne-lagen och Gotalagen (Stig Juul). — Olof Jägerskiöld: Hovet och Författningsfrågan, Lovisa Ulrika (Harald Jørgensen). — John Danstrup: Den politiske Skandinavisme; Åke Holmberg: Skan-dinavismen i Sverige (Erik Møller). — Peter Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen (Erik Kroman). — E. H. Carr: The twenty years' crisis (Povl Bagge)	178
--	-----